

De koning der dieren

Negen! Zoveel Tiecelijnnummers heeft u (in elk geval) nog te goed. U kon hierover alles lezen in het inleidende stuk van het vorige nummer. Dit themanummer stelt de nobele leeuw centraal. Niet Nobel uit *Van den vos Reynaerde* krijgt een centrale rol, hoewel de vorst zeker een apart artikel zou verdienen als men ervan uitgaat dat *Van den vos Reynaerde* eigenlijk gaat over de leeuw en niet over de vos. In deze visie immers zou de vos alleen Willems vehikel zijn om de maatschappij waar Nobel het symbool en het hoofd van is, in vraag te stellen.

De uitheemse leeuw is in elk geval in *Van den vos Reynaerde* en ook in bijna alle andere middeleeuwse dierenverhalen de koning der dieren. Wanneer de beer, de voorganger van de leeuw als koning der dieren – op vraag van de vijf samen-zweerders – in Reynaerts leugenverhaal de ambitie heeft om de koningskroon over te nemen, is het de vos zelf die in dit spel van leugen en waarheid de leeuw als heerser redt. Hoewel: de ultieme vernedering van de leeuw in *Van den vos Reynaerde*, laat van de fiere leeuw geen greintje edelheid over. Rein ‘ontweghet’ Nobel en stelt hem aan de kaak als een geldzuchtige en onverantwoordelijke slip-pendrager. Het is de bastaard Firapeel die de debatten mag beëindigen. Trouwens, in heel wat andere teksten (de Duitse *Reinhart Fuchs*, de Franse *Couronnement de Renart* en in enkele Oudfranse branches zoals de *Verdeling van de prooien* – in dit nummer vertaald door Paul van Keymeulen –) is de leeuw ziek of stervende. In de Reynaerttraditie is de koning geenszins onfeilbaar.

Toch is de leeuw de onbetwiste koning der dieren in de middeleeuwse teksten en iconografie. Hij is onnipresent in duizenden voorstellingen in verf, hout, stof en steen en dit als gevolg van zijn bestaan in zowel de Bijbelse, de antieke als de Germaans-Keltische culturen. Over dit fenomeen heeft de Franse (literair)historicus Michel Pastoureau in het millenniumjaar een boeiende studie gepubliceerd in het tijdschrift *Micrologus* (*Pourquoi tant de lions dans l'Occident médiéval?*). Wij ontleenen aan hem onderstaande bedenkingen.

Toen de Romeinen de leeuw als circusedier en als kampvechter in de arena's uit Afrika en Azië invoerden, was de leeuw al millennia uit onze streken verdwenen. De middeleeuwers importeerden de leeuw om vermaak te bieden (voor circussen en kampgevechten) en vooral als statussymbool aan rijke hoven. Meer nog dan het levende exemplaar was de gesculpteerde of getekende/geschilderde leeuw te zien als de grote ster van het dierenrijk. Geen enkel dier werd zo intens afgebeeld en gebruikt in diverse culturele domeinen, dit vanaf de elfde en vooral in de twaalfde eeuw. De reden van de opleving vanaf die periode heeft wellicht deels met de kruisvaarten te maken en deels met de kunst- en symbolenimport vanuit Spanje en het Oosten. Maar wellicht (en vooral) ligt de bijbelse traditie vanuit de bestiaria aan de oorsprong van de populariteit van de leeuw.

Op vijftien procent van alle heraldische voorwerpen is de leeuw of zijn tegenhanger de luipaard aanwezig (vijfmaal meer dan bijvoorbeeld de arend). Op het Franse hof na heeft zowat elk Europees hof in de middeleeuwen wel een leeuw in het blaazen gehad. Een van de eerste heraldische leeuwen verscheen – volgens H. Rottier en M. van de Cruys in hun recente boek over *Heraldiek* (Leuven, Davidsfonds, 2005) – in 1151 op de grafplaat van Godfried Plantagenet van Anjou. Hij zou dit wapen reeds bij zijn ridderslag in 1127 hebben gekregen; de plaat dateert echter

van 1160-1165. Het Vlaamse hof is een typevoorbeeld van een hof waar de leeuw centraal stond. Filips van den Elzas gebruikte in 1162 de leeuw al op zijn zegel. In het Comburgse handschrift (circa 1410) wordt bij het begin van de *Rijmkroniek van Vlaenderen* graaf Filips van den Elzas afgebeeld met een wapenschild met een Vlaamse leeuw (het wapenschild 'Oude Vlaenderen' staat aan zijn voeten). Een in een gouden veld klimmende leeuw van sabel (zwart) is getongd en genageld van keel (rood).

Waarom kozen de Vlaamse graven voor de leeuw als symbool? De leeuw stond in de middeleeuwse cultuur symbool voor kracht, moed, fierheid, gulheid en rechtvaardigheid. Vaak werd er – mede onder invloed van de bestiaria – een christelijke dimensie aan deze kwaliteiten toegevoegd. In de literatuur wordt de leeuw als het symbool van de christelijke ridder opgevoerd, eerst in de Franse en de Anglo-Normandische literatuur, later in de Germaanse invloedssferen.

Zijn positieve rol dankt de leeuw ongetwijfeld aan de Bijbel, hoewel er in de Bijbelse traditie sprake is van een goede en een slechte leeuw. In de twaalfde en dertiende eeuw werd het negatieve van de leeuw vooral geïncorporeerd in de luipaard. De laatste is gevaarlijk, wreed, brutaal en listig. Hij incarneert de kwade krachten, de vijanden van Israël, de valse koningen en de zondige mens. Vooral Augustinus en enkele latere kerkvaders hebben deze negatieve leeuw geportretteerd. De leeuw overwinnen gold als een "rite de passage" die de held of heilige moest doormaken. Anderen (o.a. Ambrosius) zagen de leeuw in de nieuwtestamentische traditie als de heer van de dieren, een afspiegeling van Christus. Deze traditie werd ondersteund door de Latijnse bestiaria en de Griekse *Physiologus*. Voeg daarbij zeker de uit het Oosten afkomstige fabeltraditie waarin de leeuw een (veelal) positieve hoofdrol opeist als hoofd van alle roofdieren.

De leeuw heeft zijn rol als koning der dieren definitief verworven in de grote encyclopedieën van de dertiende eeuw (Thomas van Cantimpré, Bartholomeus Angelicus en Vincentius van Beauvais). In deze bestiaria wordt de rol van de leeuw gechristianiseerd: het met de ogen open slapen, het verwijderen van sporen met de staart en het sparen van zijn tegenstanders worden christelijk geïnterpreteerd en in verband gebracht met waakzaamheid, leven na de dood, het wegstoppen van de goddelijkheid van Christus enzovoort. Deze aspecten worden beschreven door Paul Verhuyck in zijn artikel over de "Middelleeuwen". Banden met de middeleeuwse fabeltraditie zijn te vinden in het artikel van Wim Gielen.

Paul van Keymeulen vertaalde naast de branche over *De verdeling van de prooiën* (met naschrift van Paul Wackers) nog enkele kleinere teksten, met name de beschrijving de leeuw door Brunetto Latini in zijn *Li livres dou Tresor* en een hele reeks fabels. De vier fabels van Aesopus werden vertaald via de Franse vertaling van Daniël Loayza (die op zijn beurt uit het Grieks vertaalde). Twee fabels komen uit de *Isopet*. Van Keymeulen vertaalde ook enkele modernere *Fables* van theaterauteur Jean Anouilh (1910-1987).

De leeuw uit de middeleeuwen resulteerde tijdens de romantiek in Conscience's *De Leeuw van Vlaenderen*. Dit leeuwennummer begint met een bijdrage van Yvande Maesschalck over een boek dat de literaire geschiedenis van Vlaenderen meer heeft bepaald dan we nu nog zouden vermoeden. Hendrik Conscience haalde – mede door *De Leeuw...* – zelfs een top 10-plaats in het (onzinnige?) verhaal over de 'Grootste Belg'.

Rik van Daele

■ Yvan de Maesschalck

Omtrent *De Leeuw van Vlaenderen*. Enkele kanttekeningen

1

Er valt in de westerse moderne literatuur(studie), op hond en kat na, nauwelijks een dier aan te wijzen dat vaker zijn opwachting maakt dan de leeuw. Dat mag best enige verwondering wekken, want de leeuw behoort tot nader order niet tot het natuurlijke decorum van de gemiddelde westerling. Tegelijk is de leeuw zo ingeburgerd dat een beetje schrijver graag wil knipogen naar het roofdier. Zo heet de herberg in *Madame Bovary* (1857), waar Emma Rouault en Charles Bovary hun latere dorpsgenoten voor het eerst ontmoeten, niet toevallig 'Lion d'or'. Die herberg is dan ook het kloppende hart van Yonville-l'Abbaye. Willem Elsschots ik-verteller verwijst in de brief waarmee *De leeuwentemmer* (1940) van start gaat, niet alleen naar 'Koning Nobel', de vorstelijke en tegelijk vervaarlijke status van de leeuw krijgt er de volle aandacht in een vermakelijke dialoog met kleinzoon Jan. Het interviewboek waarin J. Heymans speelt naar achtergronden, verbanden en thema's in J.J. Voskuils oeuvre heet *Lam naast leeuw* (2000), een referentie aan de sociale utopie in *Het bureau* (1996-2000).

Arthur Japin, terecht gelauwerd voor zijn roman *Een schitterend gebrek* (2003), schreef eerder een in Rome gesitueerde filmroman onder de titel *De droom van de leeuw* (2002). En de Sri-Lankese Canadees Michael Ondaatje entte zijn meesterwerk *The English Patient* (1992) op een eerdere, in Toronto spelende migrantenroman *In the Skin of a Lion* (1987). In Frank Westermans *El Negro en ik* (2004) onderneemt de verteller een speurtocht naar een opgezette negroïde. In het hoofdstuk 'Leeuw met twee aangezichten' wordt hij geconfronteerd met de Afrikaanse stad Freetown, die tegen de Leeuwenberg is aangebouwd. Van daar is het overigens maar een 'kleine' sprong naar *De witte leeuw* (1996) van Henning Mankell. De bij volle maanlicht geobserveerde leeuw wordt in deze gelaagde detectiveroman slechts één optreden toegestaan, maar dat is net voldoende voor het volgende commentaar: 'Het roofdier keek naar hen. Het roofdier dat in hen zat' (p. 350). Er zijn blijkbaar leeuwen in vele maten en gewichten.

'Van deze diersoort bestaat een groot aantal variëteiten'. Aldus de openingszin van Van Ostaijens 'Eerste reeks' van *Diergaarde voor kinderen van nu*¹. Maar welke leeuwen hij ook onderscheidt, altijd weer gaat het volgens hem om een gedomesticeerde soort: 'al deze leeuwen zijn huisdieren'. In dezelfde tekst wijst hij erop dat Alphonse Daudets Tartarin de Tarascon een wild exemplaar zou hebben gevangen, maar ook dat dier wordt 'door een toeval in Noord-Afrika verdwaald' genoemd. Toch besteedt de Vlaamse avant-gardist de nodige aandacht aan de zogeheten 'Vlaamse leeuw', waaraan niet alleen een 'dierenepos' maar ook 'het epos 'de Leeuw van Vlaenderen' is gewijd. Meteen is het hoge woord er uit. Hoe universeel en huiselijk de leeuw ook mag heten – hij is blijkbaar van alle tijden en culturen –², toch zijn vooral (de) Vlamingen erin geslaagd zich met hem te identificeren en hem gastvrij onderdak te verlenen in het (culturele) huis waaraan sinds de Belgische onafhankelijkheid onverpoosd is getimmerd³.

Dat in dat identificatieproces Conscience's roman *De Leeuw van Vlaenderen* (1838)

afb. 1

een rol van betekenis heeft gespeeld, is intussen onmiskenbaar. En al mag Jeroen Brouwers, in zijn 'Cursus Vlaanderen', die weliswaar van 1988 dateert, 'de schabouwelijke taal' en 'het met barbaristische wratten overdekt zijnde namaakdiets van Conscience' gisp⁴, een en ander belet niet dat vooral Zuid-Nederlanders de leeuw spontaan als referentiepunt nemen wanneer kwaliteitsnormen ter sprake komen. In een recente studie wordt de scherpste van de linkse flamingant Antoon Roossens geassocieerd met 'de rode tong van de leeuw'⁵. Een bundeling van beschouwingen over Hugo Claus' oeuvre krijgt als titel een hautaine uitspraak van de meester: 'Wat bekommert zich de leeuw om de vlooiën in zijn vacht'. En om de grilligheid van de onophoudelijke spellinghervormingen te visualiseren, drukte het tijdschrift *Knack* onlangs de befaamde openingszin af van vier verschillende edities van Conscience's meesterwerk⁶. Alleen al het feit dat deze roman of het hoofdpersoonage ervan zo prominent aanwezig is in het Vlaamse bewustzijn, is voldoende reden om er nogmaals de nodige aandacht aan te besteden. In de kanttekeningen die hierna volgen, maak ik gebruik van de tekstkritische editie die in 2002 verscheen bij Lannoo. Voor het gemak ga ik er ook van uit dat de lezer bekend is met de hoofdlijnen van het verhaal.

2

De eerste druk van *De Leeuw van Vlaenderen* verscheen op 31 december 1838. De nog jonge auteur – Conscience was pas zesentwintig – oogstte er een aanzienlijk succes mee (bijna 500 lezers). Toch zou het duren tot na de derde druk van 1848 vooraleer de roman een breder publiek wist te bereiken. De wijzigingen, schrappingen en toevoegingen die hij aanbracht, werden vooral ingegeven door pragmatische overwegingen en de aperte bereidheid het katholieke establishment (o.a. kanunnik Van Hemel) niet tegen de haren in te strijken. De bewogen drukgeschiedenis van de roman is na te lezen in de uitvoerige 'verantwoording' waarmee Edward Vanhoutte zijn tekstkritische uitgave afsluit⁷.

Hoewel Conscience ook op structureel vlak heeft ingegrepen, vertoont de eerste versie een opvallend uitgebalanceerd verhaal. Merkwaardig genoeg is in veel (vroegere) beschouwingen vooral gewezen op een hinderlijk gebrek aan evenwicht. Albert Westerlinck bijvoorbeeld wijst in een overigens nog altijd leesbaar boek over de grote romanticus, op de krukkige 'psychologische ontleding', op 'paroxystische gevoelstoestanden, pathos en dergelijke'. Verder stelt hij: 'De bouw van de roman is niet evenwichtig, ordelijk. Wanneer er eenheid te vinden is, moet men ze zoeken in het meeslepend gevoelselan'. Daarbij heeft hij het over 'structuurhandicaps' en 'de wat amateuristische bouw' van het boek⁸. Uit zijn analyse valt niet op te maken van welke editie hij zich heeft bediend, maar twintig jaar later wordt blijkbaar heel anders aangekeken tegen Conscience's compositie. In het verhelderende essay dat volgt op de heruitgave van de eerste druk, is Karel Wauters van mening dat Conscience 'erin slaagde (...) een boeiend en meeslepend geheel tot stand te brengen dat ook qua bouw bijzonder evenwichtig was'. En iets verder heet het: 'Overlopen we de roman in zijn geheel, blijkt de structuur niettemin zeer hecht, zeker voor een romantisch werk'⁹.

Een nauwgezette analyse van het openingshoofdstuk toont bovendien aan hoezeer Conscience van meet af aan rekening heeft gehouden met de globale opbouw en de afwikkeling van de hele intrige. Zo bevat dat hoofdstuk, dat volgens Van Iseghem te beschouwen is 'als een thematische expositie' bijna alle motieven, stemmingen en interpretatiekaders die de lezer ook later tegemoet treden¹⁰. Zo pre-

ludeert het gevecht van Jan Breydel met de onfortuinlijke Franse edelman op het ultieme gevecht dat in het voorlaatste hoofdstuk de langverwachte apotheose van de roman vormt. De Fransen (een wanordelijk meervoud) worden voorgesteld als onbetrouwbaar en onderling verdeeld, de Vlaming (een ondeelbaar enkelvoud) toont zich heroïsch, trots en onverschrokken 'als een leeuw', enzovoort. Van Iseghems pertinente structuuranalyse is evenwel voor aanvulling en verfijning vatbaar.

Zowel op micro- als macrostructureel niveau steunt het verhaal onmiskenbaar op het principe van de tegenstelling. Dat gegeven geldt trouwens niet alleen voor de belangrijkste gebeurtenissen, maar ook voor de personages en hun verwachtingen. Zo wordt het slot Wynendael als het Vlaamse epicentrum geplaatst tegenover Compiègne, waar de Franse troepen zich verzamelen. Op vergelijkbare manier is de jonge, zestienjarige vrome maagd Machteld (van Bethune) het volstreckte tegenbeeld van de onhebbelijke Johanna van Navarra, die door Conscience, tegen de historische overlevering in, als bron van alle kwaad wordt voorgesteld en voorwaar Lady-Macbethachtige allures wordt toegemeten. De zuiverheid der Vlamingen wordt op elk moment gecontrasteerd met de verbasterde onechtheid der Fransen of 'Wallen'. Zo getuigt de oude graaf net voor zijn gevangenneming, wanneer Robrecht van Bethune uitroept niet te zullen knielen voor de Franse kroon: 'Myn bloed – het bloed der Graven van Vlaenderen vliet zuiver in uwe aderen' (hoofdstuk III, p. 54). Over Jacob de Chatillon, één van de meest abjecte Fransen, bericht de verteller: 'De Chatillon van die drift bezeten zijnde, besloot eene verraderlyke daed, door eigenbelang hem ingegeven; en verbloemde dezelve voor zyn geweten met den naem van plicht' (hoofdstuk IV, p. 64). Breydel, die het onbesuisde, gespierde verzet van de Vlamingen belichaamt, wordt gecomplementeerd door Deconinck, 'een man uit het volk geboren; maer een dier zeldzame zielen, die met verstand en vernuft begaefd, als beheerschers hunner tydgenoten ter wereld komen' (hoofdstuk VI, p. 88). Op vergelijkbare manier wordt de wijze trouwhartigheid van Deconinck geplaatst tegenover het lafhartige opportunisme van wever Brakels in hoofdstuk VIII. Enzovoort.

Als een behendig componist bouwt Conscience op de meest onverwachte momenten een tegenbeweging in die de actie verder zal stuwten. Zo wordt de gevangenneming van de oude graaf Gwijde vrijwel onmiddellijk gecompenseerd door de bevrijding van Pieter Deconinck door Jan Breydel¹¹. Veel later komt het moreel hoogstaande verzet van Hugo van Arckel contrapuntisch te staan tegenover alle andere Franse overheden die in hoofdstuk XXII de revue passeren aan de vooravond van de strijd (zie p. 319 e.v.). De lezer die enigszins vertrouwd is met Conscience's tactiek, kan vermoeden dat diezelfde Van Arckel zal terug te vinden zijn aan de zijde van de Vlamingen als de strijd losbrandt. Een soortgelijk contrapunt is aan te treffen aan de zijde van de Bruggelingen, die daags voor het treffen 'menig hoonend scheldwoord tegen de Gentenaren' uitspreken (p. 296). Te verwachten valt dat zij de Vlaamse gelederen zullen versterken op het laatste nipper-tje. En zo gebeurt ook (zie p. 304 e.v.).

Laatstgeciteerde voorbeelden maken meteen duidelijk dat Conscience met graagte gebruik maakt van anticipatie en prospectieve elementen. Zo verwijzen alle conflicten tussen Vlamingen en Fransen, die voorafgaan aan de slag op de Groeningekouter, naar het ultieme treffen waarop de Vlamingen de Fransen zullen verpletteren. Behalve het eerder geciteerde gevecht tussen Breydel en een onfortuinlijke medestander van De Chatillon (hoofdstuk I) wijst ook het cafégevecht tus-

sen dezelfde Breydel en soldenier Leroux vooruit naar het ultieme treffen. Overigens is de Vlaming voor de Fransen lang geen onbekende, want de overste roept uit: 'Wy kennen elkander van ouds, roekeloze Laet! Gy hebt in het woud te Wynendael, den schildknaep van Mijnheer De Chatillon doodgeslagen, en ons, ridders, met uw mes durven bedreigen' (hoofdstuk XII, p. 173). Een even krachtige voorafspiegeling is het optreden van de gepijnigde Robrecht van Bethune, die zijn door Franse soldaten uit het slot van Male geroofde dochter Machteld uit hun handen bevrijdt (hoofdstuk XIII). Net als in voornoemde gevechten komt de Vlaming als onvermoeibare en moreel superieure eenling te staan tegenover een verraderlijke overmacht, die telkens weer het pleit verliest. Hoewel het in het laatste geval om een kleinschalige schermutseling gaat, wordt de locatie door Conscience toch maar 'het slagveld' genoemd (zie o.m. p. 186 en p. 187).

De indruk wordt gewekt dat Conscience de lezer op nauwelijks aflatende manier voorbereidt op de grote slag. Na elke confrontatie komen meer Franse vijanden tegenover de Vlaamse held(en) te staan. Conscience sorteert daarmee een soort telescopisch effect, dat in intensiteit toeneemt wanneer de Brugse Metten worden geëvoceerd (hoofdstuk XVII) en duidelijk wordt dat de Vlamingen niet langer te stuiten zijn. Zoals door de breeduit geborstelde veldslag uiteindelijk wordt aangetoond. Die veldslag is de oorverdovende klarenstoot die de vrijheid van de Vlamingen uitbazuint.

In het verlengde van deze en andere prospectieve elementen vallen een aantal onmiskenbare spiegelingen te situeren, die het weefsel van Conscience's roman hechter maken. Zo wordt Adolf van Nieuwland overduidelijk opgevoerd als de jonge afspiegeling van graaf Robrecht: 'Bij het eerste gezicht, zou men dezen Adolf voor eenen zoon van Robrecht van Bethune kunnen aanzien hebben' (hoofdstuk I, p. 32). Wanneer Adolf een gesprek aanknoopt met een monnik, die later de vermomde Diederik de Vos zal blijken, zegt laatstgenoemde: 'Gy zyt zoo jong heer ridder, uwe gelaetstrekken gelyken wel naer die van Mijnheer Robrecht, maar het verschil van jaren is te groot' (hoofdstuk X, p. 138). En een paar bladzijden later, als De Vos' ware identiteit door Machteld is onthuld, herhaalt hij: 'Het is gedaan (...) gy gelykt aen Mijnheer van Bethune als of dezelfde vader u beide had geteeld' (p. 144). In hetzelfde hoofdstuk wordt Adolfs loslippigheid in de kiem gesmoord: 'maer een dwingend teeken van den monnik doofde de stem op zyne lippen' (p. 137). Op vergelijkbare manier wordt Gwyde van Namen tot stilzwijgen aangespoord door de gulden ridder wanneer hij ondanks zijn vermomming wordt herkend als Robrecht van Bethune. 'De gulden ridder antwoordde niet, maer plaetste zynen vinger op den mond, als of hy zeggen wilde: 'Geheim! Geheim!'' (p. 353). Ongetwijfeld valt een vergelijkbare symmetrie aan te tonen tussen de vileine Johanna van Navarra en haar machtsgeile acoliet De Chatillon (zie o.m. het einde van hoofdstuk VII).

Wie zich buigt over de compositie van *De Leeuw* kan, zoals Van Iseghem terecht heeft aangetoond, niet voorbij aan een aantal concrete motieven. Het thema van de Vlaming als een exemplarische en vaderlandslievende held wordt uiteraard vooral door het motief van de leeuw onderbouwd. Hoewel ook elementen als het vuur, de gruwel, Vlaamse echtheid, Franse onechtheid, onvervalst sentiment en hoofse liefde het verhaal doorspekken, wordt het hoofdmotief vooral gestut door het motief van de zon en dat van het oog/de blik. De befaamde openingszin is meteen raak: 'De roode morgenzon blonk twyfelachtig in het oosten, en was nog met een kleed van nachtwolken omgeven, terwyl haer zevenkleurig beeld zich glinsterend in elken dauwdruppel herhaelde' (p. 19). Het tweede hoofdstuk opent met een verge-

lijkbaar atmosferisch natuurbeeld: 'De lucht was met zulk een zuiver blaauw gekleurd dat het oog derzelve diepte niet meten kon. De zon klom glansryk op de kim en de verliefde tortelduif dronk de laetste daeuwdruppels van de groene bladen der boomen' (p. 29). Als Robrecht van Bethune een weinig later De Chantillon van replek dient, klinkt het: 'Ik zal u voor het dalen der zon rekenschap uwer lastering vragen' (p. 36). Uit deze eerste prille voorbeelden mag blijken dat de zon het natuurelement is dat met de Vlaming(en) wordt geassocieerd.

In bijna alle latere scènes wordt naar de zon verwezen als een voor de Vlamingen voorspoedige tijding of een overwinning op handen is. In die zin lijken bijna alle verwijzingen naar de (meestal ochtendlijke) zon te fungeren als een ware *Natureingang*. Ik beperk me tot nog een paar prangende voorbeelden. De voor het verhaal erg wezenlijke ontmoeting tussen Adolf van Nieuwland en de vermomde monnik heeft het volgende decor: 'De zon stond zeer laag op de kim, en het Westen kleurde zich reeds met gloeiende verwen' (p. 134). Wanneer Breydel de kroeg binnengaat, waar hij later Leroux en co zal vernederen, schijnt 'de zon' niet toevallig 'hevig' (p. 166). Ook tijdens het gevecht waarin Robrecht van Bethune zijn dochter bevrijdt, wordt de lezer op de hoogte gehouden van de stand der zon: 'dientengevolge was de zon nog niet boven de kim' (p. 186). Maar wanneer hij haar in de puinen van Nieuwenhove tot bedaren wil brengen, is de zon volop van de partij: 'Nu was de zon boven de kim gerezen en hare stralen hadden de velden met heldere kleuren verlicht' (p. 188). Na afloop van de Brugse Metten heft Deconinck zijn loven-de, beloftevolle toespraak als volgt aan: 'Broederen, heden heeft de zon een schoner licht voor ons, de lucht is zuiver in onze stad' (p. 257), terwijl hij het veel vroeger ten overstaan van Breydel had over 'de zon der vryheid' (p. 198). En in het zo centrale hoofdstuk XXIII, gaat de strijd als het ware gelijk op met de beweging van de zon (zie p. 331-332) en wordt de ultieme redder des vaderlands geïntroduceerd als 'iets dat hevig tegen de zon blonk' (p. 350).

De zon is niet alleen een gunstig voorteken en dus het natuurlijke element dat de Vlamingen voortdrijft, zij is ook het kosmische pendant van het leeuwenmotief, dat elders omstandig is besproken¹². Ze worden allebei aangevuld door het motief van het oog. Vooraleer Breydel met Leroux wel heel letterlijk de vloer aanveegt, spot die laatste als volgt met zijn tegenstander: 'Waerlyk, het is een fraeie keere!; hy heeft oogen als een leeuw' (p. 167). Wanneer Deconinck aan de lezer wordt voorgesteld in hoofdstuk VI, wordt nadrukkelijk gewezen op het feit dat hij maar één oog heeft, 'maer zoodra iets hem meer bekommerde of belangde, werd zyn blik doordringend en levendig: dan schoten stralen van vernuft en manlykheid uit het oog dat hem overig was' (p. 87). Deze Vlaming wordt met andere woorden gecast als een indrukwekkende cyclopische verschijning. Wanneer Breydel geconfronteerd wordt met de dode lichamen van zijn moeder en zuster, treft weer de onverbidde blik van de Vlaming: 'Hy was bleek, zyne blikken dwaelden halstarrig en dwaes in het ronde (...) Niemand hunner dorst hem naderen; want de dood straelde uit zyne oogen, en ieder zyner blikken ging als eene schicht in de zielen dergenen die hem bezagen' (hoofdstuk XVI, p. 239). Uit deze en andere voorbeelden mag blijken dat de heldere, zuivere ogen Vlaams van oorsprong zijn en telkens weer geassocieerd worden met onversaagdheid, onverzettelijkheid, heldhaftigheid, onbevreesdheid. In de ogen van Breydel en Deconinck weerspiegelt zich de ware leeuwenadel van de rechtgeaarde Vlaming.

Er moet ten slotte met nadruk op worden gewezen dat dit dichtgeweven patroon van motieven en structurelementen geritmeerd wordt door de dynamische afwis-

seling van actiemomenten en verhalende gedeelten¹³. Na elke episode waarin een schermutseling, een duel of een conflict wordt geëvoceerd, volgt er een waarin de tegenpartij zich beraadt, een volgende zet beraamt, vijanden elkaar verbaal partij geven. Zo volgt op de vreselijke slachting die de Leliaerts in Brugge aanrichten, waarbij de zuster en de moeder van Jan Breydel brutaal worden vermoord (hoofdstuk XV) een emotioneel overleg tussen Deconinck en Breydel (hoofdstuk XVI). Daarop wordt, met de woorden van Deconinck, besloten 'de banden des Vaderlants (te) breken' (p. 236), wat uiteindelijk leidt tot de Brugse Metten. In zijn geheel is de roman dan ook gebouwd volgens een dialectisch schema, waarbij elke vijandige actie, na rijp beraad, een gerechtigde Vlaamse reactie uitlokt of oproept. Dat Consciences creatieve en suggestieve fantasie hem er af en toe niet van weerhoudt met een wijde boog om de historische werkelijkheid heen te lopen, is een overbekend gegeven¹⁴. De kunstig in de hoofdlijn ingewerkte liefdesgeschiedenis van Adolf en Machteld is daar een voorbeeld van, maar zoals eerder is opgemerkt, 'houdt de auteur het liefdesthema volledig ingedijkt binnen een ander, veel belangrijker motief: het nationale'¹⁵.

3

Wie Consciences roman onbevangen tegemoet treedt, kan bezwaarlijk volhouden dat het boek een onbeholpen constructie vertoont. Bovendien zijn de vaak aangehaalde bezwaren tegen de zwakke psychologische tekening van de personages maar ten dele gewettigd. Het gaat immers niet op het boek te beoordelen als een klassieke historische roman: het is in al zijn vezels geconcipeerd als een nationaal 'epos'. Daardoor laat de 'roman' zich veeleer plaatsen in een westerse literaire traditie die met de *Ilias* aanvangt, dan in een lijn van historische romans waarin Walter Scott het voortouw neemt. In een epos treden als vanzelf helden op die getuigen van 'bovenmenselijke moed' en een 'ongewone geest- en/of lichaamskracht'. Daarnaast wordt het boek gekenmerkt door een neiging tot amplificatie, abstrahering en symbolisering, kortom uitgerekend die aspecten die van deze roman een epos maken¹⁶. Vooral uit Consciences verslag van de veldslag blijkt hoe de auteur er werkelijk alles aan gedaan heeft om dit treffen een homerisch en zelfs apocalyptisch karakter te verlenen. De Vlaamse Leeuw is niet minder dan een 'bovennatuurlijk wezen' (p. 351), vriend en vijand hakken zo deerlijk op elkaar in dat 'het was als of het jongste uer gekomen ware' (p. 353). En wanneer Adolf, die net de Franse vaan heeft geroofd, in levensgevaar verkeert, bedient Conscience zich van een onvervalste homerische vergelijking: 'Gelyk de razende zee, die hare palen met onberekenbaer geweld bestrykt (...) zoo sprong de vlaemsche leeuwenschaer by den roep des onbekenden ridders vooruit' (p. 357). De verteller kanteekent terecht: 'Nooit zag men zoo een hardnekkig gevecht' – een bedenking die weggelopen lijkt uit het commentaar bij het slotduel in *Karel ende Elegast*: 'En quam niemen daer hi sach / Soe fellen strijt op enen dach' (vs. 1367-1368).

Het is met name deze onbetwistbare 'epiciteit' (Gobbers) die ook latere romanciers en dichters heeft aangesproken. Consciences meesterwerk vormt dan ook het aangrijpingspunt van een reeks literaire werken waarin expliciet of impliciet naar deze roman wordt verwezen. Het aanstekelijke heroïsme ervan heeft bijvoorbeeld iemand als Cyriel Buysse aangezet tot het schrijven van een boek dat bijna dezelfde titel draagt. In 1900 verschijnt namelijk *'n Leeuw van Vlaanderen*, dat deel uitmaakt van een reeks werken die veeleer romantisch van inslag zijn¹⁷. In deze roman, die is terug te vinden in het eerste deel van het *Verzameld Werk*, schetst

Buyse de opgang en ontwikkeling van Robert La Croix, een dromerige idealist. Door een zekere Louis Chattel aangespoord de woordvoerder te worden van *De Christelijke Volkspartij*, stort hij zich in de politiek. Hij droomt ervan 'om zijn land nog te redden, om 't met geweld te rukken uit zijn doodsslaap, om uit elkaar te zwepen, met een forse zwaai van grootheid, die zwaar-benauwende doodsniveaus! ...' (p. 907).

Op meetings ontpopt hij zich tot de retorische evenknie van de socialistische rede-naar en 'volkstribuun' Jan Kappuijns, die Buyse gemodelleerd heeft naar Edward Anseele. Door Desgenêts gesteund, een in Brussel huizende, katholieke filantroop, gooit hij zich in de verkiezingsstrijd en wordt verkozen. Maar de gedwongen verhuis naar de hoofdstad doet zijn heimwee naar het Vlaamse platteland aanzwellen en hem uiteindelijk besluiten het politieke ambt vaarwel te zeggen. Intussen heeft zijn hart vuur gevat voor Ghislaine, de beeldschone dochter van Desgenêts, maar ook die liefde kan hem niet binden aan de bruisende stad. Door bemiddeling van Chattel komt hij te weten dat Ghislaines ouders hem haar hand schenken, ook als hij zich niet langer politiek engageert. Een huwelijk volgt. Een laatste poging vanwege de arbeidersbeweging om hem alsnog voor de goede te zaak te winnen, mislukt: Robert en Ghislaine nemen vrede met hun huiselijk geluk en de beoefening van welgemeende liefdadigheid.

Deze verhaallijn laat wellicht niet toe een onmiddellijk verband te leggen tussen Buysses titel en *Consciencies* roman. En toch is dat verband er wel degelijk. Opvallend is natuurlijk dat de titelpersonages ongeveer dezelfde voornaam dragen: de historische Robrecht keert hier terug als de fictionele Robert. Maar daarnaast gaat het in beide boeken om de strijd voor Vlaanderen, voor het vaderland tegen een bepaalde verdrukker. Ook in Buysses roman gaat het om een 'rampzalig, lijdend volk' (p. 912) dat moet worden bevrijd. Of duidelijker: 'De redding van ons arm Vlaanderen, eenmaal zo groot, zo roemrijk, nu nog zo mild begaafd aan nooit geopenbaarde krachten, alleen dààrom is het ons te doen. De vrijheid, de oplossing van ons diep ellendig volk' (p. 916). Aldus de woorden van Chattel op het ogenblik dat hij Robert nog voor zijn ideaal warm moet maken. Uiteraard gaat het bij Buyse om een andere strijd, maar de aanvankelijke overwinning die Robert behaalt, bezorgt hem toch het eerst smalend bedoelde epitheton 'de tamme Leeuw van Vlaanderen' (p. 995). Maar zijn aanhangers schurken zich tegen zijn succes aan: 'Hij was hùn man, hùn Leeuw, en naast hem voelden zij zich allen weer de zonen uit de heldentijden' (p. 995).

Overigens wordt er wel degelijk expliciet gerefereerd aan de heldentijden die precies het voorwerp uitmaken van *Consciencies* boek. Buyse, die veel ruimte inlast voor de evocatie van een grootse meeting in het uitvoerige hoofdstuk VII, laat ook de flamingant Koppens een opmerkelijke beurt maken. Wanneer die de verderfelijke invloed van het wufte Frankrijk breeduit borstelt, verwijst hij naar 'zijn ouders en zijn voorouders, wier bloed de heuvels van Gavere en de vlakten van Groeningeveld had gedrenkt' (p. 953). Bovendien beschrijft Buyse Koppens' aanhang als volgt: 'Een vrij aanzienlijke groep flaminganten had zich daar geschaard, grotendeels samengesteld uit jonge studenten met groene petten, en gewapend met zware knuppels. Niet zelden verwekte hun doorgaans luidruchtig optreden stoornis in de meetings of vergaderingen waar ze zich vertoonden, en hun welbekende dikke knuppels, hun 'goedendags' zoals ze die naar het vervaarlijk wapen van de middeleeuwse Vlamen noemden, werden wel eens geduchte voorwerpen in hun handen' (p. 953).

Een andere parallel zou men, met de nodige omzichtigheid, de autobiografische inslag van beider geschriften kunnen noemen. Conscience heeft zichzelf ongetwijfeld geprojecteerd in de ethisch hoogstaande figuur van Deconinck, die behalve 'vernunft' ook 'de voorzichtigheid der slang' bezit (p. 260). Verder heeft hij zijn volkse afkomst, zijn welsprekendheid en een revolterend rechtvaardigheidsgevoel gemeen met de schrijver zelf. Ook de opvatting die Deconinck heeft over het 'heilige woord Vaderland' (p. 197), dat zo vaak ter sprake komt in de roman, komt overeen met die van Conscience. Terecht concludeert Wauters: 'Wat Conscience hier over de deken der wevers zegt, is mutatis mutandis evenzeer van toepassing op hemzelf'¹⁸.

Voor Robert geldt iets gelijkaardigs: hij belichaamt tot op zekere hoogte wat Buysse zelf dacht van het politieke bedrijf. De talrijke overwegingen van Robert over de verheffing van het volk, over wat de mens nodig heeft voor zijn geluk en ontvoogding, over het vaderland kunnen met de nodige voorzichtigheid doorgaan voor wat Buysse zelf vond. 'Robert inkarneert Buysse's eigen socio-politiek ideaal; hij staat, net als zijn schepper, boven alles, ook boven partij en partijgenoten'¹⁹. Het klopt natuurlijk dat Roberts politieke gedachtegoed, dat verwant is met het saint-simonisme en kritisch staat ten opzichte van de socialistische leer van Kappuijns, niet noodzakelijk met dat van de verteller samenvalt²⁰. Maar tegelijk klopt het ook dat Roberts emotionele omschrijving van het begrip vaderland in de slotsequens in grote mate overeenkomt met Buysse's eigen opvatting: 'Hier, het kleine plekje grond, het kleine intieme kringetje waar ik mijn leven heb gevestigd, waar ik getracht heb eerlijk en rechtschapen volgens mijn geweten en mijn hart te leven. 't Is de geboortegrond! Het heilig plekje van geboortegrond, voor ieder mens die 't voelen kan het enig groot, en waar, en nobel Vaderland!' (p. 1077). In zijn andere geschriften (bijvoorbeeld in zijn in 1913 bijgehouden dagboek *Zomerleven* en in zijn Haagse columns) houdt Buysse niet op de lof te zingen van zijn vaderland, dat vooral in tijden van oorlog de contouren krijgt van zijn eigen vertrouwde landelijke omgeving, die hem lyrisch stemt en hem de nodige minachting ingeeft voor (alle) politici²¹.

Of Buysse zich wat dat betreft bewust geïnspireerd heeft op Conscience valt te betwijfelen, maar de wat weekhartige en al te etherische liefdesgeschiedenis die Machteld en Adolf van Nieuwland beleven, wordt in ieder geval mooi gespiegeld in die van Robert en Ghislaine. De manier waarop ze zich op elkaar verlieven, via een nauwelijks aanraking van de hand, is welhaast even platonisch als de hoogdravende manier waarop Adolf en Machteld elkaar vinden. 'Geen woord werd gewisseld. Beider ziel was één extase van heerlijkheid, in heilig stilzwijgen. Zachtjes tilde hij in zijn hand de hare op, boog langzaam voorover, drukte een lange, lange, heilig zachte kus op haar zachte, blanke vingers ...' (p. 1017). Zowel bij Conscience als Buysse is liefde een kwestie van éénzelligheid, al worden beide vrouwen uiteraard als onwezenlijk mooi beschreven.

4

Na Buysse hebben vele anderen concrete inspiratie gevonden in Conscience's roman. Ik beperk me hierna tot een paar opmerkelijke voorbeelden. In *De Witte* (1920) van Ernest Claes komt een befaamde klasscène voor waarin de Witte een zak knikkers door het lokaal laat stuiten²². Voor straf wordt hij een tijdlang opgesloten in een zijkamertje, waar hij zich verdiept in *De Leeuw van Vlaanderen* en door de daarin beslechte veldslagen aangestoken wordt. Als de bel gaat, smokkelt hij het boek mee naar huis en leest onder meer weggedoken in het korenveld ver-

der in het boek. 'Hij zat daar heel en al van de wereld afgezonderd, de zon stond hoog boven 't korenveld te laaien, het gele gouden koren reuzelde zachtjes, en 't was als een ver, ver geruis uit een wondere wereld, als de stemmen van verdwenen mensengeslachten. (...) hij meende de daverende dreun van stormende rossen te horen, en 't galmen van heldenstemmen, en de zware slagen van kampende ridders ...' (p. 104).

Vooraf met spierenbundel Jan Breydel lijkt hij zich te identificeren. De Witte kan dan ook aan de verleiding niet weerstaan zich van een schild (het deksel van de 'koeiketel') en een goedendag (een aangepunte sparrentak) te voorzien. 'Zo zou de Witte gestaan hebben op het Groeningeveld, en voor geen enkele Fransman zou hij een stap zijn achteruitgeweken. Leunend op zijn speer nam hij alle houdingen aan van de helden die hem te binnen schoten; hij probeerde eens met één oog toe, lijk Pieter De Coninck, maar hij hield het liever met Jan Breydel, die sterker was' (p. 106). Het is gemakkelijk te lezen hoe de aanstormende Witte-Breydel met zijn vlaskop in de haag duikt en daardoor aan zijn ridderdroom een einde maakt. Maar het feit dat Claes zoveel aandacht kan besteden aan één enkel boek en kan veronderstellen dat de lezer vertrouwd is met de inhoud, bewijst hoe diep verzonken de kennis van Consciences epos moet zijn geweest.

De talloze herwerkingen, hertalingen (o.m. die van Karel Jonckheere, uitgegeven bij Manteau in 1984) en hertoetsingen (o.m. die van Marcel Janssens, uitgegeven bij het Davidsfonds in 2002) bewijzen dat de roman blijvend op een groot publiek kon en kan rekenen. Daarnaast laat Consciences beeldvorming van de Gulden-sporenslag allerlei sporen na in de meest diverse romans. In Hugo Claus' *Het verdriet van België* (1983) maakt de jonge Louis Seynaeve met de plaatselijke NSJV-afdeling een uitstapje naar Wierebeke, alwaar gedanst en toneel gespeeld wordt. Wat hij op de scène ziet, herinnert hem aan zijn vroegste toneelervaring. Claus roept die herinnering als volgt op: 'Ineens herkent Louis het toneel. Hij is vier of vijf jaar, zijn vader tilt hem op tussen drummende mensen, zet hem neer, op een platte steen waarrond nat gras groeit. Mama neemt hem op haar schoot en trekt hem een geel en zwart gestreepte, gebreide muts over het hoofd. Tegen een achtergrond van fosforescerende dennen staat Smedje Smee en duwt een gouden zwaard tegen het fonkelende harnas van de Franse tiran Chatillon die in het Frans om genade krijst. Louis krijst ook en wordt getroost. Hij krijst weer als veel later Chatillon, die je kunt herkennen als Fransman omdat hij een lelie op zijn jas draagt, zijn bijl heft en die in Smedje Smee's moeder slaat, zij had een bloedrode streep over haar hals, zij had van bloed glinsterende handen waarmee ze wiette. Krijsen. Trappelen. Mama bedaat hem. Niet genoeg. Nooit genoeg. Nooit meer' (p. 396).

Ingebed in het uitgesponnen portret van leraar Mussolini (versta Cyriel Coupé, alias Anton van Wilderode) schetst Tom Lanoye in *Kartonnen dozen* (1991) een (karikaturaal) beeld van diegenen die jaarlijks de 'Metaalprocessie' (versta de IJzerbedevaart) bijwonen. Hij vertelt daarbij een aantal verhalen na 'die de goedige processiegangers vertelden aan kinderen die Pieter en Machteld heetten' (p. 97). Waarom Lanoye die namen noemt, hoeft geen betoog. Maar wat ze vertellen over 1302 is al evenzeer ontleend aan Consciences historische boek. 'Ze vertelden aan hun kinderen de verhalen door die zij zelf van hun ouders hadden gehoord: dat de koningin van Frankrijk op bezoek kwam in het welvarende Brugge en dat ze vanaf haar paard de rijkelijk uitgedoste matrones zag en dat ze uitriep: Parbleu! Ik dacht dat ik de koningin was maar ik zie er hier een paar honderd. En dat een Vlaams legertje van keuterboeren en wevers, beenhouwers en kloefkappers, in 1302 het

Franse leger versloeg met de steun van god en slijk en slagregens, en niet te vergeten de zwaartekracht, die de Franse ridders met harnas en vergulde sporen en heel de santenkraam van hun struikelend paard deed donderen, nadat ze eerst nog uit hoogmoed hun eigen voetvolk overhoop hadden gereden, de smeerlappen' (p. 93). Wie zich ervan wil overtuigen hoezeer Conscience hier in bijna elke zin doorklinkt, leest bijvoorbeeld het eerste hoofdstuk na, waar De Chantillon als eerste van een struikelend paard valt en hoofdstuk VII, waar Johanna van Navarra op een 'hakkeny' gezeten het volgende 'roept': 'Ziet, Myneheeren, ik meende alleen Koninginne te zyn in Frankrijk, maer my dunkt dat die van Vlaenderen, die in onze gevangenissen liggen, al te gader prinsen zyn; want ik hunne vrouwen alhier gekleed zie als Koninginnen en princessen' (p. 100).

Naast prozaïsch eerbetoon, valt her en der een 'poëtische' knipoog op te vangen. Ik haal er graag een paar aan uit recentere bundels. In Marc Tritsmans' *Sterk water. Een geschiedenis* (2000) bevindt zich een gedicht dat de Guldensporenslag van zijn heroïsme en zijn mannelijke bravoure ontdoet. In de hierna geciteerde tekst is de ik-figuur een angstige jonge vrouw, voor wie het bang afwachten is of haar strijdende partner het slagveld levend zal verlaten. Hier geen dood en vernieling en brallende vaderlandse kreten, maar beginnend leven dat dodelijk bevreesd is voor wat komen mag. De tekst klinkt dan ook erg ingehouden en laat zich onrechtstreeks lezen als een kritische kanttekening bij het beeld dat door Conscience is neergezet.

1302 N.C. In Kortrijk

Eerst was er nog volop het vredige
zoemen van zomer. Toen ik de luiken
sloot kwam de onheilspellende stille

schemering. Zelfs in mijn buik hield
iemand zich voorlopig dood. Tot plots
de wereld alleen nog bestond uit woest

gehuil, gejaagd getrappel van paarden,
het hakken van zwaarden, het dreunen
van knotsen en goedendags. Pas uren later

waagde ik het door een kier te gluren en
was de zomer terug, een vogel float. En ik
wacht, wacht tot ik zijn snelle voetstappen hoor.

Iets gelijkaardigs kan overigens worden gezegd van de hierna geciteerde verzen uit het lange 'tijdgedicht' *Duizend* in Esther Jansma's bundel *Dakruiters* (2000). Ook in deze verzen klinkt een ontnuchterende vrouwenstem op die niets opheeft met het vage heldendom waar bevlogen en nationalistische voortrekkers mee dwepen. Voor het vrouwelijke ik zijn er geen winnaars of verliezers, maar onthoofden, ontheemden, bedrogenen. De hooggestemde idealen hebben hier plaats gemaakt voor vermorzelde lichamen en ledematen, voor meedogenloos cynisme en onbegrip. Jansma's poëtische evocatie van de beroemde veldslag grossiert in banaliserende ironie. Vooral de slotverzen leggen de Vlamingen de vraag voor hoe zoveel barbaarij het ijkpunt kon worden van een groots Vlaams project.

Gelukkig

gebeurden er soms grappige dingen, galoppeerden
bijk. duizenden paarden met te dikke mannen verkeerd en
verzopen. Bij Kortrijk was dat. De vijand, wrokkig

en boers en met pieken en knotsen bewapend,
hoefde alleen maar te oogsten: hoofden (tongen, ogen).
Die arme Franse zachte edelen en hun paarden. Bedrogen
kwamen zij uit. Waaruit? Uit hun leven. Gapende

Doodshoofden bleven. Ver weg duizend adellijke dames
ontmamaad, wat erg is. Maar toch. De cartoon
van die ingeblikte met katrollen in het zadel gehesen
vetrollen die niet eens met vliegende vaart

maar op een landerig soort drafje dat heuvelaf
onstuitbaar wordt in het moeras belandden,
dat eeuwige beeld van de dood met de zeis maar als boer nu, met handen
als kolenschoppen, chop chop ridders ontkoppend, straf

windje wellicht, het laatste rossige licht – nu ja, het heeft iets.
dertientwee wordt sindsdien wel beschouwd
als het beginpunt van de Vlaamse emancipatie.

5

Hoe men er ook tegen aankijkt, die emancipatie is er wel degelijk gekomen, mede dankzij Consciences boek. 'Met *De Leeuw van Vlaenderen* schonk Conscience aan de Vlaamse Beweging haar eerste groot nationaal symbool, aan de Vlaamse literatuur de eerste roman van Europese betekenis'²³. Het boek heeft met andere woorden niet alleen een belangrijke literair-historische, maar ook een politieke betekenis: het valt inderdaad te beschouwen als 'een geloofsbelijdenis, een vaderlands manifest, een politieke daad, een positiebepaling met doctrinaire relevantie'²⁴. De slotwoorden (de epiloog) van de roman, enigszins los van het verhaal en er tegelijk nauw mee verbonden, maken overigens duidelijk dat Conscience een programmatische tekst wou schrijven: 'Gy Vlaming, die dit boek gelezen hebt, overweeg, by de roemryke daden welke hetzelfde bevat, wat Vlaenderen eertyds was – wat het nu is – en nog meer wat het worden zal indien gy de heilige voorbeelden uwer Vaders vergeet' (p. 394). Ook de stripversie van Bob de Moor (1950, heruitgave in 1984; afb. 2) eindigt trouwens met dezelfde uitroep.

Die oproep is niet in dovenmansoren gevallen. Toen de Belgische Revolutie van 1830 een feit was, ontstond vrijwel onmiddellijk de behoefte de jonge Belgische staat 'de nodige ouderdomspapieren te verschaffen'²⁵. Op zoek naar een bindend historisch symbool, stootte de Vlaamse Beweging al gauw op Consciences 'opus famosum'. Meer bepaald de verheerlijkende manier waarop de Guldensporenslag erin wordt verhaald, leidde halfweg de negentiende eeuw tot de eerste, vele decennia volgehouden Guldensporenslagherdenkingen. Consciences roman en het mythische aura dat hij gaandeweg kreeg, hebben niet weinig bijgedragen aan het gevoel dat eerst België, en na de Eerste Wereldoorlog, vooral Vlaanderen als het ware voorbestemd waren een afzonderlijke natie te vormen.

Afb. 2

Consciences boek is met andere woorden bewust ingezet als een 'wapen' om de nationale gevoelens, die in het begin van de negentiende eeuw nauwelijks aanwezig waren, kunstmatig aan te wakkeren. In een helder geschreven essay laat Ernst H. Kossmann zien dat bijvoorbeeld in 1813 van 'enig besef dat men nationaal mag noemen' geen sprake kan zijn geweest²⁶. Maar Consciences boek, dat nu eenmaal evoceert hoe een authentiek volk zich van zijn verdrukker verlost, paste uitstekend in de romantische mythe dat België/Vlaanderen van oudsher een geknecht bestaan had geleid²⁷. De vele herdrukken tijdens en na Consciences leven hebben die mythetvorming blijvend gevoed. Het zal niet verbazen dat een veelgelezen patriotisch maar anti-Duits verzetsblad tijdens de Eerste Wereldoorlog de *Vlaamsche Leeuw* heette²⁸.

Anno 2005 is het boek uiteraard niet langer een middel om de bewustwording van de Vlamingen aan te scherpen, ook al omdat recent onderzoek heeft aangetoond dat 'de Guldensporenslag noch als een nationale noch als een sociale strijd kan worden begrepen' en zelfs als 'een Vlaamse nederlaag' kan worden geduid²⁹. Na al

te lang oneigenlijk gebruik is trouwens de tijd aangebroken om terdege te beseffen dat Conscience een belgicist was, voor wie 'een sterk België noodzakelijk was om de Vlamingen hun rechten te geven'³⁰. Daarnaast is het hartverwarmend vast te stellen dat zijn roman ook Vlaamse kunstenaars van allochtone origine lijkt te inspireren. *De leeuw van Vlaanderen* (2004) van theatergroep *Union suspecte* is daar tot nog toe het opmerkelijkste voorbeeld van. De oude *Leeuw*, waarin de Vlaamse identiteit en het Vlaamse vaderland in het geding worden gebracht, wordt in de creatie van Chokri Ben Chika een nieuwe *Leeuw*, die zijn bek openspert om het begrip identiteit, als een veelkantig en multicultureel concept, opnieuw te bevragen en vanuit een andere invalshoek te benaderen.

Aantekeningen

1. Paul van Ostaijen, *Verzameld Werk, Grotesken en ander Proza*, Deel III, Amsterdam, Bert Bakker, 1979, p. 107-109.
2. Zie daarover o.a. C. Kruythoofd, *De oudste iconografie van de leeuw in Europa*, en J. Verbogen, *De leeuw als symbool in de Oudheid, in het Middellandse Zeegebied*, in: Ludo Simons (inl.), *De leeuw - universeel symbool en wapen van Vlaanderen*, Stadsbibliotheek Antwerpen, 1983, Publikaties SBA/AMVC, 3, p. 15-30.
3. De eerlijkheid gebiedt te melden dat er ook 'Nederlandse leeuwen' zijn, te oordelen naar de (polemische) stukken die W.F. Hermans heeft gebundeld in *Houten leeuwen en leeuwen van goud* (Amsterdam, De Bezige Bij, 1979, p. 287-339).
4. Jeroen Brouwers, *Vlaamse leeuwen*, Amsterdam, De Arbeiderspers, 1994, p. 30.
5. Zie daarover Axel Buysse, *De rode tong van de leeuw. Het linkse flamingantisme van Antoon Roosens*, in: *Ons Erfdeel*, 2005/4, p. 611-613.
6. Ann Peuteman, *Daar gaan we weer*, in: *Knack*, 12 oktober 2005, p. 42-43.
7. Edward Vanhoutte, *Verantwoording: Een nieuwe editie van de Leeuw van Vlaanderen*, in: Hendrik Conscience, *De Leeuw van Vlaanderen of de Slag der Gulden Sporen. Tekstkritische editie door Edward Vanhoutte. Met een uitleiding van Karel Wauters*, Tielt, Lannoo, 2002.
8. Albert Westerlinck, *Wie was Hendrik Conscience?*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1983, p. 68-70. Woorden van dezelfde strekking in: Emiel Willekens, *Hij leerde zijn volk lezen. Profiel van Hendrik Conscience. 1812-1883*, Antwerpen, Esco, Stichting Hendrik Conscience, 1983, p. 54-55.
9. Karel Wauters, *Literair-kritisch essay over de Leeuw van Vlaanderen*, in de tekstkritische editie, p. 402.
10. Johan van Iseghem, *De ouverture van De Leeuw van Vlaanderen*, in: Edward Vanhoutte (red.), *De ene leeuw is de andere niet. Zeven maal De Leeuw van Vlaanderen herlezen*, Antwerpen, AMVC-Letterenhuis, 2002, p. 53.
11. Karel Wauters, *Literair-kritisch essay over de Leeuw van Vlaanderen*, p. 403.
12. Johan Van Iseghem, *De ouverture van De Leeuw van Vlaanderen*, p. 53-55. Zie ook Walter Gobbers, *Conscience's 'Leeuw van Vlaanderen' als historische roman en nationaal epos in Europees perspectief*, in: Ludo Simons (inl.), *De leeuw - universeel symbool en wapen van Vlaanderen*, p. 67 en *Conscience's Leeuw van Vlaanderen als historische roman en nationaal epos: een genrestudie in Europees perspectief*, in: Ada Deprez, Walter Gobbers (red.), *Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw. Dertien verkenningen*, Utrecht, H&S Uitgevers, 1990, p. 56-57.
13. Karel Wauters, *Literair-kritisch essay over de Leeuw van Vlaanderen*, p. 402-403.
14. Zie daarover o.a. Rolf Falter, *Braveheart op de Groeningekouter: de militaire revolutie van de slag van Kortrijk*, in: Edward Vanhoutte (red.), *De ene leeuw is de andere niet. Zeven maal De Leeuw van Vlaanderen herlezen*, p. 79 e.v.
15. Johan Van Iseghem, *De ouverture van De Leeuw van Vlaanderen*, p. 89.
16. Zie daarover o.a. Walter Gobbers, *Conscience's 'Leeuw van Vlaanderen' als historische roman en nationaal epos in Europees perspectief*, p. 64-65, Marnix Gijsen, *Hendrik*

- Conscience en de Vlaamse romantiek van 1830 tot 1880*, in: *Verzameld Werk*, deel 6, Amsterdam-Rotterdam, Meulenhoff-Nijgh & Van Ditmar, 1977, p. 464-465 en B.F. Van Vlierden, *Van In't Wonderjaer tot De verwondering. Een poëtica van de Vlaamse roman*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1974, p. 26.
17. Voor een discussie daarover zie P.H.S. Van Vreckem, *De invloed van het Franse naturalisme op het werk van Cyriel Buysse*, Brussel, VUB, 1968, p. 125, p. 239 en Romain Debbaut, *De konsekratie van de burger bij Cyriel Buysse, 1894-1903*, in: *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, II, Gent, 1986, p. 56-57.
 18. Karel Wauters, *Literair-kritisch essay over de Leeuw van Vlaenderen*, p. 407.
 19. Romain Debbaut, *De konsekratie van de burger bij Cyriel Buysse, 1894-1903*, p. 89.
 20. Piet Couttenier, *De opbouw van individualiteit. Een textuele benadering van C. Buysse's 'n Leeuw van Vlaenderen*, in: *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, IX, Gent, 1993, p. 12-13.
 21. Luc Van Doorslaer, *Politieke standpunten in het werk van Cyriel Buysse*, in: *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, VI, Gent, 1990, p. 21 e.v. en Christian de Borchgrave, *Cyriel Buysse en het saint-simonisme. Een ideeënhistorische studie van een aantal vroege werken*, in: *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, VII, Gent, 1991, p. 51-52.
 22. Geciteerd naar Ernest Claes, *De Witte*, Tielt, Ernest Claesgenootschap, Lannoo, 1995.
 23. Karel Wauters, *Het Vlaamse fictionele proza van Conscience tot Loveling*, in: Ada Deprez, Walter Gobbers en Karel Wauters (red.), *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw*, Deel 1, Gent, KANTL, 1999, p. 156.
 24. Marcel Janssens, *'In 't Wonderjaer'. Proeve van een contextuele lectuur*, in: *De maat van drie. Essays over literatuur*, Leuven, Davidsfonds, 1984, p. 94.
 25. Jo Tollebeek, *De Guldensporenslag. De cultus van 1302 en de Vlaamse strijd*, in: Anne Morelli (red.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, EPO, 1996, p. 192.
 26. Ernst H. Kossmann, *Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden*, Leuven, Davidsfonds, 1994, p. 65.
 27. Jo Tollebeek, *Enthousiasme en evidentie. De negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving*, in: *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam, Bert Bakker, 1994, p. 65 en Marc Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*, Leuven, Van Halewyck, 1995, p. 55.
 28. Zie daarover Sophie de Schaepdryver, *De Groote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam/Antwerpen, Atlas, 1998, p. 234, p. 246, p. 270-272, p. 281.
 29. Jo Tollebeek, *Het laatste eeuwfeest. Over de herdenking van de Guldensporenslag*, in: *Ons Erfdeel*, 2002/4, p. 553.
 30. Marc Reynebeau, *Een mens van vlees en bloed*, in: *De Standaard*, maandag 21 november 2005, p. 29.

Illustraties

- Afb. 1. Titelblad van *De Leeuw van Vlaenderen*, uit: Hendrik Conscience, *De Leeuw van Vlaenderen of de Slag der Gulden Sporen. Tekstkritische editie door Edward Vanhoutte*, Tielt, Lannoo, 2002.
- Afb. 2. Bob de Moor, *De Leeuw van Vlaenderen* (De Dageraad, 1950; heruitgave uit 1984 in de reeks *Magnumcolor*).

* Met uitdrukkelijke dank aan Mia Mortier, Jan Creve, Nico van Campenhout en Pieter-Jan Blommaert voor de waardevolle tips.

■ Paul Verhuyck

Middelleeuwen: middeleeuwse leeuwen rond Nobel

Mijn ziel brult als een uitgehongerde leeuw

Mechtildis van Magdenburg

Net zoals in de vorige afleveringen over de wolf en de kat buiten de *Reynaert*¹, zal ik hier enkele aspecten van de literaire geschiedenis van de middeleeuwse leeuw behandelen, *niet* in de *Reynaert* zelf natuurlijk, maar om en nabij de *Reynaert*.

Het opvallendste verschil is dat de leeuw in tegenstelling tot de wolf en de kat, in deze contreien niet inheems is (sabeltandtijgers en grottenleeuwen uit de oertijd niet te na gesproken, die in de middeleeuwen immers al lang waren uitgestorven). De leeuw is in de twaalfde en dertiende eeuw in West-Europa vooral een emblematisch dier, een fabeldier in de duidingswereld van de schrijvende monniken. Dat blijkt al meteen uit de vele illustraties in de middeleeuwse manuscripten: die kunstenaars hadden zelden of nooit een echte leeuw gezien. Het afgebeelde beest lijkt meer op een hond, maar dan met manen en klauwen. Zeker, het is bekend dat er al in de twaalfde eeuw aan sommige hoven dierentuinen waren, maar niet in kloosters of in de buurt van de scriptoria. Zijn emblematische karakter dankt de leeuw niet zozeer aan de toen nog jonge heraldiek – die immers pas in de tijd van Henry II en Filips van de Elzas belangrijk wordt – maar aan de veel oudere astrologie.

In de dierenriem staat de leeuw als vuurteken voor de midzomer (23 juli-22 augustus), wanneer de zon in zijn eigen huis, in het zonneteken bij uitstek staat, ‘quant li solaus cunverset en Leün’, zoals het in een *Tropus Assumptionis* uit de twaalfde eeuw luidt. Opvallend hoe in de middeleeuwen de astrologie naast de heersende christelijke doctrine kon blijven bestaan. De alchemie trouwens ook, met de leeuw als alchemistisch goud. Boeiende vraagstukken over de gespannen verhoudingen tussen mentaliteit en ideologie, die hier verder uiteraard onbehandeld moeten blijven.

De drie hoofdkenmerken van de leeuw

De leeuw is al lang voor de middeleeuwen de koning der dieren. De Grieks-Alexandrijnse *Physiologus* (circa derde eeuw; de oertekst van de beestenboeken) en de middeleeuwse *bestiaria* beginnen dan ook met de leeuw. Hij wordt behandeld in één van de langste paragrafen en zal een rijke iconografie meekrijgen. Daarnaast wordt de leeuw gaandeweg het meest gebruikte motief in de heraldiek. En door dat alles wellicht ook het meest becommentarieerde dier.

Die beestenboeken behandelen allemaal de drie voornaamste kenmerken van de leeuw: als hij jagers ruikt, verbergt hij zijn spoor met zijn staart; hij slaapt met open ogen; de welpjes worden doodgeboren, maar na drie dagen brengt de vader hen tot leven door zijn adem in hun gezichtjes te blazen. Ook in de iconografie komen we hoofdzakelijk deze drie essentiële eigenschappen van de leeuw tegen.

Elk van die eigenschappen heeft een christologische allegorie: Christus verbergt de sporen van zijn goddelijkheid bij zijn menswording om de duivel te slim af te zijn; Christus 'slaapt' lichamelijk in de dood op het kruis, maar zijn goddelijkheid blijft waakzaam; en ten slotte werd Christus door God de Vader op de derde dag uit de dood gehaald.

Bij Plutarchus kon men al lezen dat de leeuw met open ogen slaapt. En Origenes en Isidorus van Sevilla hadden het al over de *slapende* welpen, die het leven ingeblazen kregen door de vader.

Sinds Plinius en Isidorus van Sevilla² onderscheidde men drie soorten leeuwen: de timide leeuw is klein en heeft gekrulde manen; de wildere leeuw is groter en heeft sluik haar. Over de derde soort, geen woord! Bij de timide leeuw denken we spontaan en vertederd aan de bange leeuw uit *The Wonderful Wizzard of Oz* van Frank Baum³.

De leeuw vreest slechts drie dingen: het gekraak van wielen, vuur en de witte haan. Dit laatste, vrij merkwaardige detail gaat terug op Lucretius⁴, die stelt dat het lichaam van dat haantje zaadjes bevat die, als ze in de ogen van de leeuw terecht komen, gaatjes in zijn pupillen prikken.

Andere karaktertrekjes

Naast de drie essentiële eigenschappen van de leeuw, zijn er nog een paar bijkomende eigenaardigheden. Hij maakt zich niet snel kwaad en geeft blijk van nobel medelijden: de leeuw spaart zijn slachtoffer als het op de grond ligt. Bovendien doodt hij alleen als hij grote honger heeft. Enkele Mediolatijnse manuscripten voegen daar nog enkele opvallende varianten aan toe: een zieke leeuw wordt genezen als hij een aap eet; de leeuw eet de ene dag en drinkt de andere dag; als de leeuw iets niet goed verteert, trekt hij met zijn nagels het slechte voedsel uit zijn keel: dit gaat terug op Plinius; een leeuwin werpt eerst vijf welpen, daarna elk jaar eentje minder, dus na vijf jaar is ze onvruchtbaar geworden.

En ten slotte: schorpioenen en slangen kunnen de leeuw verwonden of doden. Hier denken we aan de Arturiaanse roman, *Yvain ou le Chevalier au Lion* van Chrétien de Troyes (ca. 1181, dus uit de tijd van de oudste *Renart*). Yvain sluit daar immers vriendschap met een leeuw, die hij gered heeft van een slang (in die tijd vaak met een draak geïdentificeerd). Dit antieke thema van de dankbare leeuw van Androcles⁵ wordt hier gecombineerd met het gevecht tussen leeuw-zon en draak-slang, een oeroud gegeven, wellicht indirect stammend uit de Mithrascultus (waar-in sprake van de zodiakale god van de tijd, *Deos leontocephalus*, de god met de leeuwenkop, omstrengeld door een slang).

Yvain kiest ervoor de leeuw te helpen, niet de slang. Want, zo bedenkt hij, de leeuw is een sympathieker dier. Dacht hij daarbij misschien aan de woorden van de heilige Cesarius: 'men is beter het slachtoffer van een leeuw dan van een serpent'? In die traditie meende men namelijk dat een leeuw zijn slachtoffer in zijn geheel inslikte en de slang het verorberde lichaam verteerde en deed verdwijnen. Daardoor kon de leeuw zijn slachtoffers weer uitbraken, zoals de walvis van Jona. Dit werd als beeld voor de verrijzenis, voor de neoplatonische anakatabasis gezien. Vandaar dat in het vroege christendom verteld werd dat leeuwen stiekem de eerste asceten en kluizenaars begraven hadden, zoals Antonius (de woestijnvader met zijn varken) en Paulus (de heremiet).

Het thema van de dankbare leeuw komt ook voor in de hagiografie. Hiëronymus die een splinter uit de voorpoot van de leeuw haalt is een traditioneel thema in de iconografie geworden; vandaar dat hij vaak met een leeuw wordt afgebeeld⁶. Bij de evangelist Marcus krijgt de leeuw vleugels. Dat is in Europa zeldzaam. Enkelen vermoeden dat de gevleugelde leeuw uit Aziatische c.q. Babylonische tradities zou stammen.

Ook vrij zeldzaam is de leeuw in de Keltische traditie. Het lijkt er wel op dat hij pas met *Yvain* ingevoerd wordt. Eerder zou het de beer geweest zijn die in de Keltische traditie de rol van psychopomp of kasteelwachter toegedicht kreeg; men denke hierbij ook aan de naam van Artus/Artorius als beer.

Sinds Isidorus van Sevilla meende men ook dat er een klein dier bestond, genaamd de *leontophonus*, waarvan de as op het vlees aangebracht moest worden om een leeuw te vangen. Dit dier is helaas niet verder geïdentificeerd. Misschien een insect?

Franse beestenboeken

De meeste van die verhalen en duidingen vindt men ook in de Franse *bestiaires* van de twaalfde en dertiende eeuw terug, maar met hier en daar een specifieke toevoeging.

Philippe de Thaon, afkomstig uit Normandië, maar wonend in Engeland, is de auteur van de oudste *bestiaire*, circa 1130. Hij begint met de etymologie van de leeuw: *leon* in het Grieks betekent *koning* in het Frans. Voorts lezen we hier dat de kracht van de goddelijkheid van Christus in de brede voorkant van de leeuw zit en zijn menselijkheid in zijn frêle achterkant. Philippe behandelt ook de drie hoofdeigenschappen van de leeuw, maar hij voegt er nog wat aan toe: als een leeuw een prooi op het oog heeft, trekt hij met zijn staart een magische cirkel in het zand. Als de prooi daarin stapt, raakt hij er niet meer uit. Voor Philippe is deze cirkel een allegorie van het paradijs: als we daar intreden, mogen we er blijven.

Verder vinden we in dit beestenboek twee van de drie grote angsten van de leeuw terug: de knarsende kar en de witte haan. De haan verwijst volgens Philippe naar de kraaiende haan die in het evangelie de dood van Christus-als-mens aankondigde. Ter herinnering hieraan zingen wij de getijden of canonieke uren: de metten, priemen, tertsen, sexten, nonen, vespers, completen en lauden. Een aanduiding dat Philippe de Thaon in een klooster leefde. Zijn tekst legt ook een verband tussen de drie dagen dood voor de verrijzenis en Jona in de walvis.

Guillaume le Clerc de Normandie schreef rond 1210 zijn dierenboek, dat soms *Bestiaire Divin* genoemd wordt. Het bevat niets nieuws. Guillaume volgt de traditie, maar opvallend is wel dat hij de leeuw indirect in verband lijkt te brengen met de naam Nobel (v. 225).

Gervaise, de manke auteur van een kleine *Bestiaire* uit het begin van de dertiende eeuw, beperkt zich tot de drie hoofdeigenschappen van de leeuw. In zijn beestenboek wordt, zoals in sommige Latijnse handschriften, de verwijzing naar het bijbelse *Hooglied* (V, 5) expliciet: 'ik sliep, maar mijn hart was wakker'; alsook naar *Genesis* 49, 9: 'et sicut catulus leonis... qui[s] suscitavit eum', over de leeuw van Juda.

Ook in het *bestiarium* van Pierre de Beauvais uit dezelfde tijd, dezelfde drie hoofdeigenschappen. Speciaal is dat Pierre verwijst naar de negen hemelse hiërarchieën van de pseudo-Dionysius de Areopagiet⁷.

De middeleeuwse beestenboeken die een bedenkelijke zoölogie via allegorese laten uitmonden in een populaire theologie, worden circa 1233 in hun essentiële natuur omgebouwd, geperverteerd door Richard de Fournival, in zijn *Bestiaire d'Amour*. Hij transposeert immers de klerikale boodschap tot een erotische interpretatie: bij hem worden de dieren aspecten van de liefde. In dit profaniserende perspectief wordt de liefde ook met een leeuw vergeleken. Als een leeuw merkt dat een mens hem al etend bespiedt, valt hij uit schaamte de mens aan, maar als de mens passeert zonder te kijken, doet de leeuw niets. Zo ook de liefde, volgens Richard, die immers via de blik de verliefde aanvalt en zodoende zijn hersenen uitschakelt.

In de Esopische *Fables* van Marie de France (103 fabels gebundeld rond 1175-1180) komt de leeuw als goede derde (na de wolf en de vos) dertien keer voor, waarvan acht keer in de titel (bij de wolf was dit respectievelijk 22 en 18; bij de vos 15 en 11). Bij Aesopus zelf kwam de leeuw 27 keer voor, maar die collectie was dan ook groter: 273 of 358 fabels afhankelijk van de editie. En zo komen we ruim vóór de middeleeuwen terecht.

Symbolen

Al voor de middeleeuwen werd de leeuw gezien en afgebeeld als een menseneter, een poortwachter, een waker bij de necropolen, een symbool van verrijzenis. De leeuw is god, goud, majesteit, straling, zon, rechtvaardigheid. Typisch in dit verband is dat de leeuw als astrologisch zonnedier in onze taal 'manen' heeft, planeetjes, satellietjes rond de zon; terwijl in andere idiomen de 'manen' als zonnestralen gelezen werden.

Als verslindend dier werd de leeuw een symbool van de tijd die de dingen opvreet, *tempus edax rerum*, zoals Horatius de *tempus fugax* noemde.

De profeet Daniël kon in een leeuwenkuil overleven. Samson en Herakles waren beroemde leeuwendoders, respectievelijk uit de bijbel en in de oudheid. Hun herinnering is in vele middeleeuwse geschriften zeer levendig gebleven.

Werd Christus geïdentificeerd met de 'leeuw van Juda'⁸, ook Krishna werd al 'de leeuw onder de dieren' genoemd (*Bhagavad-Gita* X, 30); en ook Boeddha werd met een leeuw vergeleken. Het vervelende met symbolen, het is bekend, ligt in hun dubbelzinnigheid: zo zegt de heilige Hippolytus dat de leeuw zowel Christus als de antichrist kon symboliseren. Zo ook kan een autoritair vorst al snel als een despoot gezien worden. Want naast koning der dieren is de leeuw ook het dier der koningen: hun troon is vaak gemonteerd op twee leeuwenzuilen.

Kinderetymologie

Zovele eeuwen later. Enkele jaren geleden gaf ik een doctorale werkgroep of seminarie (sindsdien 'seminar') aan de universiteit van Leiden, vakgroep Frans, over de *bestiaires*. Daartoe hield je als docent steeds een voorbespreking met verdeling van de studententaken en presentatie van de bibliografie. De zalenadministratie had me toevallig een collegezaal bij de vakgroep Engels toegewezen. Een muur van dat lokaal was versierd met de reproductie van een houtsnede, meer dan levensgroot opgeblazen, voorstellende *The Lion and the Unicorn*, want dat was de naam van de studentenvereniging van de Leidse Anglisten. Omdat een voorbespreking buiten de

collegeperiode viel, had een studente haar zoontje meegenomen. Het jongetje, zo'n zes jaar, schat ik, wees op de kolossale leeuwen en vroeg hardop: 'Mama, zijn dat nu de middelleeuwen?' Aan hem dank ik bovenstaande titel.

Noten

1. *Tiecelijn*, 15 (2002), p. 187-192; *Tiecelijn*, 17 (2004), p. 58-63.
2. Plinius, *Naturalis Historia* VIII, 16,18; Isidorus van Sevilla, *Etymologiae* XII, 3, 4-6.
3. Frank Baum, *The Wonderful Wizzard of Oz*, Chicago, 1900, tevens de bron van de mooiste kinderfilm aller tijden, uit 1939 van Victor Fleming, met Judie Garland.
4. Lucretius, *De rerum natura* IV, 710-717.
5. Aulus Gellius, *Attische Nachten*, 14.
6. Splinter uit de voorpoot van de leeuw: bijvoorbeeld Sano di Pietro, 1130; Hiëronumys met leeuw, bijvoorbeeld Dürer en da Vinci.
7. Pseudo-Dionysius de Areopagiet, Syrië, zesde eeuw. Zijn Griekstalig oeuvre was in middel-eeuws Europa bekend dankzij de Latijnse vertaling door Johannes Scotus Eriugena, negende eeuw. De negen hemelse hiërarchieën gaan volgens hem van engelen tot serafijnen.
8. Die in de bijbel optreedt van *Genesis* 49,8 tot *Apokalyps* 5,5.

■ Paul van Keymeulen

Over de leeuw

Het woord *leeuw* komt uit het Grieks en betekent in onze taal ongeveer *koning*, want de leeuw wordt de koning der dieren genoemd, omdat wanneer hij brult, al de dieren uit de omtrek op de vlucht slaan alsof de dood hen op de hielen zit, en waar hij met zijn staart een cirkel trekt, durft geen dier die limiet overschrijden. Er bestaan overigens drie soorten leeuwen. De eersten zijn kort van lichaamsbouw, hebben gekrulde manen en zijn niet vechtlustig; anderen zijn lang en groot, hebben een gewone vacht en zijn heel trots; zij tonen hun moed met hun kop en hun staart. Hun kracht zit in hun borstkas en hun wilskracht in hun kop. Ofschoon de leeuw door alle dieren gevreesd wordt, is hij toch bang voor de witte haan en het geknars van wielen; ook vuur boezemt hem grote schrik in; anderzijds doet de schorpioen hem veel pijn als hij hem steekt, zelfs het gif van het serpent doodt hem niet, want Hij die niet duldt dat iets zou bestaan zonder zijn tegendeel, wou dat naast de leeuw die trots is en macht heeft over ieder ander schepsel en die wegens zijn grote wreedheid altijd zijn prooi doodt, dieren zouden bestaan die zijn wreedheid het hoofd zouden bieden en tegen wie hij niets zou vermogen. Bovendien is de leeuw elke derde dag van de week ziek als door koorts getroffen, wat zijn kracht en zijn trots doen afnemen. Dan leert hem zijn instinct dollekervel te eten, waardoor hij geneest.

En ofschoon de leeuw zeer moedig is en wreed van natuur, zoals net werd gezegd, toont hij veel vriendschap voor de mens en vertoeft hij graag in zijn gezelschap en hij zal nooit kwaad worden op de mens, tenzij deze hem eerst pijn heeft gedaan. Maar zo groot is zijn genegenheid dat, zelfs als hij zeer kwaad is op de mens en grote woede en haat tegen hem voelt, hij het hem gemakkelijk vergeeft, en nog vlugger als de mens zich ter aarde werpt en veinst hem om erbarmen te smeken. Tegen een vrouw maakt hij zich haast nooit kwaad en een klein kind raakt hij nooit aan, tenzij door een grote behoefte om te eten. Zijn leven is zodanig ingedeeld dat hij vandaag eet en morgen drinkt, want de leeuw verorbert zoveel voedsel dat zijn maag het soms niet kan verteren, zodat zijn adem stinkt en riekt; maar als hij zich rekenschap geeft dat een deel van zijn eten niet verteert en hem ongemak bezorgt, dan haalt hij het met zijn klauwen uit zijn keel. En als hij goed gegeten heeft en zijn buik goed vol is en de jagers hem op de hielen zitten, dan braakt hij alles uit om zich van dat gewicht te ontlasten en minder te wegen. Dat doet hij trouwens ook voor zijn gezondheid als hij teveel geschrokken heeft, en de daarop volgende dag eet hij weinig, en hij eet nooit het vlees van een dier dat de vorige dag stierf.

En weet dat wanneer leeuwen paren, het mannetje met het wijfje, de leeuwin op haar rug gaat liggen zoals de lynxen, de kamelen, de olifanten, de eenhoorns en de tijgers; en zij werpt bij de eerste dracht vijf welpen; maar de kracht die de welpen vertonen met hun nagels, hun tanden en heel hun

lijf veroorzaakt voor en na hun geboorte grote schade aan de baarmoeder, dermate dat de moeder de vrucht niet kan ophouden, zodat het mannetje bij de tweede paring maar vier welpen kan verwekken, drie bij de derde, twee bij de vierde en één bij de vijfde. Dan is de baarmoeder zo beschadigd dat ze niet meer kan bevrucht worden. Daarom zeggen veel mensen dat wegens grote pijn bij hun geboorte, de welpen angstig zijn en dat ze drie dagen als levenloos blijven en dood lijken, zodat hun vader na drie dagen zo hard begint te brullen dat zijn zonen opstaan en hun instinct volgen.

De derde soort leeuwen wordt verwekt door een dier dat de naam *parde* [luipaard] draagt en die leeuwen hebben geen eergevoel. Zij worden ondergebracht bij de andere lagere diersoorten. Evenwel alle leeuwen slapen met open ogen en waar ze ook gaan, wissen zij hun sporen uit met hun staart. Wanneer ze jagen, rennen en springen ze krachtig en snel, maar als op hen wordt gejaagd zijn ze niet tot springen in staat. Dan houden ze hun klauwen ingetrokken. Men bepaalt hun leeftijd aan het verlies van hun tanden.

Uit: Brunetto Latini, *Li Livres dou Tresor*. Overgenomen uit de editie van: A. Pauphilet, *Jeux et Sapience du Moyen Age*, Parijs, 1951 (Pléiade); deze laatste werkte naar de editie van Chabaille (*Documents sur l'histoire de France* uit 1863).

■ Wim N.Th.M.B. Gielen

De leeuw in de fabel

rijk: Animalia
 stam: Chordata
 klasse: Mammalia
 orde: Carnivora
 familie: Felidae
 soort: Panthera Leo

Inleiding

Tot de laatste twee eeuwen vóór het begin van onze jaartelling waren in Europa (met name in het zuidoosten) nog leeuwen te vinden. In de daaraan voorafgaande tijd was het met het aantal exemplaren snel bergafwaarts gegaan. Zodoende konden er rond 200 vóór Christus in Europa nauwelijks nog leeuwen gevonden worden. Wel nog in 'dierentuinen', die door enkele rijke Romeinen in eigendom werden gehouden. In de eerste eeuwen van onze jaartelling werden deze dieren nog steeds vanuit bezette gebieden ingevoerd in Rome, waar ze de keizer en het volk konden plezier als beulen. Dat kwam van pas bij het terroriseren van diegenen die zich christen noemden. Die godsdienst werd niet getolereerd en de doodstraf, die op het belijden ervan stond, werd gewillig door de hongerige leeuwen in bijvoorbeeld het Colosseum voltrokken. Verantwoordelijk voor de sterke terugloop van het aantal leeuwen was de jacht, die de mensen steeds beter beheersten. Nog belangrijker was de bebossing van Europa na de laatste ijstijd. De leeuw voelt zich immers het beste thuis in steppeachtige gebieden. In het Nabije Oosten, het Midden-Oosten en in Noord-Afrika kon men nog eeuwen lang leeuwen aantreffen. In 1920 stierf de laatste Berberleeuw, in 1930 de laatste Perzische leeuw.

Een confrontatie met de leeuw was dus geen buitengewone ervaring voor de bewoners van de Balkan, noch voor die van Klein-Azië en ook niet voor die van het land van Eufraat en Tigris. Uit de oude dierenverhalen valt op te maken dat de leeuw een imposant beest was. Oeroude inscripties en grottekeningen en -schilderingen getuigen van de angst, het ontzag maar ook van de bewondering die de wereldbewoners van die dagen voor het fenomeen leeuw hadden: een koninklijk dier, waardig en soepel in zijn bewegingen, uitgerust met een vorstelijke schoonheid. Bovendien bezit de leeuw het royale talent anderen voor zich te laten werken. Zouden toen al de 'menselijke mannen' zich gespiegeld hebben aan zijn gewoonte de vrouwelijke evenknie het meeste van de dagelijkse arbeid te laten verrichten?

In veel studies wordt beweerd dat de fabel in de Oriënt – bedoeld wordt Voor-Indië – moet zijn ontstaan, onder meer omdat de leeuw uit veel van deze fabels en andere dierenverhalen in de regio voorkomt. De onderzoekers gaan er namelijk van uit dat de Griekse en Latijnse fabeldichters de Indische bronnen moeten hebben gebruikt, omdat zij de leeuw niet gekend zouden kunnen hebben. Dit is, zoals we zagen, onjuist. Daarmee is niet gezegd dat de Europese fabelliteratuur niet door de Indische beïnvloed zou zijn, maar die invloed is pas van veel latere datum. De

Griekse Aisopos (Aesopus), die een Klein-Aziatische Griek was, kan heel goed uit eigen waarneming, dan wel uit overgeleverde volksverhalen de leeuw zo goed hebben gekend, dat exotische invloeden onnodig (niet onmogelijk) waren.

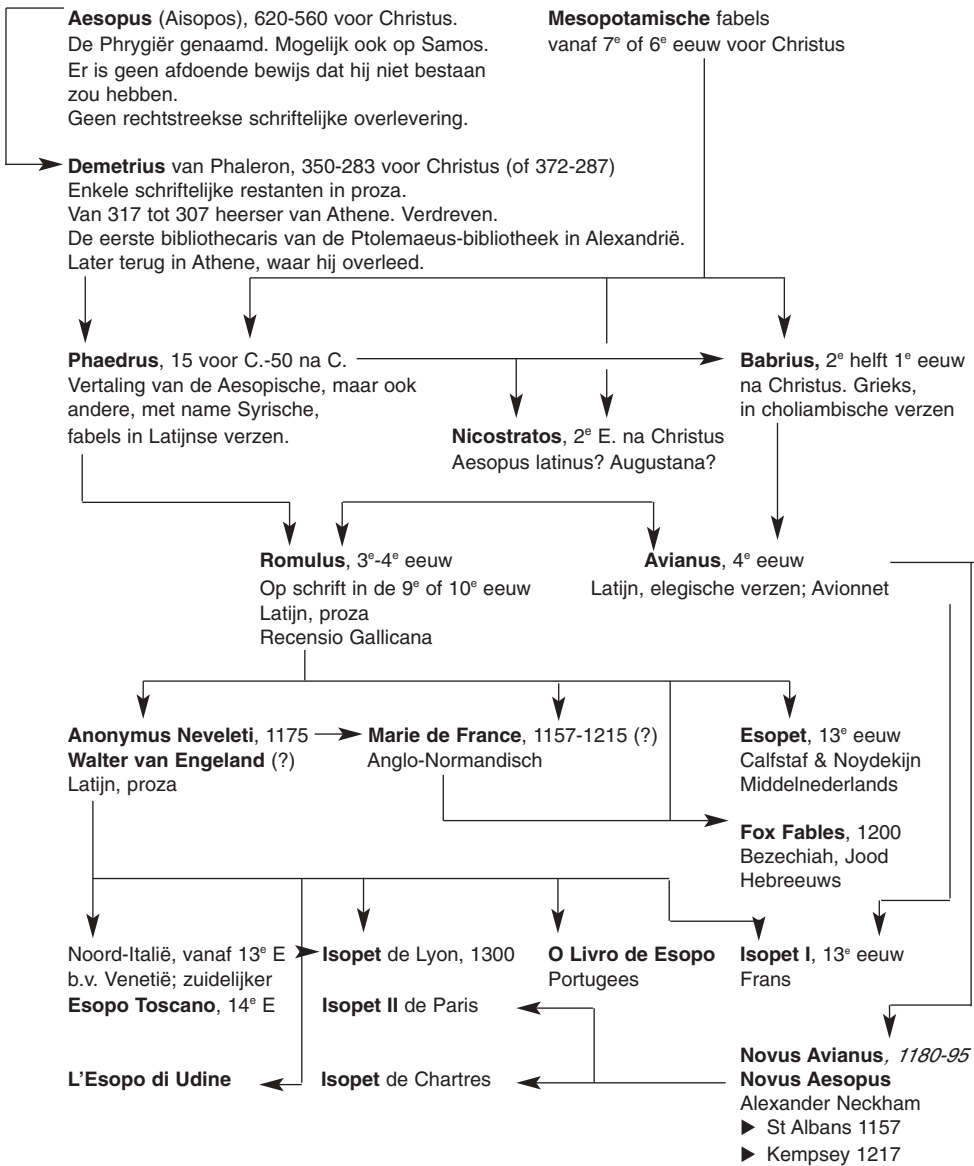
Zoals andere dieren werd ook de leeuw door vele volkeren vergoddelijkt. In godsdienstige en mythologische geschiedenissen werden dieren gebruikt, vaak ook om samen tot composietwezens omgebouwd te worden, denk aan de sfinx in Egypte en Griekenland, de chimaera en de griffioen. Allerlei dieren, maar ook samengestelde wezens, komen we tegen in sprookjes, legenden, exemplen, spreekwoorden, spreken en fabels, zowel als in de heraldiek. In dieren sprookjes gedragen de dieren zich quasi als mensen zonder dat een duidelijke moraal wordt meegegeven, terwijl in de fabel het dier ook menselijke trekken vertoont, maar dan om de mens te leren hoe hij zich niet of hoe hij zich juist wel moet gedragen. In verschillende landen, in wisselende tijden, en door steeds andere schrijvers wordt de fabel ook wel 'bispel', 'tweespraak', 'exempel', 'vergelijking' en 'parabel' genoemd. De verschillen in betekenis zijn subtiel en de problematiek daaromtrent behoort niet tot de draagwijdte van deze inleiding.

Behalve in de fabels vinden we de leeuw (en andere dieren) ook terug in de *Physiologus*, een tweede-eeuws geschrift uit Alexandrië dat een christelijk-allegorische betekenis van een aantal dieren beschrijft. In de middeleeuwen vinden we de uitlopers van deze traditie terug in de bestiaria en in zeer vele beschrijvingen van de natuurlijke historie, zoals Jacob van Maerlants *Der nature bloeme*.

Zo al van een bakermat van de fabel gesproken mag worden is het Nabije Oosten aan te wijzen. Bedoeld wordt Mesopotamië (Babylonië, Assyrië, Perzië, Syrië, Armenië), Egypte, Judea (als pars pro toto van de gebieden waar de Joden woonden), Klein-Azië, Macedonië, Thracië, Ionië en de eilanden in de Aegeïsche Zee. De verdere discussie laten we elders plaatsvinden.

Zeker is dat in alle culturen dierenverhalen voorkomen, tezamen met spreekwoorden, vergelijkingen, legenden, voorbeelden enzovoorts, waarin dieren aan het woord komen. De overeenkomsten zijn korthed van tekst, plezier om te aanhoren dan wel te lezen en de aanwijzing wat niet of juist wel gedaan moet worden. De voorbeelden bevatten dus morele adviezen. In de fabel wordt gebruik gemaakt van de antropomorfisering van dieren, voorwerpen en elementen uit de natuur om kinderen en volwassenen te leren hoe zij moeten leven in de gemeenschap. Bovendien is de fabel een uitstekend middel om anderen, burens, familieleden, maar vooral ook rijken, machtigen en politieke figuren duidelijk te maken wat er mis is in hun gedragingen. Vooral in dieren kunnen veel menselijke eigenschappen en gedragingen worden weerspiegeld en veroordeeld.

Om deze korte inleiding af te sluiten vatten wij de overlevering van de fabel tot de veertiende eeuw in volgend schema samen:

De leeuw in de fabel

Terug naar de leeuw. De Latijnse 'leo' stamt in woordafleiding af van de Griekse 'leoon'. Waarschijnlijk is de Griekse benaming uit het Akkadisch 'labbu' ontstaan. Lang geleden maakten huisdieren en wilde dieren deel uit van het dagelijks bestaan der mensen. Natuurlijk was er verschil tussen die beide categorieën. De huisdieren waren van onmiddellijk nut voor een mensengemeenschap. Met de wilde dieren was de relatie ingewikkelder. Er waren dieren die werden bejaagd, deels voor voe-

ding, deels voor kleding, deels voor het verkrijgen van gebruiksvoorwerpen en werktuigen. Natuurlijk was ook zelfbescherming aan de orde, als de mens het gevecht met wilde beesten aanging, en bescherming van bijvoorbeeld de gewassen op het veld. Of de mensen indertijd ook jaagden om het plezier van het doden, zoals in onze tijden, is mij niet duidelijk. Uitroeiing, anders dan door natuurlijke oorzaken, kwam zeker ook minder voor, omdat er veel meer leefruimte was voor mens en dier. De bijna ongebreidelde vermenigvuldiging van het mensengeslacht zorgt er sinds eeuwen voor, dat er voor de wilde dieren weinig territorium overblijft. Bovendien bejaagt de mensheid ook om onnutte redenen en dat is zo mogelijk nog kwalijker voor onze mede-animalia. In de tijd dat de basis van de fabelliteratuur werd gelegd waren er miljoenen van onze soortgenoten, terwijl we nu met miljarden zijn. Om diverse redenen is er steeds minder plaats voor de “wilde dieren”. Een van de slachtoffers van het groeiend aantal mensen en van hun als maar toenemende welvaart is de leeuw.

De meesten van ons kennen de koning der dieren slechts uit de dierentuin. De oude fabelauteurs konden de leeuw nog van dichtbij kennen. Hij heeft bij de volkeren van Europa, Azië en Afrika altijd veel respect afgedwongen. Overal vinden we dan ook dierenverhalen waarin hij een belangrijke rol speelt. In China is hij de overwinnaar van de Nien, een verwoestend monster. De Chinezen eren hem nog steeds tijdens het nieuwjaarsfeest met uitvoeringen van leeuwendansen. In zwart Afrika bestaat er een veel verteld verhaal van Koning Leeuw en Clever Konijn. De leeuw is in dit verhaal, in tegenstelling met het vorige, geen held maar een usurpator die zijn eigen ondergang bewerkstelligt, gedreven door naijver op zijn spiegelbeeld. Uit de Griekse mythologie is de Nemeïsche leeuw bekend, die zo groot en sterk en ontfelbaar was dat hij alle gevechten met de mens won en alleen de halfgod Heracles hem door verwurging kon verslaan. Ook in de Romeinse mythologie komen wij een leeuw tegen. De slaaf Androcles ontsnapt en helpt een leeuw af van een doorn tussen zijn klauwen. Die blijft zijn redder trouw tot in de leeuwenkuil.

De Aesopische leeuw

De leeuw in de Aesopische fabels komt ons in verschillende kwaliteiten tegemoet. We zullen enkele van deze Aesopische leeuwenfabels de revue laten passeren en geven na een korte samenvatting telkens een korte typering van de positie van de leeuw.

De Leeuw en de Ezel

Leeuw en ezel gingen samen op jacht. Toen ze bij een hol kwamen waarin veel geiten verzameld waren, bleef de leeuw buiten, terwijl de ezel naar binnen ging. Het enige wat hem te binnen schoot om te doen, was heel veel lawaai maken. Hij ging zo erg tekeer dat alle geiten naar buiten renden, waar zij door de leeuw opgevangen en gedood werden. De ezel beeldde zich in een groot jager te zijn geweest en kwam zijn aandeel opeisen bij de leeuw. Die zei al spottend: ‘Het is dat ik beter wist, anders was ik ook bang van jou geworden’.

De leeuw als spotter.

De Leeuw en de Mug

Een mug daagde de leeuw uit voor een tweegevecht en verweet hem alleen maar

te kunnen doden met zijn klauwen en te bijten met zijn tanden. De mug ging meteen in de aanval door in het neusgat van de leeuw te vliegen en daar te steken. Dat veroorzaakte zoveel pijn dat de leeuw zichzelf ging verwonden en om genade smeekte. De mug wilde zijn zege gaan rondbazuinen maar vloog in een spinnenweb. Zij bedacht hoe hard het noodlot was voor een dier dat de leeuw overwon maar het af moest leggen tegen een zo minderwaardig dier als een spin.

De leeuw als slachtoffer.

De Leeuw, de Vos en de Wolf

De leeuw was ziek en alle dieren kwamen hem bezoeken, met uitzondering van de vos. De wolf maakte van de gelegenheid gebruik om de vos in een kwaad daglicht te stellen. Dat hoorde de vos en hij nam wraak door alsnog binnen te komen en zich te verontschuldigen, want hij was zo ver weggeweest om een geneeswijze voor de koning te vinden. De afdoende methode was zich te hullen in een huid van een juist gevilde wolf. De wraak was zoet.

De leeuw als koninklijke en tegelijk vragende partij.

De Leeuw, de Vos en de Ezel

De leeuw, de vos en de ezel gingen samen op jacht en zouden de buit eerlijk delen. Na de jacht mocht de ezel de buit in parten verdelen. Hij deed dat zeer consciëntieus, waarop de leeuw zeer boos werd en de ezel verscheurde. Toen mocht de vos laten zien dat hij wat geleerd had. Dat had hij. De vos legde alles bijeen voor de leeuw en nam voor zichzelf wat klein afval. De leeuw prees de vos voor diens deelvermogen.

De leeuw als usurpator, de vos als het geslepen onderkruipertje.

De Leeuw en de Muis

Een muis liep per ongeluk over een leeuw. Die greep hem, maar de muis wist hem te overtuigen van zijn goede wil. Enige tijd later werd de leeuw in een net gevangen. Op zijn gebrul kwam de muis af. De muis zag wat er gebeurd was en bevrijdde de leeuw door de koorden door te knagen. (Afbeeldingen 1-6 tonen de variëteit in de uitbeelding van deze scène door diverse kunstenaars.)

De edelmoedige leeuw wordt beloond.

De Leeuw, de Beer en de Vos

De leeuw en de beer maakten ruzie over wie de buit, een reekalf, toekwam. Zij strenden op leven en dood, maar geen van de twee zag kans te winnen. Een vos kwam op het lawaai af en wachtte tot de strijdkampers totaal uitgeput neervielen. Onder dankzegging aan de kemphanen ging hij er met het kalf vandoor.

De leeuw is niet de sterkste en bij lange na niet de slimste.

De Leeuw en de Steenbok

De leeuw nodigde de bok, die hoog op de rotsen stond, uit om beneden op de sappige weide te komen grazen. De bok bedankte voor de eer en liet weten dat hij zich boven veel veiliger voelde. *De leeuw is weliswaar veruit de sterkste maar niet de sluwste.*

De oude Leeuw en de Vos

De leeuw was oud en ziek en liet bekendmaken dat hij spoedig zou sterven.

afb. 1

afb. 2

afb. 3

afb. 4

afb. 5

F.XVI. Le Lion et le Rat .

afb. 6

Daarom nodigde hij alle dieren uit om van hem afscheid te nemen. De slimme vos zag veel dieren binnengaan in het hol van de leeuw, maar niemand naar buiten komen. Het hol moest intussen wel vol zijn. Als de vos in de toegang van het hol stond, werd hij verwelkomd door de leeuw, die hem vroeg hem met zijn verhalen te willen onderhouden. De vos bleef buiten staan en liet de leeuw weten dat het hem opgevallen was dat de diersporen alleen naar binnen gingen. Reden voor de vos er weer vandoor te gaan.

De leeuw blijft de machtige, maar de vos is de slimme.

De Leeuw en de Hond

Een hongerige leeuw verliet de heuvels en kwam naar een stad. Daar ontmoette hij een schoothondje, dat er zeer goed verzorgd en 'gepommadeerd' uitzag. Toen het de leeuw zag, begon het te pochen op zijn fraaie pels, zijn weldoorvoede lichaam en zijn artistieke halsband. De slanke, maar vrije leeuw toonde zijn afkeer van het opgedofte, onvrije hondje en meende dat zijn vrijheid meer waard was.

Een soortgelijke fabel bestaat er ook van een hongerige wolf en een goed uitziende waakhond.

De leeuw (wolf) is trots en zonder leiband.

Het Hert en de Leeuw

Het hert schrok van een jager en vluchtte, maar rende argeloos het hol van een leeuw binnen. Die verscheurde het hert, dat alleen nog bedenken kon dat het van de ene val in de andere was terechtgekomen. Het had beter moeten opletten.

De leeuw heeft een buitenkansje.

De Leeuw, de Koe, de Geit en het Schaap

De leeuw, de koe, de geit en het schaap zouden samen op jacht gaan en de leeuw beloofde de buit nadien eerlijk te delen. Op aanwijzing van het schaap kon de leeuw een hert doden. Hij deelde het in vier parten en liet de anderen weten dat één kwart voor hem was, omdat hij leeuw was. Een tweede kwart kwam hem toe omdat hij de moedigste was. Het derde kwart was voor de sterkste en als die naar voren zou komen om het vierde part op te halen, zou de leeuw die ter plekke ombrengen.

De leeuw is de kwaadardige, alles opeisende geweldenaar.

Drie Stieren en de Leeuw

Gezamenlijk konden de drie stieren elke aanvaller de baas. Dit tot verdriet van de leeuw. De leeuw liet zich niet zien, maar begon tweedracht onder de stieren te zaaien. De stieren vervreemdden van elkaar en kwamen elk alleen te staan. Toen kreeg de leeuw de gelegenheid de stieren stuk voor stuk te verscheuren. Hoe machtig is taal!

Soms zijn het vier stieren, ossen of runderen.

De leeuw is de sterkste en in dit geval ook de sluwste.

De Leeuw en de Aap

Koning Leeuw ergerde zich aan zijn eigen evenwichtigheid en rechtvaardigheid. Hij wilde die roep niet hebben. Hij zei dat hij een stinkende adem had. Alleen de aap kwam op het idee om hem te vleien met het beschrijven van de weldadigheid van de geur die uit zijn bek kwam. Daarop zei de leeuw dat hij ziek was. De ontboden artsen verklaarden hem voor gezond en adviseerden hem lekker maar ongebruike-

lijk vlees te eten. Dat was apenvlees, meende de koning. De aap was de klos.
De leeuw is geen doetje, maar een tiran.

De Vos en de Leeuw

Toen de vos de leeuw voor het eerst ontmoette, was hij doodsbang. Bij de tweede keer durfde hij al te kijken en toen de vos de leeuw voor de derde maal ontmoette, waagde hij het zelfs hem aan te spreken.

Ook aan zoiets verschrikkelijks als een leeuw kun je winnen.

De Leeuw en de Kikvors

Een leeuw hoorde een angstaanjagend geluid. Hij ging op onderzoek. Daarbij bleek het geluid afkomstig te zijn van een kwakende kikvors. De leeuw verslond de kikvors, zich verbazend over zoveel geluid uit zo een klein beestje.

De leeuw wreekt zich op zijn eigen vrees.

De Jager en de Leeuw

De jager en de leeuw konden het verrassend goed met elkaar vinden. Zij waardeerden de vaardigheden van de ander. Eens troffen zij elkaar op een kerkhof tussen de grafstenen. Op één ervan zag de jager een afbeelding van een staande man met een speer en een onderdanig op de grond liggende leeuw. Hij vond dat de mens duidelijk superieur was. De leeuw repliceerde met de opmerking dat als de leeuwen hadden kunnen tekenen of beeldhouwen, de leeuw een scène zou hebben weergegeven waarin hij opveerde en met zijn klauwen de mens een lesje leerde (afb. 7).

Grootspreken is niet alleen een talent van de mens.

afb. 7

afb. 8

De Leeuw, de Jager en de Vos

Alleen een leeuw durfde een jager te weerstaan. De jager trof de leeuw echter met een pijl en merkte op dat die nog maar de boodschapper was. De vos zag het gebeuren en raadde de leeuw aan niet te vluchten, waarop de leeuw hem antwoordde dat hij dat wel zou doen, want wat zou de boogschutter hem wel niet aandoen als diens boodschapper al zo indringend was (afb. 8)

Voorzichtigheid in plaats van blinde moed.

De Boer en de Leeuw

Toen eens een leeuw op het erf van een boer kwam, sloot deze de poorten. De leeuw werd echter niet angstig, maar begon het vee van de boer te verscheuren. De boer opende de deuren weer en de leeuw verdween. De boerin schamperde tegen haar man dat hij de sterke tegenstander waarvoor hij zeer bevreesd was, niet moest uitdagen.

De leeuw toont zich moediger en sterker dan de mens.

De Ezel, de Leeuw en de Haan

Toen de ezel en de haan samen optrokken werd de ezel aangevallen door een leeuw. De haan begon luidruchtig te kraaien. De leeuw schrok daarvan en ging ervandoor. De ezel dacht dat hij zoveel indruk op de leeuw gemaakt had en ging achter hem aan. Toen de leeuw het hanengekraai niet meer hoorde, draaide hij zich om en verscheurde de ezel (afb. 9-11).

Buiten de gevarenzone is de leeuw best moedig. De ezel is een domme branie.

De Leeuw en de Stier

De leeuw had zin in een stierenmaaltijd. Als list nodigde hij een stier uit voor een

afb. 9

geitenmaal. De stier ging mee, maar zag de kookpotten en de vuren die de leeuw alvast had klaargezet en constateerde dat er geen geslachte geit was en dat de pannen meer geschikt waren voor een stier dan voor een geit. Een overval vermijnd ging hij zijns weegs.

De moordende leeuw was niet listig genoeg geweest.

De Leeuw en de Dolfijn

Op het strand lopend zag de leeuw een dolfijn in de zee. Zij sloten een bondgenootschap en de leeuw vroeg om hulp bij het doden van een stier. De dolfijn echter

afb. 10

afb. 11

bedacht dat hij niet kon meedoen omdat hij op het land niet lopen kon en dus niet in staat was te helpen. Het domme plan van de hongerige leeuw mislukte.

Op zoek naar buit is de leeuw niet altijd verstandig.

De Boer en de verliefde Leeuw

Een leeuw was dolverliefd op een boerendochter. De boer durfde het huwelijksaanzoek niet te weigeren, maar stelde als eis dat de leeuw zich zou ontdoen van klauwen en tanden. Toen de leeuw dat gedaan had, was de boer niet bang meer en verjoeg de leeuw.

(Vaak laat een bijbehorende illustratie zien dat de leeuw toestaat dat de boer dat karwei klaart.)

De domme leeuw.

De Vos, de Leeuw en de Ezel

De vos en de ezel gingen samen op jacht. Tot hun schrik ontmoetten zij de leeuw. De leeuw beloofde de vos zijn vrijheid als hij de ezel voor hem in de val zou lokken. De vos verraadde de ezel aan de leeuw en lokte hem in een val. Toen hij dat zag vergat de leeuw zijn belofte. Hij greep eerst de vos en pas daarna de ezel.

Weer is de ezel het onnozele hoofdslachtoffer, de leeuw het verschrikkelijke, onverzadigbare, oneerlijke dier en de vos het kleine onbetrouwbare gluiperdje.

De Leeuw, de Vos en het Hert

De leeuw lag ziek in zijn hol toen de vos hem kwam bezoeken. Koning leeuw verzocht de vos voor hem een hert in zijn hol te lokken. De vos ging op weg en wist, onder voorwendsel van een opvolgend koningschap, het hert te overtuigen met hem mee te gaan. Toen het hert in het hol van de leeuw kwam, viel die hem aan. Het hert wist te ontsnappen. De koning was boos en eiste van de vos dat die alsnog het hert bij hem zou binnenbrengen. De vos vond het domme slachtoffer. Met smoezen zoals: 'Pas op of de koning benoemt de wolf nog als zijn opvolger', en met persoonlijke garanties van veiligheid slaagde hij erin zijn doel te bereiken. Deze keer was de leeuw oplettender en werd het hert opgepeuzeld.

Een dom hert, een gewiekst en gemeen vosje en een luie, vraatzuchtige leeuw.

De Leeuw en het trotse Hert

Terwijl hij water dronk, genoot het hert van de schoonheid van zijn gewei. Zijn poten vond hij lelijk dun. Plots dook de leeuw op en het hert vluchtte. Dat ging goed op open terrein, maar zo gauw het hert in het woud geraakte, bleef hij met zijn gewei in de takken vastzitten. De leeuw had toen een gemakkelijke buit. De poten waren dus nuttiger dan het gewei.

De leeuw is niet sneller dan het hert, maar kan gebruik maken van de omstandigheden.

De Leeuw en de Ever

De leeuw en de ever hadden dorst en geraakten bij een poel in gevecht met elkaar omdat zij allebei zich het eerst wilden laven. De strijd was hard en duurde lang. Toen zagen zij hoe de gieren en de raven op afstand geduldig wachtten op het ongetwijfeld fatale einde van de tweekamp. Zij besloten het gevecht te staken en de vogels zonder buit te laten.

Ondanks hun agressie behaalt het verstand de overhand.

afb. 12

afb. 13

De Herder en de Leeuw

Een koeherder was een kalf kwijt. Hij smeekte Zeus om hulp en beloofde een geit te offeren als hij zijn kalf zou terugvinden. Door een bos lopend zag hij een leeuw die zijn kalf aan het verorberen was. De herder werd doodsbang en smeekte Zeus opnieuw, nu om te mogen ontsnappen aan het roofdier. Deze keer beloofde hij een stier.

Weer valt het op dat de leeuw in de onmiddellijke omgeving van de mens verblijft.

De Leeuw en de Haas

Een haas lag te slapen en werd opgemerkt door een leeuw. Juist toen deze de haas wilde oppeuzelen zag hij een hert in de verte. Dat stond de leeuw meer aan. De jacht op het hert mislukte en de leeuw kwam terug naar het hazenleger, maar vond dat ledig. Hij bedacht dat hij beter het zekere voor het onzekere had kunnen nemen.

De leeuw kan slachtoffer zijn van zijn eigen vraatzucht.

De Hond, de Leeuw en de Vos

Toen een jachthond een leeuw in het vizier kreeg, zette hij de achtervolging in. De leeuw draaide zich om en liet zijn gebrul horen. De hond schrok geweldig en zette het op een lopen. De vos, die het gezien had, zei tegen de hond dat die een dwaas was om een leeuw te achtervolgen, terwijl hij niet eens tegen zijn gebrul kon.

Vertoon van macht kan voor de leeuw ook in geluid zitten.

De Leeuw, de Ever, de Stier en de Ezel

De leeuw, door ouderdom krachteloos geworden, lag op de bodem van zijn hol in afwachting van de dood. De andere dieren bemerkten dit spoedig. De ever kwam naderbij en viel aan. Hij kleurde zijn tanden rood met het bloed van de leeuw. De stier nam de leeuw op zijn hoornen, zodat het kraakte. Zelfs de ezel vatte moed en sloeg met zijn hoeven de schedel van de leeuw aan stukken. De leeuw bekloeg zich met zijn laatste woorden over dit onwaardige einde (afb. 12-13).

De leeuw als krachteloze ouderling.

De Leeuwin en de Vos

Een vos bespotten een leeuwin omdat die maar één jong tegelijk ter wereld kon brengen. De leeuwin beaamde dat, maar 'dat is dan ook wel een leeuw', zei ze.

De leeuw is trots en gevat.

De leeuwin komt slechts eenmaal in de Aesopische fabels voor, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de leeuwin in sprookjes, legenden en fabels in de Slavische talen. Daarin zijn de hoofdfiguren, zoals ook de vos, vaak van het vrouwelijke geslacht.

Conclusie

Duidelijk is de leeuw in de Aesopische fabels geen eenduidige figuur. De leeuw is soms gewoon een leeuw, veelal tussen dieren, maar ook in de nabijheid van de mens. Bijna altijd is hij het sterkste dier dat op aarde rondloopt. Dikwijls is hij niet alleen het machtigste dier, maar wordt hij ook de koning der dieren genoemd. Soms is hij koning en behoeft hij niets meer te bewijzen. Zijn macht en gezag hebben geen ondersteuning meer nodig. Dit schijnt ook zo te zijn in het dierenverhaal *Van den vos Reynaerde*, maar schijn bedriegt. De *Reynaert* is natuurlijk geen fabel, maar de schrijver heeft wel van fabels gebruik gemaakt.

Over de geschiedenis, de inhoud en de studie van de fabel zijn zoveel artikelen en boeken geschreven, dat er gemakkelijk een bibliotheek mee te vullen is. Dit artikel concentreert zich enkel op de Aesopische leeuw. Waar komt hij voor en hoe treedt hij op. Wij hebben de leeuw alleen tekstueel en niet iconografisch besproken. (Om dit te compenseren hebben wij twaalf mooie prenten bij het artikel afgedrukt.) De uitgebeelde leeuw is in de (post-)middeleeuwse traditie vaak naturel, soms aangekleed, soms voorzien van een kroontje. Zowel tekstueel als iconografisch heeft de leeuw bijna altijd veel menselijke trekken en zet hij velen van ons nog steeds in hun hemd.

Beknpte bibliografie

Dit tijdschrift heeft tot nu toe slechts sporadisch aandacht besteed aan het ruime veld van de fabel. Ook bovenstaand artikel en schema bestrijken slechts een deel van de fabelgeschiedenis. De laatmiddeleeuwse handschriften en vroege drukken in het Romaanse taalgebied zijn nergens vermeld, evenmin als de laatmiddeleeuwse herontdekkingen, die we vooral terugvinden in het Duitse taalgebied. Een vollediger opsomming is in dit artikel niet mogelijk. Ook de vertalers en fabeldichters van de Nieuwe Tijd en de Moderne Tijd worden niet genoemd. Dus geen Gellert, Lessing, Florian, La Fontaine, Gay, Luther, Hey ... Voor het verkrijgen van meer inzicht in deze materie zijn onderstaande publicaties van grote waarde.

Anoniem

Das Buch der Weissheit der alten Weisen, Berlijn, Mauritius Verlag, (1920).

Fables de Phèdre affranchi d'Auguste, en Latin et en François, Amsterdam, Marc-Michel Rey, 1769.

La Vie et Les Fables d'Esop, en François & en Allemand ..., Straatsburg, Amand König, 1758.

The Fables of Aesop, with a Life of the Author, Londen, John Stockdale, 1793.

Abeele, Baudouin van den, *Bestiaires Médiévaux. Nouvelles perspectives sur les manuscrits et les traditions textuelles*, Louvain-la-Neuve, Université Catholique de Louvain, 2005.

Albert, Paul, *Histoire de la littérature romaine*, Parijs, Delagrave, 1871.

Boor, Helmut de, *Über Fabel und Bispel*, München, Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1966.

Clignett, J.A., *Bijdragen tot De oude Nederlandsche Letterkunde*, 's-Gravenhage, Erve J. Thierry en C. Mensing en Zoon, 1819.

Croxall, Samuel & Roger l'Estrange, *The Fables of Aesop*, Londen/New York, Frederick Warne and Co, z.j.

Dicke, Gerd & Klaus Grubmüller, *Die Fabeln des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, München, Wilhelm Finck Verlag, 1987.

Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren: De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. Deel 1: Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van Middeleeuwen en Rederijkerstijd. <http://www.dbnl.org>.

Heijbroek, Jan Frederik, *De Fabel. Ontwikkeling van een literatuursoort in Nederland en Vlaanderen*, Parijs/Amsterdam, H.J. Paris, 1941.

Henkel, Nikolaus, *Studien zum Physiologus im Mittelalter*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1976.

Hervieux, Léopold, *Les Fabulistes Latins. Depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge*, Parijs, Librairie de Firmin-Didot et Cie, 1884.

Hoogstraten, D. van, *Ezopische Fabelen van Fedrus, gevryden slaef des keizers Augustus*, Amsterdam, François Halma, 1704.

Jacobs, John C., *The Fables of Odo of Cheriton*, Syracuse N.Y., Syracuse University Press, 1985.

- Lessing, Gotthold Ephraim, *Fabeln. Nebst Abhandlungen mit dieser Dichtungsart verwandten Inhalts*, Berlijn, Christian Friedrich Voss, 1777.
- Mader, Ludwig, *Antike Fabeln*, Zürich, Buchclaus Ex Libris, 1971.
- Meslier, I., *Aesopi Fabulae Gallicae. Cum facillimis in contextum Graecum Scholiis*, Parijs, Sebastianus Cramoisy, 1629.
- Peters, Emil, *Der Physiologus aus dem Griechischen Original*, München, Musarionverlag A.G., 1921.
- Schnur, Harry C., *Fabeln der Antike. Überarbeitet von Erich Keller*, München/Zürich, Artemis Verlag, 1985.
- Slavitt, David R., *The Fables of Avianus*, Baltimore/Londen, J. Hopkins University Press, 1993.
- Voisenet, Jacques, *Bêtes et hommes dans le monde médiéval. Le bestiaire des clercs du Ve au XIIe siècle*, Turnhout, Brepols, 2000.
- Warnke, Karl, *Die Fabeln der Marie de France*, Halle, Max Niemeyer, 1898.
- White, T.H., *The Book of Beasts*, Stroud Gloucestershire, Alan Sutton, 1992.

Bij de illustraties

Foto's: collectie Wim Gielen.

1. *Leeu ende Museken*. Kopergravure/ets uit: *De warachtighe fabulen der dieren*. Ook genoemd: *Der Dieren Fabelen*, Edewaerd de Dene. Illustraties van Marcus Gheeraerts. Brugge, Pieter de Clerck, 1567.
2. *Du Lion, & du Rat*. Kopergravure uit: *Les Fables d'Esope Phrygien Traduction nouvelle. Illustrée de Discours Moraux Philosophiques & Politiques, par I. Baudoin. Avec les figures en taille douce*. Rouen, Jean & David Berthelin, 1665. [De illustrator wordt niet vermeld.]
3. *The Lion and the Mouse*. Ets door Wenceslaus Hollar (Praag 1607-Londen 1677), gemaakt in 1665. In 1673 verschenen in *The Fables of Aesop*, waarvan de tekst van de hand is van John Ogilby. De eerste druk van *Aesop's Fables* door Roger L'Estrange in 1692 maakt ook gebruik van deze illustraties.
4. *D'un Lion & d'un Rat*. Kopergravure/ets, uit: *Les Fables D'Esope, & de plusieurs autres Mythologistes, Accompagnées du Sens Moral & des Reflexions De Monsieur le Chevalier Lestrange. Traduites de l'Anglois. Avec les Figures dessinées & gravées par F. Barlouw ...* Amsterdam, Etienne Roger, 1714.
5. *The Lion and the Mouse*. Kopergravure uit: *The Fables of Aesop, With a Life of the Author; and Embellished with one Hundred & twelve Plates*. Londen, John Stockdale, 1793. Meestal wordt de ontwerper of tekenaar niet genoemd. De graveur wordt bijna altijd onder de illustratie vermeld; in dit geval: William Grainger.
6. *Le Lion et le Rat*. Kopergravure uit: *Fables d'Esope, Mises en Français, Avec le Sens moral en quatre Vers; Nouvelle Édition, Ornée de 193 Figures en taille-douce, dédiée à la Jeunesse*. Parijs, Le Prieur, An X. – 1801.
7. *L'Homme et le Lion*. Idem nr. 6.
8. *Le Lion et les Chasseurs*. Idem nr. 6.
9. *De l'Asne, & du Lion*. Kopergravure uit: *Les Fables d'Esope Phrygien Traduction nouvelle*. Rouen, Jean & David Berthelin, 1665. (Zie nr. 2.)
10. *L'Ane, le Lion & le Coq*. Kopergravure/ets, uit: *Les Fables D'Esope, & de plusieurs autres Mythologistes ...* Amsterdam, Etienne Roger, 1714. (Zie nr. 4.)
11. *Le Lion, l'Ane et le Coq*. Kopergravure uit: *Fables d'Esope, Mises en Français*. Parijs, Le Prieur, An X. – 1801. (Zie nr. 6.)
12. *De Lion affoibly de vieillesse*. Kopergravure uit: *Les Fables d'Esope Phrygien Traduction nouvelle*. Rouen, Jean & David Berthelin, 1665. (Zie nr. 2.)
13. *Du Lion cassé de vieillesse*. Kopergravure/ets, uit: *Les Fables D'Esope, & de plusieurs autres Mythologistes ...* Amsterdam, Etienne Roger, 1714. (Zie nr. 4.)

■ Willy Feliërs

De leeuw in ex libris en gelegenheidsgrafiek

De Leeuw

Een leeuw is eigenlijk iemand,
 Die bang is voor niemand,
 Zijne ogen en zijn neus
 Zijn groter dan die van een reus;
 En zijn muil
 Is een ware moordkuil;
 Met zijn klauw
 Is een leeuw geweldig gauw;
 Met zijn staart
 Gooit hij een schutter van zijn paard;
 En met zijn tanden
 Durft hij de hele schutterij wel aanranden.
 Enfin, hij is altijd het verscheurendste beest
 Onder de dieren geweest.
 Onlangs heeft hij immers in Londen
 Nog een juffrouw verslonden;
 Doch, nu ik mij bezin,
 Was hij het niet: het was de leeuwin.

De Schoolmeester

De Nederlandse romantische dichter Gerrit van de Linde (1808-1858) schetst in dit leeuwenkaramellenvers met leuke pointe een (dubbelzinnig) beeld van de leeuw als sterk en meedogenloos: 'het verscheurendste beest'. In deze bijdrage bekijken wij het beeld van de leeuw in het moderne ex libris. De indeling tracht representatief te zijn voor het geheel van de bekende ex libris. Hoewel er geen echte ex-librisinventaris bestaat, kunnen we stellen dat de vijftien hieronder besproken kunstwerkjes maar een bescheiden steekproef zijn. Wij hebben getracht de interessantste en mooiste exemplaren te selecteren. Meteen krijgen we de gelegenheid om enkele van de beste en bekendste moderne grafici te belichten.

De Bijbelse en mythologische leeuw

1

De Duitse graficus Harry Jürgens heeft al enkele mooie Reynaert-ex-libris gemaakt en we hebben in *Tiecelijn* (1999, p. 78-84) reeds een artikel aan hem gewijd. In het geselecteerde leeuwen-ex-libris (afb. 1, ets) heeft Jürgens zich over *Daniël in de leeuwenkuil* gebogen. Daniël was een van de drie rijksbestuurders die de Perzische koning Darius had aangesteld om toezicht te houden over de 120 satrapen (provinciegouverneurs) in zijn rijk. Daniël was erg bekwaam en de andere rijksbestuurders

vreesden dat hij tot hoofdbestuurder van het hele koninkrijk zou worden aangesteld. Ze wilden hem graag in diskrediet brengen bij de koning en zochten naar een laakbaar feit om hem aan te klagen. Daniël was echter zo integer dat ze niets konden vinden. Toen koning Darius een besluit uitvaardigde dat iedereen die de komende 30 dagen een verzoek tot God richtte in plaats van tot hem, in de leeuwenkuil zou worden geworpen, zagen ze hun kans schoon. Daniël bleef toch tot God bidden, werd door de satrapen aangeklaagd en tot de leeuwenkuil veroordeeld. Hij werd in de leeuwenkuil geworpen. Die werd met een verzegelde steen afgedekt. De volgende morgen ging de koning vol wroeging naar de plek. Hij hoorde van Daniël dat God zijn gebeden had verhoord en engelen had gezonden om de leeuwenmuilen te sluiten.

Jürgens heeft dit verhaalsegment intrigerend in beeld gebracht. Bovenaan, naast het weggeschoven deksel, zweeft een engel, met naast zich koning Darius. De koning kijkt naar Daniël als naar een wonder. Verbaasd slaat hij zijn armen open en wijst met zijn rechter wijsvinger naar de nog levende Daniël. Darius weet nu wat hem te doen staat. Hij neemt alle mannen die Daniël hadden aangeklaagd gevangen en laat hen met vrouw en kinderen in de leeuwenkuil werpen. Jürgens illustreert dit vervolg van het verhaal door Daniël, boven en onder, met afgekloven doods-koppen te omringen.

De Duitse graficus is zeer sterk in het creëren van dreiging. Deze grafische, evocatieve kracht kon de toeschouwer ook zien in Jürgens' dramatische Reynaert-ex-libris waar hij Reynaert voorstelt als een demonische figuur (afgebeeld in *Tiecelijn* 1999, p. 80). De evocatie van een beangstigend totaalbeeld is ook in zijn leeuwen-ex-libris gelukt. De nog levende Daniël en het stukje wit bovenaan waarin de engel zweeft, zijn letterlijk en figuurlijk de enige lichtpunten.

2

Diana is de godin van de jacht, maar enigszins paradoxaal ook de beschermgodin van de dieren van bos en woud. Ze beschermt de jonge dieren en heeft vooral een speciale band met herten. Diana hield zelf veel van de jacht, maar zag erop toe dat men niet meer dieren doodde dan men kon opeten. Ze strafte de jagers die zich daar niet aan hielden door hen van hun paard te werpen en door de wolven te laten verslinden.

De Duitse ex-librisverzamelaar Wolfgang Pungs (die erg begaan is met de fauna en de dierenbescherming actief steunt) liet door de Bulgaarse kunstenaar Julian Jordanov een door de Dianacultus geïnspireerd ex libris maken. De in etstechniek uitgevoerde prent (afb. 2) is qua techniek, iconografie en vormgeving een prachtig blad.

Vanonder de arcaden van haar paleis staat Diana met gespannen boog klaar om de dieren te beschermen. Haar hond heeft zich rustig aan haar voeten neergevleid en zelfs de leeuw komt bescherming zoeken. De leeuw ziet er uitgehongerd uit. De ribben steken door zijn vel en hij zit klaar om een prooi te besluipen. Ook de koning der dieren is ondergeschikt aan de godin. Het hert weet zich het lievelingsdier van Diana en kijkt vol bewondering en affectie naar haar op. De aantrekkelijke, erotische Diana heeft op haar arm een fraaie roofvogel. Bij Jordanov vloeit alles harmonisch in elkaar over: hier gaat de flora als een doorlopende stroom over in de decoratieve randen van haar kleed. In enkele jaren is Julian Jordanov een van de belangrijkste ex-libriskunstenaars van deze tijd geworden.

De leeuw in de dierenriem

3

Een van de grootste namen in de rij van de vele gerenommeerde Slowaakse grafische kunstenaars en zeker de belangrijkste Slowaakse ex-libriskunstenaar van de vorige eeuw is Albin Brunovsky (1935-1997). Het laatste ex libris dat hij ontwierp en uitvoerde in kleurenets was bestemd voor de Italiaanse ex-librisverzamelaar Nicola Carlone.

Professor Nicola Carlone is gespecialiseerd in de microbiologie, een vak dat hij doceert aan de universiteit van Turijn. Carlone is een fervent ex-librisverzamelaar en heeft al vele ex libris op zijn naam laten maken. Hij is geboren onder het teken van de leeuw. Aan de kunstenaars vraagt hij meestal om zijn zodiakleeuw en verwijzingen naar zijn beroep in het voor hem gemaakte ex libris te verwerken. Op de kleurenets (afb. 3) van Brunovsky is de leeuw dan ook dominant aanwezig. Brunovsky gaf zijn prent de titel: *In the Sign of Lion*. De prachtig geëtsde leeuw straalt sterkte, tijdloze kracht en onverstoorbare dominantie uit. Zoals we ook lezen in de verzen van de Schoolmeester: 'Een leeuw is eigenlijk iemand, / Die bang is voor niemand.' De leeuw overheerst Adam en Eva, die zich met opgeheven armen aan zijn macht onderwerpen. Belangrijk is het spel van licht en donker: symbolisch evoceert het in deze prent de strijd tussen goed en kwaad. De heldere, lichte bol boven Adam, symbool van de zon en van het goede, overwint door de kracht van zijn licht de donkere bol boven Eva. De vuurbol licht de rechterhand van Adam op. Vloeit zo in Adam de kracht om het kwade, dat na de zondeval aan macht heeft gewonnen, te overwinnen? Eva staat, als reminiscentie aan de zondeval, in het teken van de duivelse zwarte kracht. Brunovsky roept het kwaad op door Eva in het teken te stellen van de donkere bol. We kijken naar een prachtige, harmonische prent.

4

De Bulgaarse kunstenaar Peter Velikov maakte eveneens een astrologisch geïnspireerd ex libris (afb. 4, ets) voor de onder het teken van de leeuw geboren Nicola Carlone. De leeuw is hier dan ook dominant in het midden van de prent geplaatst. De diagonale actielijn, van linksboven naar rechtsonder, is belangrijk voor de dynamiek van de prent. De leeuw bevindt zich in het midden van deze actielijn. Hij draagt op zijn rug een soort ark met een nauwelijks opvallend zeil. De ark wordt geleid door een gekroonde schipper. De leeuw zit op de rand van een hoge rotskust. Hij loert zelfverzekerd en kactachtig soepel naar zijn prooi: een jonge vrouw die als een witte nimf uit het schuim van de golven opduikt. Het is een wervelende prent: de vissen vliegen door de lucht en de vrouwenfiguren ontsnappen nauwelijks aan de bruisende zee. De grillige, maar knap geplaatste vlakverdelingen in de lucht geven fraaie achtergrondeffecten. Deze figuratieve en iconografisch realistische prent oogt door de vakverdelingen modern.

5

Het ex libris (afb. 5, kleurenets) van de befaamde in Odessa (Oekraïne) geboren en nu in Israël wonende grafisch kunstenaar Sergej Udovichenko is astrologisch. In de driehoek bovenaan staan (zeer klein, enkel met vergrootglas te lezen – bijna alle prenten in deze bijdrage werden op ware grootte afgebeeld) de data 23/7 – 22/8. Dit is de astrologische periode van de leeuw. Rechts en links van de leeuw liggen boeken en daarop staan de Russische woorden 'Fortuna' en 'Mosjtjse': fortuin en

kracht. Her en der staan nog enkele niet meer te lezen minuscule Russische woorden. Dit iconografische en creatieve spel met Russische woorden heeft vermoedelijk ook geleid tot de foutieve spelling van de naam van de eigenaar van het ex libris: 'Pim Zwirs'. In die reeks minuscule in het Cyrillisch schrift geschreven woorden staat vermoedelijk ook Zwiers. Udovichenko heeft in de transliteratie naar het Nederlands Zwiers abusievelijk in 'Zwirs' veranderd.

Pim Zwiers was een van de belangrijkste Nederlandse ex-librisverzamelaars en de zoon van de gerenommeerde grafische kunstenaar Wim Zwiers, die zelf ook veel artistiek hoogstaande ex libris heeft ontworpen. Wim Zwiers maakte vooral kopergravure-ex-libris, maar de laatste jaren ook CAD-ex-libris (Computer Aided Design). Hij stuurde ook een CAD-ex-libris naar de door de vzw Tielelijn-Reynaert ingerichte *Internationale exlibriswedstrijd Reynaert de vos 1996* en werd geselecteerd voor de tentoonstelling en in de catalogus (*Reynaert de vos in prent en exlibris*, p. 67) opgenomen.

We kunnen vermoeden dat de heldere, licht uitstralende kop van de leeuw symbool staat voor de zon. Astrologisch staat de leeuw in het teken van de zon en symboliseert de zon sterkte (zie het Russische woord: kracht) en zelfbewustzijn. De manen van de leeuw en de wilde haren rond zijn kop kunnen we dan ook zien als zonnestrallen. Op het moment van de creatie van het ex libris scheen de zon nog voor de (in 2002) jonggestorven Pim Zwiers.

6

De Bulgaarse kunstenaar Robert Baramov uit Varna aan de Zwarte Zee ontwierp een als kleurenets uitgewerkt ex libris (afb. 6) voor zijn Italiaanse collega Paolo Rovegno. Het is een mooie prent, maar de ex-librisverzamelaars die streng zijn in de leer zullen de tekstverwerking te onduidelijk vinden. Onderaan in de prent, zoals visjes in de golven verborgen, lezen we: "Exl - L + P Rovegno". De tekst is zo door de zee overspoeld dat de naam bijna niet meer leesbaar is. Dit ex libris, als eigendomsmerk in een boek gekleefd, toont de naam van de eigenaar nauwelijks.

Het astrologische teken van Paolo Rovegno is Sagittarius (boogschutter) en dat van zijn vrouw is leeuw. Een man vliegt als een Panamarenkofiguur over een door de golven omspoelde rots. Een erotisch aantrekkelijke vrouw vliegt met hem mee. Vanuit een lege, met dreigende tentakels gewapende schelp, richt boogschutter Rovegno zijn pijl op de ontvoerder. De vrouw staat, net als Lidia Rovegno, in het teken van de leeuw. (De leeuw, die zoals de boogschutter, de ontvoerder tracht te grijpen.) Het astrologische teken van de leeuw is een soort omgekeerde U, met aan de rechterpoot een krul en aan de linker een cirkel. De vrouw op de kleine rots staat in dit astrologische teken van de leeuw, dat hier gevormd wordt door een langgestrekte, opgepeuzelde vis. Baramov heeft dit dubbelmotief iconografisch knap in een dynamische prent gevat.

7

De Bulgaar Peter Velikov heeft hetzelfde astrologische dubbelthema voor Lidia en Paolo Rovegno als kleurenets uitgewerkt. De leeuw troont majestueus op de toren van zijn kasteel (dat ons doet denken aan Malpertuis uit *Van den vos Reynaerde*). Voor zijn poort wordt de leeuw bedreigd door een boogschutter, uitgebeeld als een centaur. De centaur is ook een astrologisch sterrenbeeld. Dit is niet alleen artistiek, maar ook iconografisch een boeiende en symbolisch rijke (misschien zelfs te volle) prent (afb. 7).

De prent baadt in de felle kleuren van een hoogstaande zon, die op de voorgrond een korte schaduw tekent van de centaur. De artiest refereert rechtstreeks aan de zon door linksboven de tekst 'Solaris' in het groen te verwerken. Het kasteel is gebouwd in een grote boomstam. De leeuw zit op het dak voor een achtergrond van groene bladeren. Vanuit dit gebladerte bedreigt een kwaadaardige slang de leeuw. Hij blijft echter rustig en oogt als een waardige, harmonische heerser. Waardigheid is volgens astrologen trouwens de lichaamstaal van de leeuw en van de personen die onder het teken van de leeuw zijn geboren. Velikov wil deze eigenschappen nog verder accentueren door de leeuw voor een driehoek te plaatsen: astrologisch is de driehoek het kenmerk van een harmonische levenshouding. Het is een fraaie prent, alleen de vele astrologische tekens en figuurtjes maken de prent iets te vol.

8

Bij Ivan Miladinović ziet de toeschouwer frontaal een prachtige leeuw waarvan de kop overheersend oplicht tegen de donkere voorgrond. Maar dé dominante blikvanger op deze mezzotintprent (afb. 8) is toch de boogschutter, die afgebeeld als centaur uit de donkere rand naar voren treedt.

Mezzotint of 'zwarte kunst' is een droge grafische techniek en is dus geen ets waar de tekening met een zuur in de koperplaat wordt gebeten. De plaat voor een mezzotintprent wordt met een wiegijzer ruw gemaakt zodat de plaat (als ze zonder verdere bewerking wordt afgedrukt) een volledig zwart gekorrelde afdruk zou geven. Dan worden met schaafiger en schrapers zones weer glad gemaakt. De zwarte partijen kunnen ook nog met de burijn worden bijgewerkt. De ruwe delen van de plaat houden de inkt vast, de gepolijste delen niet. Men werkt van zwart naar wit. Zo is een mezzotintprent dan ook meer donker dan licht en is de naam 'zwarte kunst' terecht. Het uitzicht is fluweelachtig zoals bij de drogenaald (een effect dat bij een afdruk in een boek of tijdschrift vanzelfsprekend verloren gaat).

Een van de mooiste, zoniet dé mooiste reeks Reynaertprenten, is de suite Reynaertetsen van de Nederlander Allaert van Everdingen (1621-1675). Deze reeks van 57 prenten bevat enkele prachtige mezzotinten. Van Everdingen heeft in deze 'zwarte kunst'-techniek onder andere de castratiescène afgebeeld.

De Joegoslavische kunstenaar Ivan Miladinović uit Belgrado is geen onbekende voor de Reynaertliefhebbers. Miladinović kreeg in de *Internationale exlibriswedstrijd Reynaert de vos 1996* een eervolle vermelding en zijn fraaie Reynaertprent is te zien in de catalogus (p. 20).

Opnieuw is het een ex libris voor Paolo en Lidia Rovegno (zie hoger). Op deze prent eist boogschutter Rovegno duidelijk de hoofdrol op. De rangorde in de titel van de prent, *Sagittarius & Lion*, geeft dit mee aan. Verder spreekt deze fraaie prent voor zichzelf.

De vredevolle leeuw

9

Ex libris is geen vrije grafiek. Ook gelegenheidsprenten zijn dit niet. De Vlaamse grafisch kunstenaar met Poolse roots Michel Wiczerniak (die ook enkele Reynaert-ex-libris maakte) verstuurde in 1986 een mooie prent als nieuwjaarswens (afb. 9). Wiczerniaks ets is bijbels geïnspireerd. Op de achterkant heeft de kunstenaar een citaat geplaatst:

Dan zullen de jonge leeuw en het mestvee tezamen zijn, en een kleine jongen zal ze hoeden ... want de aarde zal vol zijn van de kennis des *heren*, ... (*Jes.* 11, 6-10).

Deze vredesboodschap is fraai in beeld gebracht. Bij het licht van de volle maan verbreedert de kleine veehoeder met de prachtige leeuw en de zich duidelijk veilig voelende koe. De vredesduif, symbolisch de vredesboodschapper van 'de kennis des *heren*', domineert de maanheldere hemel en geeft een extra dimensie aan dit rustgevende nachttafereel. De leeuw, op de voorgrond in het dal, is iets donkerder. Hij blijft toch, zo niet een zekere dreiging, dan toch macht uitstralen. Boven de horizon van de bergen komt het eerste licht van de dageraad. Daglicht dat langzaam de bleke glans van het maanlicht zal verdringen. Hopelijk maakt de vredesduif in het nog onbezoedelde licht van het nieuwe ochtendgloren 'pays van allen dinghen' (*Van den vos Reynaerde*, A 3469).

De leeuw uit *Van den vos Reynaerde*

10

De bekende Vlaamse beeldend kunstenaar Remy Cornelissen (1913-1990) ontwierp voor zijn nieuwjaarswenskaart 1986 een fraaie Reynaertprent in litho en gemengde technieken. Cornelissen werd in 1913 in Turnhout geboren en ligt als befaamde beeldhouwer op het Schoonselhof te Antwerpen begraven tussen andere bekende Vlaamse beeldhouwers als Vic Gentils en Lode Eyckermans.

De nieuwjaarswens (afb. 10) is als vouwblad uitgevoerd. Op de linkerkant staat:

Josée en Remy / zenden u / Koning Nobel en zijn Vrouwe / Met
wensen van geluk / Om in 86 op verder te bouwe. / Josée en Remy
Cornelissen / Jacob Jacobsstraat 20 / 2018 Antwerpen.

Op de rechterkant van het vouwblad staat een fraaie kleurenlitho met 'Koning Nobel en zijn Vrouwe'. Het is duidelijk het grafische werk van een beeldhouwer. De moderne beelden van Nobel de leeuw en de koningin zijn op een knappe manier in de prent geïntegreerd en dominant voor een donkere, smaakvol uitgewerkte achtergrond geplaatst. Cornelissen heeft in de jaren 1960 met het gebruik van een bijzondere lastechniek geëxperimenteerd. Hij laste chroomstalen staafjes zodanig aan elkaar dat ze uiteindelijk de door hem gewenste figuur vormden. Een techniek die een grote ambachtelijke vaardigheid en trefzekerheid vereiste en waarmee hij fraaie en originele resultaten bereikte. De beelden op de nieuwjaarsprent lijken voor de groene achtergrond van een beeldenpark geplaatst: ze zijn dynamisch, experimenteel en origineel. Cornelissen creëerde ook een mooi diepte-effect. Je kunt de beelden er zo uitplukken. Deze nauwelijks bekende prent is een aanwinst voor de Reynaerticonografie.

11

De Russische graficus Anatoli Kalasjnikov is al vele jaren een bekende naam in de wereld van de ex-librisverzamelaars. Hij heeft vele kwaliteitsvolle ex libris gemaakt en zelfs vele prenten van topkwaliteit. Kalasjnikov is een gedegen vakman, een graficus die met meesterhand het houtblok te lijf gaat. In zijn beste werk weet hij zijn

afb. 1

afb. 2

afb. 3

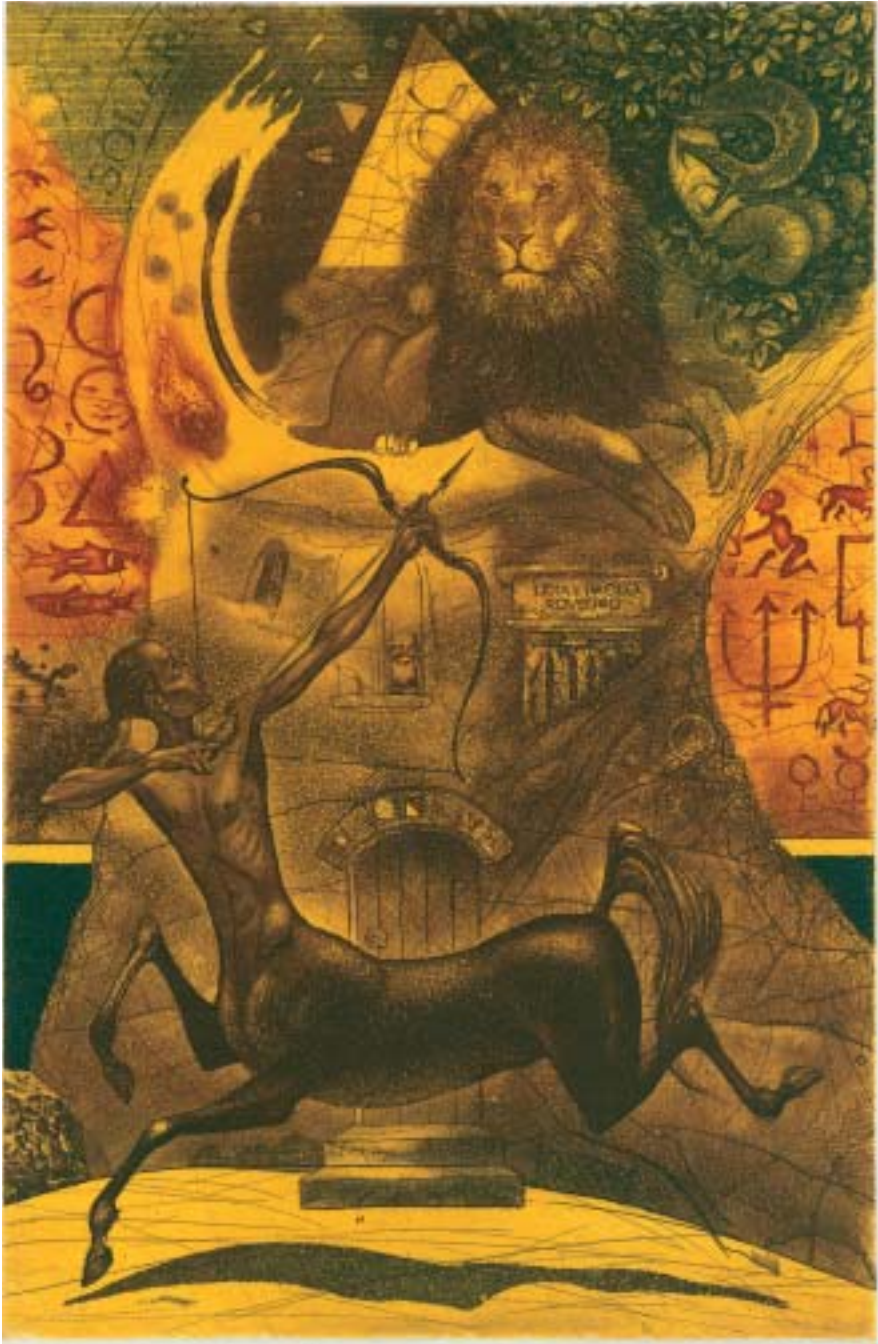
afb. 4

afb. 5

afb. 6

afb. 7

afb. 8

afb. 9

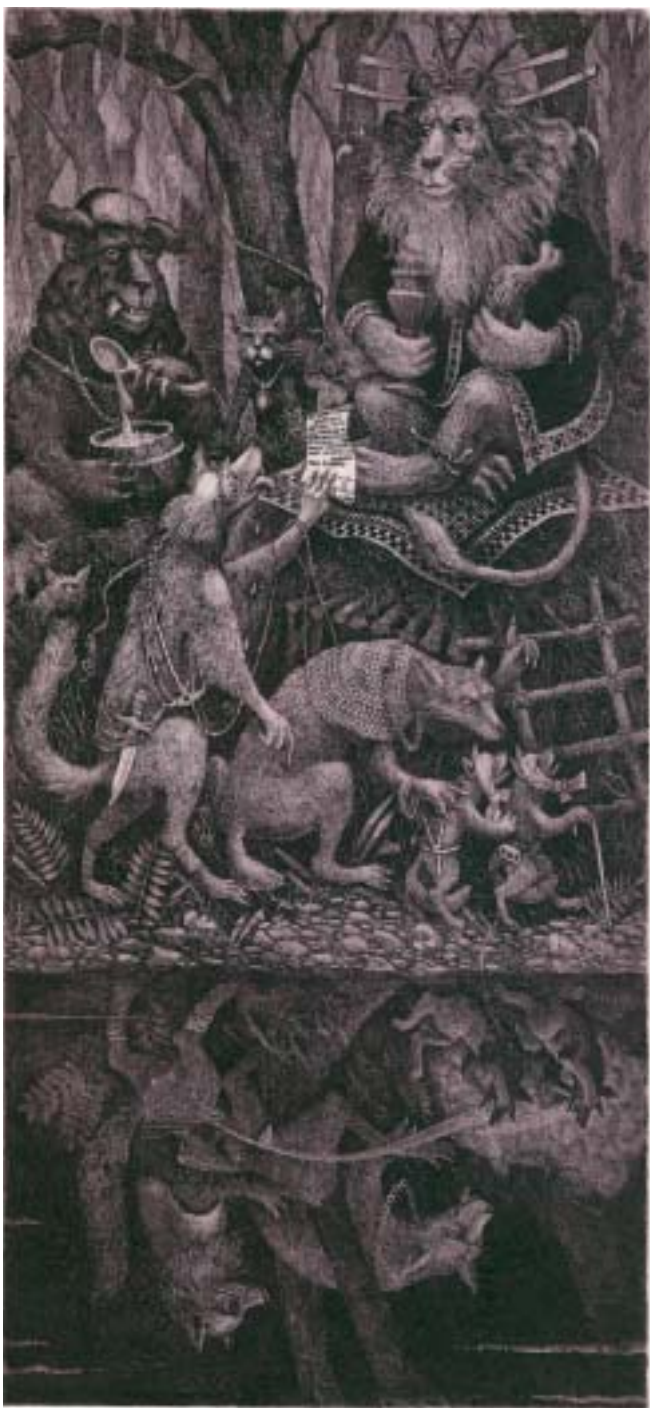
afb. 10

afb. 11

afb. 12

afb. 13

afb. 14

afb. 15

burijn als een toverstaf te gebruiken om zijn prent de 'magic touch' mee te geven en er een dimensie meer in te leggen. Zo werden zijn beste ex libris meer dan alleen gebruiksprentjes. Hij kon ze optillen tot kunst.

Anatoli Kalasnikov heeft voor de betreunde Herman Heyse (1937-1992, medestichter en redactielid van *Tiecelijn*) een houtgravure-ex-libris (afb. 11) gemaakt om als eigendomsmerk in zijn Reynaertboeken te plakken. De vader van Herman, Abdon Heyse, was vroeger ook ex-librisverzamelaar. Hermans zuster Hilde heeft de verzameling van haar vader overgenomen en verder uitgebreid. Zij wilde Herman een ex-libris bezorgen en dacht aan Kalasnikov. Ze vroeg aan Luc van den Briele, redactiesecretaris van *Graphia* (nu *Boekmerk*), om Anatoli Kalasnikov een Reynaert-ex-libris te laten maken. In Rusland is Reynaert bekend als 'Reineke Lis'. Zo wist Kalasnikov wat van hem werd verwacht. Het is een zeer bijzonder ex libris geworden. In een bruin-rosse afdruk is met toestemming van Herman dit ex libris opgenomen in de portfoliobijdrage van het Graphianummer 103, met als bijschrift: 'De drukker heeft deze vos een wat rossige pels gegeven en deze listige kleur overschaduwet uiteraard de brullende koning Nobel'. Zo had Herman een Reynaert-ex-libris van een belangrijke kunstenaar om in zijn Reynaertboeken te plakken. Helaas heeft hij de vreugde van zijn boeken liefdevol te rangschikken en de bruin-rosse vos erin aan te brengen niet lang meer mogen beleven. Hij overleed onverwacht op 55-jarige leeftijd op 17 februari 1992.

12

De eveneens vroeg overleden Slowaakse graficus Karol Ondrejil'ka (1944-2003) zond drie fraaie ex libris naar de *Internationale exlibriswedstrijd Reynaert de vos 1996*. Een blad werd genomineerd. Dit ex libris (afb. 12) is uitgevoerd in de gecombineerde techniek van ets en droge naald.

Nadat door het onderdompelen in een zuurbad de afbeelding in de plaat is geëts wordt de plaat verder bewerkt met een harde naald of kleine burijn, dat diepe V-vormige groeven maakt. De droge naald drukt het metaal aan weerszijden van de lijn omhoog en er ontstaan bramen waarin de inkt achterblijft om te kunnen afdrukken. Het gebruik van de droge naald geeft fluweelzachte lijnen.

Ondrejil'ka schetst in deze scène de sfeer na de oerschreeuw van koning Nobel. Er hangt een gelatenheid en berusting over Nobelland. De Slowaak Ondrejil'ka kende de *Reynaert* via de *Reineke Fuchs* van Goethe (1794). Dacht hij aan de laatste verzen van de *Sechster Gesang*.

Aber um Brauns und Isegrims willen und ihnen zu Ehren
Ließ, Der König den Hof zwölf Tage verlängern; er wollte
Öffentlich zeigen, wie ernst es ihm sei, die Herrn zu versöhnen.

De prent ademt een sfeer van 'versöhnen' (verzoenen). Het tafereel onder het trokende koningspaar is zelfs idyllisch. Daarnaast leunt Belijn gelaten tegen een versierde paal met naast zich de kop van Cuwaert als stille getuige van de gruweldaad. Reineke kijkt, met enigszins schuwe blik, vanuit de cirkelvormige naamgeving naar de gevolgen van zijn gruweldaad.

13

Ook Nikolaj Batakov uit Kaliningrad, het vroegere Pruisische Koningsbergen (de stad aan de Oostzee die vooral bekend is als de geboorteplaats van de Duitse filo-

soof Immanuel Kant), stuurde drie fraaie prenten naar de *Internationale exlibriswedstrijd Reynaert de vos 1996*. Een van deze ex libris kreeg een nominatie (catalogus p. 17). We bespreken een van de twee niet-genomineerde inzendingen (afb. 13, ets, verkleind afgedrukt).

Koning Nobel ademt op sommige Reynaerttaferelen een suprême onverschilligheid. Maar op deze prent luistert hij, aan de rand van het water gezeten, toch met een zekere bewogenheid naar de klachten van Isegrim. De houding van Hersinde en de jonge wolfjes wijst, al dan niet gespeeld, op het grote onrecht dat hen door Reynaert is aangedaan. De leeuw zit op een primitieve troon. Enkel een fraai tapijt geeft nog enige standing.

Dit etstechnische hoogstandje is een grafische spelerei. Een graficus etst en graveert in spiegelbeeld. Hier geeft de kunstenaar een hint en etst een spiegelbeeld van de scène in het water.

14

Voor de Reynaerticonografie was de *Internationale exlibriswedstrijd Reynaert de vos 1996* een verrijking zonder weerga: 428 kunstenaars namen aan de wedstrijd deel met 764 ingezonden ex libris, waarvan ruim 150 van grote kwaliteit en vele andere iconografisch erg boeiend. (In 1996 werd het woord 'exlibris' nog zonder koppeltaken geschreven met als gevolg een artistiek mooier woordbeeld. Nu schrijven we twee woorden, met spatie ertussen, tenzij in samenstellingen.)

Grote kwaliteit was te vinden in de inzending van Konstantin Kalinovitsj uit de Oekraïne. Zijn drie ingezonden prenten werden alle genomineerd. Uiteraard bespreken we hier de prent met de leeuw. Het ex libris (afb. 14) is uitgevoerd als aquatintets. Bij een aquatint wordt de etsplaat bestoven met harskorrels en vervolgens verwarmd. De korrels smelten aan het metaal vast en vormen zo een afdeklaag vol kleine gaatjes. Het etsen gaat verder zoals bij een gewone lijnets.

Kalinovitsj brengt Reynaert geboeid voor koning Nobel, waar Tibeert zijn aanklachten voorlegt. De prent is gemaakt met twee platen. Onder de grotere afdruk is een klein etsje in een ander kleur afgedrukt, waarop we Reynaerts staart zien. Rond de vossenstaart zit een nog niet aangesnoerd strop. Het kan nog alle kanten uit.

15

De Vlaamse graficus Hedwig Pauwels, winnaar van de Prijs van de stad Sint-Niklaas tijdens de *Internationale exlibriswedstrijd Reynaert de vos 1996* (catalogus, p. 10), ontwierp later nog een origineel Reynaert-ex-libris (afb. 15). Het plaatje sluit thematisch nauw aan bij het reeds besproken ex libris van Karol Ondrei'l ka (afb. 12), maar het ademt een totaal andere sfeer en is veeleer grimmig. De kleurenets van Pauwels heeft een grijze en een groene kant. In het grijze luik figureren Nobel en de koningin. Nobel oogt verslagen en heft als een capitulerende koning zijn rechterpoot boven zijn hoofd. De koningin leunt angstig en geschrokken tegen hem aan. De groene kant onthult de oorzaak van Nobels wanhoop. Boven de gebogen kop van Belijn toont Botsaert de kop van Cuwaert. Pauwels heeft Cuwaert speels getransformeerd tot een rondborstige vrouwtjshaas. Hoe sluw Reynaert ook is, hij heeft de malste stukjes uit het oog verloren. Of heeft het hem zo geprikkeld dat hij Hermeline vlug in de vossenbedstee lokte.

Ter afronding

Opvallend is dat de leeuw in het ex libris het meest verschijnt als astrologische figuur. Dit is niet verwonderlijk omdat vele opdrachtgevers in hun boekmerk iets willen uitbeelden of een hint verstoppen die naar henzelf verwijst. Dit lijkt beperkend. Toch is dit maar een schijnbare begrenzing van de kunstenaarsfantasieën. De artiest heeft een zee van mogelijkheden om de opdrachtgever symbolisch in het astrologische teken van de leeuw te plaatsen. Ook de opdrachtgever kan creatief zijn. Lidia en Paolo Rovegno hebben die relatieve beperking knap opgevangen door de kunstenaars een astrologisch dubbelmotief te laten uitbeelden.

In verhouding tot de leeuw in de bekende Reynaertillustratiecycli (Quellijn en Jegher, Van Everdingen, Kaulbach enzovoort) zijn er relatief weinig Reynaert-ex-libris waarin de leeuw dominant figureert. De leeuw is in het ex libris vaak de wijze rechter die naar de klachten van zijn onderdanen luistert. Hij is daardoor meer toeschouwer dan speler. Ook hier speelt wellicht de opdrachtgever zijn rol. Wie associeert zich graag met de door Reynaert zo om de tuin geleide koning der dieren?

Geraadpleegde literatuur

Hajo Banzhaf & Anna Haebler, *Het astrologisch ABC*, Amsterdam, 1995.
 Willy Feliars en Rik van Daele, *Reynaert de vos in prent en exlibris*, Sint Niklaas, 1996.
 Teresa Moorey, *De psychologische kracht van de leeuw*, Aartselaar, 1998.
 Simon Vestdijk, *Astrologie en wetenschap*, Amsterdam, 1949.

Met dank aan Luc van den Briele.

■ Paul van Keymeulen

De verdeling van de prooien (branche XVII)

I. Zwarthaan

Pieter, geboortig uit Saint-Cloud, heeft lang gezocht en met veel moed om op verzoek van zijn vrienden een zeer leuk verhaal te vinden over een schelmenstreek van Rein dat hij zetten kon op rijm.

Reynaert, die miskleun van een vos die bedriegt er maar op los, heeft zoveel mensen al bedrogen, met listigheden en met logen, zoveel graven en baronnen, dat het echt is onbegonnen om ze hierna op te sommen. Ik begin meteen mijn verhaal, niemand ga dus aan de haal want ik ben er zeker van dat iedereen wat leren kan als hij nadenkt en goed luistert en niet met zijn buurvrouw fluistert.

Het was in mei, 't nieuwe seizoen, als wei en bossen staan in 't groen, als de meidoorn bloeien gaat en 's ochtends vroeg en 's avonds laat het vogelkoor aan 't kwelen slaat. Reynaert bleef voorzichtig thuis in zijn veilig Malpertuis, maar zijn ellende was wel groot daar hij vertoefde in bittere nood: leeg toch was zijn provisiekast die vroeger goed bevoorraad was. Zijn jongen klaagden steen en been en lieten horen groot geweën. 't Ging ook niet goed met Hermelind die droeg onder het hart een kind en zij was zo beroerd en ziek dat zij Rein om bijstand riep. Dan maakt Rein zich zonder dralen klaar om proviand te halen en hij verlaat Malpertuis al zwerend dat hij niet keren zal

tenzij met voedsel voor zijn kinderen en zijn kranke Hermelinde. Links liggen laat hij de hoofdbaan om dwars doorheen het bos te gaan, want hij wil de betreden paden vandaag niet volgen maar verlaten. In het schaarbos kende hij goed elke schuilplaats, elke hoek. Hij had daar menig keer gejaagd, wild beslopen en belaagd. Toen hij uit het bos kwam geslopen zag hij voor zijn verbaasde ogen een wei. – Lieve God, roept Reynaert, Moeder Maria, Heilige Maagd, nooit zag ik een mooier oord. Dat moet, ik zeg het met één woord, op aarde zijn het paradijs. Het zou hier prettig wonen zijn als hier voldoende eten was. Zie toch eens dat groene gras dat vol mooie bloemen staat, dat beekje dat zijn kronkels maakt en op d'achtergrond het felle goud der zon op 't frêle berkenhout. De Heilige Geest sta me bij als ik ging liggen in deze wei en daarbij een poosje zou vergeten dat ik nog niet heb gegeten. Na deze woorden, in galop, rent Reynaert de heuvel op en met droefenis en verdriet verlaat hij dit hemelse gebied. Maar de honger die hem plaagt – die de wolf het bos uit jaagt – doet hem verlaten met groot spijt dit gebied vol zaligheid. Hij jaagt voort door veld en wei en belandt in een vallei spiedend omlaag, spiedend omhoog, opdat aan zijn alziend oog niet zou ontsnappen haas, konijn

of een mals jong vogelein.
 Zijn jachtdrift brengt hem bij een pad
 dat leidt naar een kleine stad.
 Toen hij de huizen zag van 't dorp
 zwoer hij op zijn rosse kop,
 dat hij een erf zou binnengaan
 om daar een grote slag te slaan,
 want hij weet dat hij daarbinnen
 zijn honger zou kunnen stillen.
 Hij verlaat nu het brede pad
 en nadert traag stap voor stap,
 want de meester in Reynardieën
 wil zich nu niet laten zien.
 Tussen de planten en de struiken
 zal Rein behoedzaam verder sluipen.
 Hij heft de poot op, zet hem neer
 en aanroept Onze-Lieve-Heer
 opdat Hij hem zou bewaren
 voor celstraf en andere gevaren,
 en dat hij zou vinden proviand
 tot de vreugde en blijdschap van
 Hermelinde en zijn jongen.

Ik houd het niet langer verborgen:
 in het dorp leefde welgesteld
 een boer met veel grond en geld,
 zo rijk, dat als 't boek waarheid kondt
 waar 'k mijn verhaal beschreven vond
 dat tot Troyes de kleine stad
 geen dorper zoveel geld bezat.
 Zijn huis was met palen omgeven.
 Hij had alles om goed te leven:
 koeien, kalveren, hoenders en schapen
 en ander voedsel voor het rapen:
 vlees, eieren en meer eetbaar goed
 en dat alles in overvloed.
 Van meer kan Rein zelfs niet dromen
 als hij daar kan binnenkomen.
 Maar ik denk, als men 't mij vraagt,
 is het echter niet voor vandaag,
 want de palen zijn heel sterk
 en hoog en puntig aangescherpt,
 en zij omgeven, die hoge palen
 het huis en 't erf helemaal.
 En alsof 't niet voldoende leek
 stroomde rond het pand een beek
 en was binnen voor d'omheining
 van dorenstruiken een beplanting
 die vol scherpe stekels hing.

Reynaert overzag de woning,
 waarvan Bertold was d'eigenaar,
 een belangrijk persoon voorwaar.
 Hij was zo welgesteld en rijk
 en zo behept door gierigheid
 dat hij geen duit wou verteren
 maar in een kist accumuleren.
 Liever liet hij zijn baard uitrukken
 dan een kapoen kaal te plukken
 en vuur te maken onder een pan.
 Hij bracht ze liever aan de man.
 Maar kan Rein er de hand op leggen
 dan kan de boer vaarwel zeggen
 aan het pluimvee van zijn neerhof
 dat hij liever had verkocht.
 De boer was nu alleen thuis
 en had voor hem alleen het huis.
 Zijn vrouw was naar de garenkoper
 om haar spinwerk te verkopen.
 D'anderen waren aan het werk
 en de pape was in de kerk.
 Reynaert kwam nu aangerend
 want het was ook hem bekend
 dat de woonst vol eetwaar stak
 waaraan hij zo'n behoefte had.
 Langsheen een mooie akker graan
 kwam hij bij d'omheining aan.
 Als een kaper voor de kust
 is hij nu zeer ongerust:
 hoe zal hij d'omheining kraken
 om bij de hennen te geraken?
 Kapoenen scharrelen daar
 en Zwarthaan Canteclaer
 laat voortdurend zijn ogen luiken
 tussen de kippen en de kuikens
 die van tussen een garf stro
 alles scharrelen overhoop.
 Geen van deze scharrelaars
 dacht ook maar aan 't minst gevaar.
 Maar die gemene schoft Rein
 werd verteerd door gulzigheid.
 Hij is er zich goed van bewust
 dat hij met listigheid noch kunst,
 daar helaas zal geraken binnen.
 Hij weet niet hoe eraan beginnen
 en loopt wel drie keer rond de hoeve
 om te zien en te beproeven
 of er nergens is een gat
 waar hij doorheen kruipen kan.

Door alsmaar heen en weer te rennen
 langs d'omheining van de hennen,
 door links te lopen en dan rechts
 vindt Rein die zo sluw is en zo slecht
 louter bij toeval in 't staket
 een paal die onderaan uitgezet
 was en weggerot door de regen.
 Dat was voor de vos een zegen
 die hem redding bracht en heul.
 Door die onverhoopte gleuf
 is hij in 't binnenhof gegleden.
 Dra krijgt hij hier te eten
 en zal hij met zijn tanden malen
 een kapoen en een paar hanen.
 Hij heeft zich vooralsnog verscholen
 onder een koolblad goed verdoken;
 hij wil zich niet laten ontdekken
 en zonder een poot uit te strekken
 wacht hij roerloos, luistert hij.
 Zwarthaan kent geen ongerustheid
 daar hij zich hier veilig waant.
 Her en der stapt meester haan
 en als hij vindt een lekkere brok
 dan trommelt hij zijn hennen op.
 Door zo links en rechts te zoeken
 komt hij in een der hoeken
 vanwaar Reynaert hem bespiedt.
 De vos is blij als hij hem ziet
 en zweert dan op zijn ziel en ere
 hem een vuile streek aan te smeren.
 Terwijl de haan naar voedsel zoekt
 verlaat Reynaert zijn schuilhoek
 om Canteclaer aan te pakken,
 maar Zwarthaan laat zich niet vatten
 want hij springt bijtijds opzij.
 Groot is d'ontgoocheling
 als hij zijn poging ziet mislukt.
 Hij is woedend en bedrukt.
 Hij gaat achter de haan op jacht
 nu hier dan daar, hard en onzacht.
 Zwarthaan voelt dat is geslagen
 het uur van zijn laatste dagen
 en hij gilt en kraait het uit.
 Bertold, knusjes in zijn huis,
 komt buiten gelopen in paniek
 want de hennen kakelen van schrik.
 Op zijn erf ziet hij Reynaert
 die achternazit Canteclaer.
 Hij loopt meteen weer naar binnen

om te halen een paar strikken.
 Daarmee zal hij, als Rein wil wachten,
 het beest dat de demonen brachten
 naar 't pluimvee op zijn erf
 tonen hoezeer hij werd getergd.
 Rein ziet hem en verstopt zich onder
 een rode kool in het halfdonker.
 De boer die nooit jagen had geleerd
 spande de strikken totaal verkeerd,
 al zweert hij bij hoog en laag
 dat hij Rein vangen zal vandaag.
 Hij begint te gillen en te roepen:
 – Ah, gij hoerenjong, gij loeder,
 met klinkende munt gaat gij betalen;
 'k zal u vanachter uw roo kool halen.
 Hij slaat de groente met geweld
 dat de stukken vliegen over 't veld.
 Hij kamt ze uit zo nauwgezet
 dat Reynaert als hij niet oplet
 zal gaan verliezen dit gevecht.
 Hij springt opzij maar komt terecht
 met zijn voorpoten in het net
 dat de boer daar heeft gezet
 om zijn ellende te verhogen,
 want wie toch zal hem geloven
 als hij ontsnapt aan de strikken
 die al rond zijn poten zitten?
 Hij was beter niet gegaan
 naar dit erf van de zwarte haan.
 Hoe hij zich ook draait of keert
 het is allemaal tevergeefs.
 Boer Bertold nu met een sprong
 zet zijn knie op Reynaerts long
 om hem te overmeesteren.
 Maar Reynaert laat zich niet knevelen.
 Wanneer Bert zijn voet opheft
 heeft Reynaert zeer goed opgelet
 en al zijn tanden gezet
 zo dat zijn vlijmscherpe kaken
 rond Berts voet elkander raken.
 Tussen Reins scherpe hoektanden
 voelt de dorper zijn voet branden.
 Toen de boer dat had gevoeld
 en stromen zag zijn lauw bloed
 bezwijkt hij van schrijnende pijn
 en wordt bleek en valt in zwijm.
 Al zitten vastgestrikt zijn poten
 en een gedeelte van zijn knoken
 toch houdt Rein hem stevig vast.

Hij is opgetogen in zijn hart
 en hij zweert bij God en Sint-Romaan
 dat hij Bert pas zal laten gaan
 als hij inwilligt zijn verlangen,
 nu ook de dorper zit gevangen.
 In een lastig parket zit de boer,
 die Rein gedraaid heeft zulk een loer.
 Geen spraak dat Rein hem zal loslaten
 uit de knel van zijn twee kaken.
 De boer valt daar uitgestrekt neer
 als een kind. Uit zwijm teruggekeerd
 poogt hij zijn voet losser te maken
 uit d'omknelling van Reins kaken.
 Hij begint Reins muil te aaien
 om de vos alzo te paaïen,
 maar Rein wil zich niet laten doen,
 van dit gedrag heeft hij niets van doen
 en hij probeert ook vast te krijgen
 de vingers die hem zo hard wrijven.
 Maar Bert is niet zo onbeheerst
 om de vos als een gewoon beest
 en met zijn knokige handen
 een groot baron aan te randen.
 Rein, die vol consternatie
 ondergaan moet die palpatie,
 werpt zijn snijtanden naar voren
 en grijpt ook de hand van de doren.
 De dorper heeft zijn meester gevonden,
 geen gevaar dat hij ontsnappen konde.
 Het zou nu zeer verstandig zijn
 om toe te laten meester Rein
 tot zijn voorraadmagazijn.
 De dorper had een slecht gedacht
 om Rein te houden in zijn macht
 want 't is nu anders uitgekomen.
 Een geit trekt zolang aan haar tomen
 tot ze totaal is onderkomen.
 Omdat Bertold zich wou wreken
 heeft hij zich totaal verkeken
 want nu zit hij in Reynaerts macht,
 want deze houdt met alle kracht
 zijn voet en hand tussen zijn tanden.
 In de hel zal de boer branden
 met zijn ziel en zijn veeg lijf.
 Hij zweert op het hoofd van zijn wijf
 liever losgeld te presenteren
 dan hier stilaan te creperen.
 Hij ware beter in de stad Lanson
 dan in de macht van de baron

heer Reynaert te zijn gevallen.
 Groot is zijn angst als vazalle
 want hij is ten einde raad.
 Of hij nu smeekt of huilt of praat,
 de tranen stromen uit zijn ogen;
 hij vraagt en smeekt om mededogen:
 – Heer Reynaert, heb toch medelij.
 In Godes naam, laat me vrij.
 Ge kunt alles van mij bekomen,
 als ge mij weer vrij laat komen.
 Ik word de trouwste van uw laten.
 – Boerenpummel, wil mij gerust laten!
 Wat vertelt ge daar voor onzin?
 Vandaag hebt ge mij vol onmin
 bejegend en behandeld
 en ge hebt niet eens gearzeld
 om netten in uw tuin te hangen
 om mij te strikken en te vangen.
 Maar als de heilige Lupus mij
 vandaag eens wou terwille zijn
 zou het lot zich tegen u keren
 en zoudt gij meteen wel leren
 d'uitslag van het rechtsgeding
 met voor mij het groot gewin.
 De dorper die geen uitkomst ziet
 en in luid gejammer zich verliest
 zucht: – Heer, ik doe onverdeeld,
 alles wat ge mij beveelt.
 – Zwijg, roept Rein, genoeg geleuterd,
 gij polderboer, gij domme keuter!
 Ge ontsnapt me niet deze keer.
 Dacht ge soms dat ik bezweek
 aan uw listen en uw lagen?
 Dat ik om meelij zou vragen?
 Maar ik nam u mooi gevangen
 al bleef ik in uw strikken hangen.
 Maar nu staat alles naar mijn hand,
 om te beginnen 't proviand.
 Vandaag zult gij niet toetasten,
 maar heel christelijk blijven vasten.
 Zo luidt mijn wil, zo luidt mijn eis.
 Al kreeg ik, luister wel, als prijs
 het fortuin van keizer Octaviaan,
 het zou voorzeker niet volstaan
 om met uw zuchten en uw smeken
 mijn verzet en wrok te breken.
 – Reynaert, om de liefde van ons Heer,
 stel u zo niet in de weer,
 dat ge met hardvochtigheid

mijn leven en mijn ziel bedreigt.
 Ik beken, 'k heb mij slecht gedragen.
 Ik wil u om erbarmen vragen
 en tot de laatste van mijn dagen,
 als God me daartoe in leven laat,
 uw vazal zijn en uw laat.
 Als bewijs van mijn loyauteit
 en mijn ware genegenheid,
 zweer ik u eeuwige trouwe
 en mocht ik mijn eed niet houwen
 dat God mij straft in aeternum.
 Aanvaard dus mijn hommagium.
 Dat een dorper van mijn stand
 met zoveel rijkdom, zoveel land,
 wil zijn een van uw vazallen,
 dat, heer, moet u toch bevalen.
 Toen Reynaert die woorden hoorde,
 wist hij niet wat te antwoorden;
 hij wou zeggen dat het hem speet
 dat hij hem zo had gekleineerd.
 Door medelijden overwonnen
 is hij dan als volgt begonnen:
 – Zwijg, gij lummel, stop die tranen
 die naar uw ogen een weg banen.
 Ge krijgt pardon en vergiffenis,
 maar als ge ooit opnieuw begint,
 ik zweer 't op 't hoofd van mijn kindren
 en van hun moeder Hermelinde,
 dat ik niemand zal toelaten
 om uw losgeld te betalen.
 Maar aleer ik u laat gaan
 moet gij de belofte aangaan
 en 't plechtig engagement,
 dat ik van u geen torment
 zal ondervinden, bij Jupiter,
 noch fysiek noch moraliter;
 en dat gij mij plechtig zult zweren
 de leenmanseed voor heel uw leven
 en dat gij, eenmaal vrijgelaten,
 al uw bezit mij zult vermaken.
 – Heer, dat doe ik zonder restrictie
 en met volledige acceptie
 der notulen en clausulen
 al was 't een pauselijke bulle.
 Ik zweer u met de genade Gods
 uit te voeren elk gebod
 geschreven op goed perkament
 gelooit in Douai of in Gent.
 Hierop zwoer de dorper gauw

aan zijn leenheer eed en trouw.
 Hem vertrouwen nu kan Rein,
 want Bert mag dan een dorper zijn,
 hij is integer als een pape,
 hij is eerlijk en rechtschapen,
 hij is een zeer christelijk man
 die niet tegen liegen kan.
 – Bertold, zegt Rein, luister goed,
 gij hebt u met bekwame spoed,
 geëngageerd in loyauteit
 dat ge mijn trouwe leenman zijt
 en dat ge moedig aan mijn zijde
 tegen mijn vijanden zult strijden.
 – Dat, heer Reynaert, is de waarheid.
 Moge God, in zijn heiligheid
 mij helpen en belonen
 als ik u mijn hulp wil tonen,
 want zonder enig voorbehoud
 zal ik u dienen fair en trouw.
 – Daar gij u deemoedig nederbuigt
 hebt gij mij volledig overtuigd.
 Gij zijt een integer man,
 dat is wat ik uitmaken kan.
 uit wat men over u vertelt.
 Geen verdere lof behoeft goed geld.
 Rein laat de dorper dan gaan
 die moeite heeft om op te staan
 want zoveel heeft hij afgezien.
 Hij valt voor Reynaert op de knieën
 en wenend betuigt hij zijn leenheer
 onderdanigheid en eer.
 Naar de kerk strekt hij de hand
 en legt naar de gebruiken van het land
 de eed af van leenman en vazal
 en maakt daardoor weer goed al
 wat hij Rein heeft aangedaan.
 Door de angst zeer aangedaan
 en met een diep ontroerde stem
 onderwierp hij zich aan hem.
 – Baron, zeg mij wat u behaagt
 en ik voer uit wat gij mij vraagt
 naar mijn allerbest vermogen,
 of anders, ken geen mededogen!
 – God, kom dan hier, zei de vos
 en maak mij uit uw strikken los.
 De dorper staat meteen al klaar
 en uit de strik redt hij Reynaert.
 Maar de vos, vol Renardijen
 om iedere sterveling te lijmen,

voelt zich opgelucht en blij
 nu hij uit de strikken is bevrijd.
 Maar daarom is hij niet vergeten
 dat hij nog niet heeft gegeten.
 – Vriend, zegt hij, ge hebt beloofd
 onder ede op uw hoofd
 al mijn verlangens te voldoen
 als gij het enigszins kunt doen.
 Nu gaat ge uw eed inlossen;
 ‘t zal u minder moeite kosten
 dan dat ge u zeker liet voorstaan.
 Ga, en breng mij Zwarte Haan
 die zo lang en dus niet voor niet
 door mij begluurd werd en bespied.
 Wilt ge mijn vriend en vazal zijn,
 grijp hem vast en breng hem mij.
 Bij Sint-Paulus met het zweerd,
 ik vraag u verder geen borg meer
 en ik maak van u bovendien
 een integer man van aanzien.
 Bertold die vredelievend is
 zegt dat het een vergissing is.
 – Heer, vlees van oude hanen
 zal u zeker niet behagen,
 want al oogt Zwarthaan fraai
 zijn vlees is vezelig en taai.
 Hij is gewis al twee jaar oud,
 zijn bouten zijn zo hard als hout.
 Heer, om hem te vervangen,
 breng ik u met eigen handen
 drie kuikentjes mals en fijn
 zoals alleen nestkuikens zijn.
 Ge zult ze eten tot plezier
 van uw maag, uw hart en ziel.
 Rein antwoordt: – Beste vriend,
 ‘k ben met die kuikens niet gediend.
 Hou ze, maar breng mij de haan.
 En doe meteen wat ik u vraag!
 – Heer, repliceert daarop Bertold,
 ik wil niet dat ge toornig wordt.
 Ik zal daadlijk executeren
 uw wensen en uw bevelen,
 wat volgens recht en moraal
 doen moet leenman en vazaal.
 Ik haal dus met bekwame spoed
 de haan die u zo kwijlen doet.
 Bertold laat dan Reynaert staan
 om te halen de zwarte haan;
 hij zit op ‘t erf achter hem aan

en slaagt erin hem neer te slaan.
 Dan keert hij naar Reynaert weer,
 geeft hem de haan en zegt: – Heer,
 laat God me nu genegen zijn
 en ook de heilige Sint-Wallijn,
 ik had veel liever toch verkozen
 dat gij, Heer, had gekozen
 twee van mijn malse kakelhennen
 die zich door niemand laten jennen
 en die nu rustig liggen te slapen
 in ‘t warme zand dichtbij de bramen.
 Ik hou van Zwarthaan met heel mijn ziel
 omdat hij steeds met zoveel zwier
 mijn hennen dekte één na één,
 zoals geen haan het voor hem deed.
 Maar daar ge uw keuze hebt gedaan,
 met rechte krijgt ge dan mijn haan.
 – Bertold, vriend, wees niet bezorgd
 want het beest dat ge mij bezorgt,
 – dat zweer ik op mijn zielenheil –
 scheldt u voor de toekomst kwijt
 de leeneed door u aan mij gedaan
 en maakt uw schulden ongedaan.
 – Heer, moge de Hemelse Koning
 u hiervoor geven zijn beloning
 en ook zijn Moeder, d’Heilige Maagd
 die ik een warm hart toedraag.
 Zo sprak vol ootmoedigheid
 Boer Bertold tot de trotse Rein.
 De vos die hem heeft beetgenomen
 heeft de haan dan aangenomen
 en hij ging ermee recht naar huis,
 naar zijn veilig Malpertuis.
 Daar zal hij met Hermelinde,
 zijn echtgenote en teerbeminde,
 tezamen met zijn drie kinderen
 de haan tot op het bot verslinden.
 Helaas! hij weet niet, de onverlaat
 wat hem nog te wachten staat.

Toen hij zich onder een linde bevond
 die rechts van de boswegel stond,
 niet ver van een afgelegen hoeve,
 merkt Rein hoe de haan hem droevig
 aankijkt en hoe hij wanhopig is
 en beeft en huilt van angst en schrik.
 Vos Reynaert, vol medelijden,
 vraagt hem wat hem zo doet lijden.
 – Helaas! Vervloekt zij de dag

dat ik het levenslicht zag.
 Het was een mooie beloning
 vanwege die snode ellendeling
 die ik al vele jaren dien.
 Is dit het loon dat ik verdien?
 – Bij God, Reynaert de vos toen zei,
 gij hebt volkomen ongelijk.
 Bij uw vaders ziel, luister goed.
 Is het niet zoals 't zijn moet,
 dat overal, geheel terecht,
 de meester beraadt en beslecht
 het levenslot van zijn knecht?
 Wel ja, volgens het Roomse recht,
 heeft de knecht altijd veil
 zijn leven voor zijn zielenheil,
 want er bestaat geen groter eer
 dan te sterven voor zijn heer,
 en zo te winnen 't eeuwig leven
 en met d'engelen te gaan leven
 in het hemels paradijs,
 de parel van Heer Jezus' rijk.
 – Baron, zegt daarop Zwarthaan,
 dat alles wil ik wel verstaan.
 Het is niet de dood die het meest
 mij beangstigt en bevreest,
 maar dat ik zal verlaten moeten
 al die hennen en kapoenen
 die gij voorzeker hebt gezien
 en die zullen worden opgediend
 voor een grote feestelijkheid
 en voor hun aller zielenheil,
 terwijl ik zal zijn beroofd
 van mijn pluimen en mijn hoofd.
 Geen danspartij, geen vrolijk feest
 zal er voor mij zijn geweest,
 tenzij gij voor mij, heer baron,
 voor mijn lot een liedje zong,
 dat maakte draaglijk mijn lot
 tot ik zou zitten dichtbij God.
 – Ach, zei Rein, was dat de reden
 van uw klagen en uw wenen?
 Waarom mij dat niet gezegd
 en het mij eerder voorgelegd?
 Ach, wees dan maar niet bezorgd,
 voor uw verlangen wordt gezorgd,
 want bij de liefde voor mijn vrouw
 aan wie ik ben gebleven trouw,
 zal ik, Reynaert de baron,
 u uit mijn repertorium,

een liedje zingen leuk en fijn
 waarmee ge zeker blij zult zijn.
 Maar als Rein opent zijn mond
 begint Zwarthaan terstond
 door te flapperen met zijn vlerken
 zich uit Reins klauwen te werken
 en vliegt in een wijde boog
 naar een olm groot en hoog
 die aan d'overzijde stond
 van het pad waar zich Rein bevond,
 die zegt: – Schoft, gij hebt mij bedrogen.
 – Rein, zegt de haan, wil mij geloven,
 nu weet gij één zaak gewis
 die ge vroeger nog niet wist:
 dat, bij Sint-Thomas mijn patroon,
 zwijgen geeft een beter loon
 dan te onpas zo te zingen.
 Wil u voortaan toch bedwingen
 als de kans zich nog eens voordoet
 en ga liever nu op zoek
 naar een prooi goed uitgekeken,
 want deze kans hebt gij verkeken.
 Rein merkt dat dit avontuur
 hem bracht in een slecht postuur.
 Wat kan hij meer doen of zeggen
 dan er zich bij neer te leggen
 en in 't vervolg zich te bedwingen
 en geen aria meer te zingen.
 Hij zegt: – Schoft, bij d'heilige Agnes,
 die voor God stond in de bres,
 ik had veel beter gezwezen
 dan te zingen ongelegen,
 want het lied niet alleen verveelt,
 maar de zanger ook misdeelt.
 De leer, me dunkt, waarheid spreekt,
 die ons voorhoudt en beweert
 dat tussen de beker en de lippen
 de wijn ons nog best kan ontglippen.
 Ik ben nu weer een beetje wijzer.
 Vanwege Cato, de wijze,
 was het zeer slim om zijn zoon
 te leren dat het altijd loont
 bij het eten niet te kouten.
 Die les had ik niet onthouden.
 De zaken zijn verkeerd gedraaid
 omdat ik te vlug heb gekraaid.
 Ik zal het hier dus maar bij laten
 en ook niet meer noodloos praten
 en elders zoeken in het land

een nieuwe prooi en proviand,
 want hier heb ik niets meer te zoeken.
 – Ah! rosse stinker, vuile loeder
 trap het maar af en geve de Maagd
 dat ge voor 't einde van de maand
 ergens geroosterd zoudt hangen,
 want bleef ik door u gevangen
 en als ik mij door slimmigheid
 niet uit uw klauwen had bevrijd,
 hadt gij, bekend om uw streken,
 mij al gepluimd en opgegeten.
 Smeer hem, maak dat ge wekomt,
 want draait ge niet vlug uw kont
 staat er u nog wat te wachten.
 Terwijl ze wisselen van gedachten
 en zich daarbij heerlijk opwinden,
 komen daar vier hazewinden
 achter een everzwijn aangesneld
 buiten adem dwars door 't veld,
 gevolgd door een meute brakhonden
 en jagers die blazen wat ze konden
 op hun hoorns zodat 't hele dal,
 weergalmde van hun luid geschal.
 Ze brachten de boer zo van streek
 dat hij voor hun geweld uitweek
 en Reynaert – voor hem het hellevuur!–
 dat hij zonder tegenspartelen
 zich door de troep laat overvallen.
 Toen hij de toestand doorzien had
 koos hij meteen het hazenpad
 en stortte zich hals over kop
 naar beneden vanaf de top.
 De jagers zetten hem achterna
 en joelen en schreeuwen hem na.
 – Ah! ah!, roepen zij, Reynaert,
 Reynaert, gij dief en onverlaat,
 als wij het hadden gekund
 en God het ons had gegund
 zouden wij u zeer onzacht
 ontdaan hebben van uw vacht.
 Geen list of andere veinzerij
 of ge liet er uw mantel bij.
 Maar wees gerust, voor 't ogenblik
 kunt ge nog leven zonder schrik.
 Om de jacht niet meer 't ontmoeten
 maakt Rein zich vlug uit de voeten
 en hij verstopt zich op de heuvel
 in afwachting dat de meute
 in het schaarbos zal verdwijnen.

Dat kan Rein alleen verblijden,
 want hij weet dat in die richting
 voor hem geen redding is te vinden,
 want mocht hij in hun handen vallen
 het zou hem zeker niet bevallen.
 Daar hij Zwarthaan verloren had,
 kiest Rein nu het hazenpad,
 hij loopt een lange weg en tijd,
 tussen graanakkers groot en wijd.
 Maar daar hij nog de jagers vreest
 en de honden nog het meest,
 verlaat hij dra het korenveld
 en is naar 't kreupelhout gesneld.
 Op deze plek heeft hij geen schrik
 want hij voelt er zich in zijn schik.
 Geregeld speurt hij in het rond,
 misschien loopt daar een haasje rond.
 Groot is nog zijn ergernis
 als hij denkt met droefenis
 aan de haan die hem misleidde
 en hij zegt dat een van beiden
 pech gehad heeft in die zaak
 die hem stelde aan de kaak.
 – Zelfs al waren ze met negen,
 ik had ze allen met Gods zegen
 moeten foppen en bedriegen
 en met listigheid beliegen.
 Al lijkt mijn brein voor iedereen
 zo geslepen en gemeen,
 ik ben een sukkel in mijn ogen
 want 'k werd door een haan bedrogen.
 'k Had liever een oog verloren,
 'k was liever zonder staart geboren,
 dan dat ik door een stomme haan
 voor schande en schut zou blijven staan.
 Geve God dat ik op een dag
 dat beest weer ontmoeten mag;
 ik zet het hem vast betaald,
 zonder pardon, zonder verhaal.
 Dat mij fopte een boers haantje
 helpt mijn faam naar de vaantjes.
 Ik besterf het als men zou weten
 dat een haan mij kon beetnemen,
 en als het, bij Constantinopel,
 bekend zou zijn aan 't hof van Nobel.
 Mijn kroost rekt op mijn faam,
 mijn mager op mijn goede naam,
 mocht ik ze verliezen beide
 ik zou zo lief van 't leven scheiden.

II. De verdeling van de prooien

Met zulke sombere gepeinzen,
 die Rein verbergen kan noch veinzen,
 loopt de vos met grote aandacht
 speurend of in haag of gracht
 geen haas of ander wild hem wacht
 om het als prooi van zijn jacht
 naar zijn zieke vrouw te brengen
 en daarmee gunstig te stemmen
 zijn vrouw, de lieve Hermeline
 die thuis bleef met de kinderen
 en die door honger getormenteerd
 wachten tot vader wederkeert.
 De honger doet ook Reynaert gapen
 want er is hier niets te rapen.
 Hij heeft al twee mijlen afgelegd
 tot hij opeens – ik weet het echt! –
 Nobel en Ysegrijn opmerkt,
 die rustig, door geen dier gestoord,
 staan te praten in dit oord.
 Reynaert loopt lachend op hen toe
 om de wolf – hij wist nog niet hoe –
 uit wraakzucht een kool te stoven
 als God het hem zou gedogen.
 Hij gaat voor de koning staan
 en ziet hem onderdanig aan
 en zegt hem welgemoed en guitig:
 – Welkom, heer koning, op den buiten!
 De koning ook schiet in de lach
 als hij baron Reynaert zag
 en vraagt: – Baron, wat doet gij hier?
 Op wandeling, voor uw plezier?
 – Heer, ik ben op zoek naar eten.
 'k Heb vandaag nog niet gegeten
 al ben ik van de vroege morgen
 in 't open veld maar goed verborgen
 op zoek naar een haas of een korhoen
 om op te eten deze noen.
 Maar, helaas, ik ben 't jagen moe
 en bemachtigde niets tot hiertoe.
 En mijn vrouw, die zwanger is
 en die ik bij het jagen mis,
 wacht op mij met de kinderen
 en ik kan hun honger niet minderen.
 – Rein, zei Nobel, wees een man
 en trek zonder ons hulp uw plan.
 – Koning, zegt dan Reynaert weer,
 bij de trouw die ik u, mijn heer,

schuldig ben en respecteer,
 ik durf u mijn hulp niet bieden,
 omdat gij aan arme lieden
 zo klein van komaf en leden
 geen aandacht zult besteden
 en niet toelaat tot uw gevolg.
 Gij verkiest, Nobel, aan uw hof
 machtiger baron of heer
 zoals Beaucent of Bruin de Beer,
 of Roönel of Ysegrijn
 die minachten arm en klein.
 – Reynaert, zegt dan koning Liebaert,
 gij zijt goed en welbesnaard
 met mij de spot aan 't drijven.
 Goed, in plaats van alleen te blijven,
 voeg u bij onze jachtpartij
 en kom jagen aan mijn zij
 tot we vinden voor ons ontbijt
 een prooi voor u, de wolf en mij.
 – Heer, zegt Rein, ik geef geen gevolg
 aan uw verzoek omdat de wolf,
 die zo trots naast u draaft,
 mij geen goed hart toedraagt.
 En toch, voor zover ik het weet
 bezorgde ik hem scha noch leed.
 Van zijn vrouw heeft hij misdacht,
 dat ik haar ooit heb verkracht,
 maar ik zweer bij Gods heiligheid:
 ik heb nooit met haar gevrijd,
 noch haar gedaan voorstellen
 die men aan niemand mag vertellen.
 – Rein, hadt gij haar lang genoeg gepakt
 hij had u zeker wel betrapt.
 Maar goed, deze zaak is afgedaan
 en komt niet meer ter spraak voortaan.
 Ge gaat nu sluiten vrede en peis,
 zo luidt mijn wens, zo luidt mijn eis.
 – Nobel, dat Godes zegen rust
 op dees weldaad en dees gunst,
 want bij de echtelijke trouw
 die ik verplicht ben aan mijn vrouw,
 ongelijk heeft heer Ysegrijn,
 en ik, arme vos, heb gelijk.
 De koning vraagt dan aan Ysegrijne
 tot wat wrok en vete rijmen:
 – Drommels, gij zijt dwaas te geloven
 dat uw vrouw u heeft bedrogen.
 Wees eindelijk tegenover Hersind
 nu eens vergevensgezind.

En heb ook medelijden
 met Rein die jij doet lijden,
 ziet af van uw ressentiment
 en leef tevreden en content,
 want ik geloof niet dat Hersind
 door Rein oneervol werd bemind.
 Nogmaals, sluit vrede met hem
 en luister niet naar de stem
 van slechte mensen die als geen
 tweedracht zaaien in 't gemeen.
 Bij mijn trouw aan de paus van Rome,
 het is bij mij nooit opgekomen
 dat Rein zulke daden zou doen
 al kreeg hij Octavianus' poen.
 – Heer, zegt de wolf, daar jij het zegt
 heb ik er mij al bij neergelegd.
 – Welaan, als dat uw mening is,
 schenk hem dan vergiffenis
 en zie af van wrok en haat
 voor de baron die voor u staat.
 – Heer koning, op mijn erewoord,
 ik ga volledig met u akkoord
 en ik vergeef uit heel mijn hart
 het mij berokkend leed en smart.
 Hier, heer, in uw aanwezigheid,
 tot mijn ziel van 't lichaam scheidt,
 zal worden nu en voor altijd
 vergeten onze vijandigheid
 en tot het einde onzer dagen
 zullen wij ons als vrienden gedragen.
 Na deze woorden, tot besluit,
 wisselen de vredeskus uit,
 twee kerels die nooit vrienden waren
 en het nooit, God beware,
 nooit of nimmer zullen zijn.
 Wat ze zeggen is maar schijn,
 want hun twistpunt blijft bestaan.
 Zij hebben wel een akkoord aangegaan,
 dat zal zijn van korte duur,
 want het is tegen hun natuur
 dat de vos en de wolf hun vete
 en vijandschap zouden vergeten.
 Voor die peis – ik flap het eruit –
 geef ik, God sta me bij, geen duit.
 Het is waarlijk Reynaerts vrede,
 die om geen enkele reden
 zal ophouden met bedriegen
 en met de mensen te beliegen.

Zo hebben als twee bondgenoten,
 vos en wolf vrede gesloten.
 De hele jacht trekt verderop
 met vorst Nobel trots op kop,
 dan Ysegrijn, de commandant,
 met Reynaert aan zijn linkerhand,
 wiens brein alweer bezig is
 met zoeken naar bedrog en list.
 Aan Reynaert, die naast hem draaft,
 vraagt vorst Nobel goede raad.
 – Baron, zeg mij wat we gaan doen.
 Wat jij zult zeggen, dat ook moet.
 Gij zult zijn hier onze meester,
 jij die hier kent struik en heester
 en in 't bos de kromme paden,
 denk goed na wat jij gaat raden
 en vermijd bedrog en leugen
 en laat uw raadgevingen deugen.
 Kent jij hier in deze omtrek
 geen weiland of een andere plek
 die nogal afgelegen is
 en waar een prooi te vinden is?
 Reynaert, leid ons daar meteen
 en met bekwame spoed heen,
 want dan zal uw dienstbetoon
 te wachten staan een royaal loon.
 – Bij David, antwoordt Reynaert dan,
 'k weet niet of ik u helpen kan.
 Maar daar komt mij voor de geest
 een dal waar 'k vroeger ben geweest,
 en in dit dal daar ligt een weide,
 waar men vaak bont vee komt weiden.
 'k Ben zeker, heer, dat ge daar vindt
 de prooi die een vorst verdient.
 – Bij Jove, laten we gaan zien!
 Ze trokken voort met z'n drieën,
 vorst Nobel en 't koninklijk gevolg,
 Reynaert en zijn vriend de wolf.
 Maar de vriendschap tussen hem en
 Rein
 zal maar van heel korte duur zijn.
 Zij volgen lange tijd het pad
 dat Reynaert aangewezen had,
 tot ze komen aan een weide
 die zich uitstrekt groen en wijde.
 De prooi die met één oogopslag
 Ysegrijn daar meteen zag
 deed zijn hart bonzen van blijdschap
 daar hij nog niet gegeten had

en zijn maag in opstand kwam.
 Toch zou hij er beter aan doen
 niet te kraaien voor de noen,
 want, vertelt het verhaal waarheid,
 dan krijgt de wolf nog veel spijt.
 Tot Nobel zegt dan Ysegrijn:
 – Heer, in naam van de getrouwheid
 die ik u verschuldigd ben,
 denk ik: dit was de goede weg.
 Heer Nobel, we kunnen boffen
 want we hebben het goed getroffen;
 ik zie een stier daar in het dal
 met een koebeest en haar kalf.
 Nobel, al is de stier te duchten
 we laten geen van hen wegvluchten.
 Evenwel beveel ik u aan
 laat Reynaert op verkenning gaan
 om te zien of geen herdershond
 daar te speuren loopt in 't rond
 en of misschien geen hindernis
 of valstrik daar verborgen is
 die ons kan brengen in gevaar.
 Daarom, heer koning, stuur Reynaert,
 hij is lenig, sluw en klein
 en zijn gehoor is zo fijn
 dat hij bij het minste onraad
 ons waarschuwt voor het gevaar.
 – Baron, gij geeft mij gouden raad.
 Alleen Reynaert is in staat
 om deze plek te verkennen.
 Hij zal zijn vorst ook niet jennen
 met een leugenachtig verslag.
 Daarom, Rein, ga aan de slag,
 gij zijt bijzonder sluw en wijs,
 dat gij elk dier brengt van de wijs.
 Gij hebt, baron, ook de gave
 om het minste der gevaren
 te ruiken en te vermoeden
 want gij zijt steeds op uw hoede.
 Ga op verkenning, neem uw tijd
 en breng ons naderhand bescheid
 of daar geen lummel van een hond
 op wacht staat bij het vee zo bont
 en die ons hinder kan bezorgen.
 Beter verdagen dan tot morgen
 om samen ten aanval te gaan.
 – Heer, antwoordt Reynaert welgedaan,
 ik voldoe graag aan uw verlangen!
 Meteen vertrekt Rein onbevangen.

Hij zal het rechte pad verlaten
 en volgen vele kromme paden
 om bij het hoornvee te komen
 dat in de wei daar staat te dromen.
 Rein speurt verder en hij ziet
 waar hoog gras groeit tussen riet
 aan de zoom van het wilgenbos
 een boer die daar slaapt als een os.
 Het was de herder die – hoe dom! –
 te snurken lag onder een olm.
 Reynaert sluipt traag naar de man
 zich afvragend hoe hij dan,
 zonder dat hij het merkt, een loer
 zou kunnen draaien aan de boer.
 Hij weet dat hij zal moeten veinzen
 en bij gevaar terugdeinzen,
 want valt hij in de boer zijn macht
 dan verliest hij staart en vacht.
 Van de olm grijpt Rein een tak
 en hijst zich op in 't bladerdak
 en hoger klimt dat vunzig beest
 dat altijd schunnig is geweest,
 tot hij boven de plek is gekomen
 waar de herder lag te dromen.
 Hij heft zijn rosse pluimstaart op
 en poept op de slaper zijn kop
 een weke brij uit 't open gat
 ofschoon hij niet gegeten had.
 Als dan wakker schiet en voelt
 hoe de lauwe troep overspoelt
 zijn kleren, zijn hoofd en zijn gezicht
 heeft de boer zich opgericht
 en kijkt verbaasd met open mond,
 omhoog, omlaag en in het rond
 naar de herkomst van die stront.
 Maar hoe hij zocht, de boer niet vond
 Reynaert die goed gecamoufleerd
 uit de olm hem observeert.
 Toen de boer aan de poep rook,
 dacht hij 'dat komt van een spook',
 dat hem met dat stinkend goed
 bespoten had zijn hoofd en snoet.
 Hij springt recht en loopt met spoed
 naar een nabijgelegen poel
 die boordevol brak water stond.
 Hij buigt zich voorover om terstond
 af te spoelen de fiëntie
 dat kwam van Reins incontinentie.
 Reynaert nu heeft maar een wens:

hij wil per se die domme mens
 nog wat voor het lapje houden.
 Daarvan niemand hem kon houden.
 De vos kruipt zeer behoedzaam
 uit de boom en gaat langzaam
 en traag achter de dorper aan.
 Hij gaat dan achter hem staan
 en springt hem geluidloos en vlug
 op zijn voorovergebogen rug,
 en nog geen halve stonde later
 lag de boer al in het water.
 De boer die helaas niet kan zwemmen
 probeert zich spartelend te redden.
 Hij zal echter zware tol betalen
 want Rein is al een steen gaan halen
 op de rand van het roggeveld
 en werpt hem met veel geweld
 op d'arme doren die meteen
 aan 't zinken gaat als een baksteen.
 Ysegrijn die op zijn zij
 naast Nobel wachtte in de wei
 had de scène van ver bijgewoond
 en had aan de koning aangetoond
 hoe Rein zijn taak goed had volbracht
 toen de knecht lag in de gracht.
 't Was niet om Reynaert te behagen,
 maar veeleer om hem te schaden
 dat hij Nobel verslag had gedaan,
 want trots zijn eed zou hij voortaan
 zijn vriend noch mage kunnen zijn.
 Veel liever wou heer Ysegrijn
 dat Rein als spekvet werd gebraden.
 – Heer, zie hoe is u aan 't verraden,
 Rein uw trouwloze vazaal;
 voor u gebruikt hij vleierstaal
 – hij noemt u zelfs zijn zoete neef –
 maar dat hij nu zolang wegbleef
 en zijn koning zo liet wachten
 getuigt volgens mij van minachting.
 Laten we, Nobel, zonder dralen
 hem aan de zoom van 't bos weghalen
 en vragen waarom hij zo lang
 aan die molenbeek uithangt.
 Maar daar is hij, ik zie hem komen,
 tussen de struiken en de bomen,
 langs de beek en langs de poel.
 Hij slentert wat rond zonder doel
 en lijkt ons helemaal vergeten.
 Hij is misschien een prooi aan 't vreten

en trekt zich van zijn vorst niets aan
 tot hij zelf eerst is voldaan.
 Laten we zien wat hij uitspookt
 nu hij daar zo ontspannen loopt.
 – Goed, zei Nobel, goed gesproken.
 Bij Sint-Juliaan, afgesproken.
 Ik zal Rein laten betalen
 omdat hij zolang is blijven dralen.
 Deed hij het uit minachting,
 zijn straf zal niet zijn gering.
 Niemand zal willen staan garant
 voor zulk een waardeloze klant.
 Ze staan op en verlaten hun plaats
 en zij lopen met grote haast,
 want ze zijn woedend en verbolgen,
 naar Rein die zich niet houdt verborgen.
 De boer, die Reynaert met gemak
 houdt ondergedompeld in de gracht
 zodat hij nu haast is versmacht,
 spartelt nog uit alle macht,
 heeft tweemaal al geraakt de grond.
 Rein was onverbiddelijk en vond
 dat de boer tot zijn groot spijt
 hem verliezen deed zijn tijd.
 Dan gooit Reynaert op de man
 al d'aardkluiten die hij vinden kan.
 Wat er verder te vertellen valt?
 Dat de boer in 't water lag
 en Rein – God straffe die onverlaat
 voor al het aangerichte kwaad –
 wacht met een gerust gemoed
 op Nobel en hem nederig groet.
 – Reynaert, vriend, ik groet u niet
 want ik heb tot mijn verdriet
 veel te lang op u gewacht
 nadat uw opdracht was volbracht.
 – Heer, bij mijn trouw aan Hermelinde,
 hoe kon ik weten of verhinderen
 dat door de boer die lag te slapen
 we in moeilijkheden zouden raken?
 Maar goddank door mijn listige streek,
 sta ik voor u, Heer, ongedeerd
 en ligt de dorper stil en dood
 in de poel tussen het kroos.
 Dan vertelt Rein met veel omhaal
 aan Nobel zijn scabreus verhaal.
 Toen de vorst dat alles hoorde
 en hoe Rein de boer vermoordde,
 voelde hij zich zo vereerd

dat hij spontaan applaudisseert
 omdat hij geen reet wist
 van een dergelijke list.
 – Bij God, begon heer Ysegrijn,
 dit zal wel de eerste keer zijn
 dat ik zo'n kletspraat heb gehoord
 en ik geloof Rein pas op zijn woord
 als ik 't zie met eigen ogen
 want anders zal 'k hem niet geloven.
 Nobel dan aan Reynaert vraagt:
 – Je verhaal, Rein, is toch waar?
 – Heer, laten we liever gaan zien,
 dan gelooft Ysegrijn mij misschien.
 – Vervloekt en verdoemd zij de man
 die een baron niet geloven kan.
 Die boerenpummel, die bastaard,
 is mij geen verplaatsing waard.
 Ik geef liever een leproos de hand
 dan een pummel van het land.
 Licht hij daar ergens in een poel
 laat hem dan liggen en voorgoed.
 Laten wij bespreken in hoeveel delen
 wij onze prooi zullen verdelen.
 – Reynaert, we hadden ongelijk
 ik en baron Ysegrijn,
 te zeggen dat gij d'intentie had
 te stoppen in onze korf een pad.
 Maar nu aarzel ik niet meer
 om u te geloven en affmeer
 met koninklijke stelligheid
 dat gij om uw loyaliteit
 en ondanks het onweerlegbaar feit
 dat gij klein van gestalte zijt
 – kleiner dan een everzwijn –
 aan 't hof steeds eregast zult zijn.
 Gij hieldt u aan uw opdracht
 beter dan ik het had verwacht
 maar nu is de tijd gekomen
 dat de prooi aan bod gaat komen.
 Ysegrijn, treed nu naar voren
 en verdeel de prooi naar behoren.
 De wolf antwoordt: – Bij Sint-Medard,
 ik wil niets liever, vorst Liebaert,
 want ook ik wil bij godes wille
 nu mijn grote honger stillen.
 Wij bezitten, heer, als prooidier:
 een kalf, een koe en een bruine stier.
 Dan begint sinjeur Ysegrijn
 na te denken met zijn brein

en hij komt tot het besluit
 dat niet zal delen in de buit
 zijn aartsvijand, de vos Reynaert.
 – Nobel, dat ons Heer mij bewaart,
 ik weet hoe de prooi te verdelen
 van rechtswege in gelijke delen:
 U wordt geschonken met veel plezier
 de grote ongelubde stier.
 Voor de lieve vrouwe Oncelijn
 zal dan het jonge vaarskalf zijn,
 dat zij met veel lust zal eten
 want het is jong en mals en teder.
 En ik zal zijn al heel tevreden
 als ik de magere koe mag vreten.
 Wat nu betreft de vos Reynaert,
 de bastaard met de rosse staart,
 het onvoldragen hoerenbeest
 dat geen trek heeft in rundvlees,
 hij zal elders moeten voldoen
 zijn nooddrift met slecht vossenvoer.
 Gevaarlijk is hij die machtig is,
 want wie gezag en macht bezit
 zal ze gebruiken en ook tonen
 en laat zich door geen mens intomen
 en hij weigert ook te delen
 hetgeen anderen voor hem stelen.
 Daarom had meester Ysegrijn
 wijs en attent moeten zijn
 alvorens argeloos over te gaan
 tot 't opeisen van zijn part.
 Nobel schudt peinzend het hoofd
 en dat betekent, naar ik geloof,
 dat hij voor 't verdelen van de buit
 ieder deelgenoot uitsluit
 en alles voor zich wil bewaren
 ondanks zijn vroegere verklaring.
 Hij doet twee stappen, heft zijn poot
 en slaat de wolf zo op zijn koon
 dat hij er een stevig stuk
 met huid en al heeft afgerukt
 dat op de grond valt voor zijn voet
 en Ysegrijn hard bloeden doet.
 Dan Nobel zich tot Reynaert richt
 en zegt: – Baron, doe gij uw plicht
 en verdeel nu onze prooi.
 Gij die spreken kunt zo mooi,
 toon nu dat ge handig zijt
 en verdeel zonder respijt.
 – Sire, zo'n taal gij niet behoeft,

want ze maakt mij triest en droef.
 Bij Godes liefdadigheid,
 voor u, die vorst en Nobel zijt
 is de verdeling overbodig.
 Een vorst neemt wat hij heeft nodig,
 want het is billijk en rechtvaardig
 dat hem de prooi toekomt volledig.
 – Bij Sint-Pieter, de apostel,
 antwoordt hem daarop Nobel,
 ik wil dat gij eens en voor goed
 der prooi de verdeling doet
 eer gij deze wei verlaat.
 – Heer, vermits gij erop staat,
 zal ik de verdeling doen
 en ik hoop niet te misdoen.
 Zoals Ysegrijn al zei
 is het ook, heer, goed voor mij
 dat gij krijgt de felle stier
 en verder dat deze koe hier
 wordt toegewezen de vorstin.
 De kroonprins, gespeend van zijn min,
 mits uw permissie, sire, ontvangt
 het lieve en malse zuigend kalf.
 't Is nog geen zeven dagen oud!
 Wat mij betreft en deze rabauw,
 wij trekken er maar weer op uit
 en zoeken ons een andere buit.
 Koning Nobel was zo verheugd
 dat hij verrukt opsprong van vreugd
 en riep: – Rein, wees door God `gezegend
 en zeg mij nu zonder omwegen
 en zonder iets te verhelen:
 wie leerde u zo wijs verdelen?
 Zeg het mij zonder te liegen.
 – Heer, ver van mij u te bedriegen.
 Bij de lieve heilige Lucie,
 Het was deze boerenkinkel hier,
 met zijn rode mantelkap.
 'k Heb nooit ander meester gehad.
 'k Weet niet, is hij klerk of pastoor,
 maar te zien aan zijn kroon
 is hij pape of kardinaal
 als hij kerks is en klerikaal.
 – Reynaert, antwoordt de vorst meteen,
 nu zijt ge pervers en gemeen.
 Ge weet goed wiens brood gij eet.
 Wijs wie in zijn dienst u neemt.
 Bij mijn ogen en mijn kop

ik zeg er zowaar donder op
 dat in mijn hele koninkrijk
 geen dier is aan u gelijk
 als het gaat om listigheden,
 om sluwigheid en losse zeden.
 Een les die u eens werd gegeven,
 onthoudt ge voor uw hele leven.
 Hij heeft de juiste weg geleerd
 die andermans voorbeeld corrigeert.
 Blijf hier dus maar gerust samen
 om te overwegen en beramen,
 en, Rein, zeg aan baron wolf
 dat hij oplet in 't vervolg
 en dus de verdeling doet
 eerlijk en zoals het moet,
 want anders loopt het ergens mis
 tot uw en tot zijn ergernis.
 Vaarwel, ik blijf hier niet langer.
 Ga in het bos wat eten vangen,
 terwijl ik, heren, tot besluit,
 naar 't hof terugkeer met mijn buit,
 die gij zo eerlijk hebt verdeeld
 en mij royaal hebt toebedeeld.
 Ik zal uw oordeel nimmer laken
 en nimmer uw verdeling wraken.
 Ga dus en niet langer wacht
 om in 't bos te gaan op jacht.
 – Ach, Nobel, verzwiig toch dit woord
 dat ik zo ongaarne hoor.
 Is dat, Heer, van een koning
 voor uw dienaar de beloning,
 omdat hij u tijdens uw jacht
 naar deze prooien heeft gebracht?
 't Bracht mij geen voordeel, zeker niet,
 maar ontgoocheling en verdriet.
 Wilt ge mij niet genadig zijn,
 doe het dan aan Ysegrijn
 en geef hem toch een klein part
 want voor hem was 't lot zo hard,
 dat hij in geen zeven dagen
 zelfs geen uur zal kunnen jagen.
 Groot is de zonde die ge begaat
 als ge hem zonder voedsel laat.
 Als ik zelf maar iets bezat,
 ik het hem al gegeven had
 want mijn hart is zeer ontroerd
 als ik hem zie zo beroerd.
 Gij hebt zijn mantelkap verscheurd
 en zijn kaken rood gekleurd.

Terwijl hij zo aan 't spreken was,
 maakte hij naar Nobel een grimas,
 die compeer Ysegrijn niet zag.
 Nobel schoot dan in de lach
 en verklaart dan aan Reynaert:
 – Gij hebt, mijn beste baron Reynaert,
 meer dan één list in uw zak.
 Zeg me dan, gij schobbejak,
 waarom ge mij wilt sermoneren
 en zelfs culpabiliseren?
 't Is meer uit zelfmedelij
 dan voor compeer Ysegrijn,
 want ik weet heel pertinent,
 dat als ik inging op uw wenk
 om hem een stuk vlees te geven,
 ik amper zou zijn onderwege
 of hij speelde het al kwijt
 aan uw gevreesde listigheid.
 Daarom zorg ik ervoor, ik Nobel,
 dat geen van beiden zijn gezelschap
 kan bedriegen of bespotten
 voor een schamel hoopje botten
 voor een schouderstuk of een half
 lendenstuk of voor het jong kalf.
 Daarop vertrekt koning Libeert
 wijl Reynaert woede simuleert
 en lacht bij 't zien van Ysegrijn
 die nog kermt en kreunt van pijn.
 Hij zegt tot hem: – Beste compeer,
 ons beware Onze-Lieve-Heer,
 want Nobel, onze trotse vorst,
 heeft ons zeer goed afgerost,
 zoals ook doen al de leden
 van het hof en zonder reden.
 Hij heeft de grenzen overschreden.
 Misschien dat Nobel op een dag
 zal betalen het gelag,
 als wij verheffen onze stem
 en samenspannen tegen hem,
 als we elkaar helpen en steunen
 en tegen elkaar aanleunen.
 Hij heeft ons onze eer ontnomen,
 maar wij laten 't niet zo ver komen
 dat hij ons totaal verslaat
 en ons verwezen achterlaat.
 Wij moeten ons op Nobel wreken
 en het hommagium verbreken
 daar hij u heeft gemolesteerd
 en van de prooi heeft gepriveerd.

Ik meen, 't zij van ver of van dichtbij,
 dat men zijn vriend helpt en staat bij
 als hij mocht in nood verkeren.
 Hoe dan ook, 'k wil mij forceren
 om te wreken de belediging
 ons aangedaan door de koning.
 Als hij had een greintje wijsheid
 of goedheid of hoffelijkheid
 dan had hij niet de hele buit
 meegenomen naar zijn kluis.
 Wij hebben onze eer verloren
 als wij ons lijk lompe doren
 door hem laten ringeloren;
 hij laat ons dansen naar zijn pijpen
 als we niet meteen ingrijpen
 voor de toestand nog verslecht
 tot we worden laat en knecht.
 Wij moeten samen als twee vrienden
 zoeken en een middel vinden
 om wraak te nemen op de vorst
 die u zo behandelen dorst.
 Hij heeft u zwaar gemolesteerd
 en van uw prooi gepriveerd,
 die pochhans die boven ons staat.
 Mag hij ons verlagen tot laat?
 Zijn wreedheid en verbetenheid,
 hoe groot en wreed ze mogen zijn,
 zullen ons niet kunnen beletten
 dat wij hem op zijn nummer zetten.
 Ysegrijn aanhoort dit voorstel
 dat de vos doet tegen Nobel
 en hij belooft Reynaert dan,
 als hij gebruikt list en verstand,
 zij er zeker zullen in slagen
 om de koning te belagen
 en te nemen zoete wraak
 voor 't onrecht hen aangedaan.
 Ysegrijn laat dan vermoeden
 dat de vorst zal moeten boeten
 en kreeg hij de gelegenheid
 dan zou hij Nobel zonder spijt
 een mishandeling doen ondergaan,
 dat hij gewis niet zou verstaan
 wat er met hem is geschied.
 Dan het de wolf te binnen schiet
 dat hun voornemens en plan
 geen uitvoering hebben kan
 als ze geen hulp van een derde
 kunnen winnen en verwerven

en dat in volle veiligheid.
 Daarop denkt meester Ysegrijn:
 als ik mij nog vragen stel
 wordt ons plan niet meer van tel.
 Ik heb hier een broeder bij de hand,
 de grootste sluwerd van het land,
 die meer listen en lagen kent
 dan van het hof de hele bend,
 en ik zou aarzelen en weifelen?
 Neen, ik mag nu niet twifelen.
 Toch! Zal 'k die daad kunnen stellen?
 En als ik het Rein ga vertellen,
 zal hij me bij Nobel niet verraden,
 want hij bewandelt kromme paden?
 Daarvan heeft hij toch de naam
 in zijn geboortestreek en de faam.
 Ik zal liever mijn mond houden,
 want ik kan hem niet vertrouwen.
 Hij zou aan 't hof kunnen verraden
 wat we hier zijn aan 't beramen.
 Hola! Nu laat ik mij verleiden
 tot slechte gedachten en gepeinzen
 over mijn metgezel Reynaert.
 Ik geloof niet – God beware –
 dat hij tot zulk een slechte daad
 zou zijn capabel en in staat,
 want hij is een integer man
 die men in alles vertrouwen kan,
 dat heb ik trouwens steeds geweten.
 Bij de paus van Rome, heilige stad,
 ik zal doen wat hij voor had,

hij is wettelijk mijn compeer
 en hij is een man van eer
 van wie ik, zijn compaan in dezen,
 niet het minste heb te vrezen.
 Zo sprak tot zichzelf Ysegrijn
 die tot besluit het eens zal zijn
 met de wraakplannen van Reynaert,
 de felle met de rosse staart.
 Dan begint de wolf te spreken
 en zegt dat ook hij zich wil wreken
 op Nobel, voor de zon ondergaat,
 voor het door hem bedreven kwaad
 omdat hij van zijn wang heeft geplukt
 en van zijn huid een grote pluk.
 Dat zeg ik u, opdat ge voor mij
 een ware hulp en steun zoudt zijn.
 – Bij de heilige Leonard,
 dat zal ik zeker, zegt Reynaert,
 maar, Ysegrijn, zo denk ik,
 't is nu niet 't gunstig ogenblik
 noch de goede dag of uur
 voor een dergelijk avontuur ...
 Toen hebben ze het uitgesteld
 en is Rein naar huis gesneld
 en ook de wolf Ysegrijn
 keerde terug naar zijn Hersijn.
 Hier stopt dan Pieter van Saint-Cloud
 zijn vossenverhaal voor goed
 waaraan hij werkte met veel moed.
 Amen, want: einde goed, al goed.

■ Paul Wackers

De verdeling van de prooien

Branche XVII bestaat uit twee delen, door Van Keymeulen *Zwarthaan* en *De verdeling van de prooien* genoemd. Meestal wordt de branche aangeduid met de naam van het tweede deel.

Deze branche wordt traditioneel gedateerd ca. 1202 en hoort tot de laatste branches uit de eerste fase van de *Roman de Renart*. Rond 1200 ontstaan ook de eerste verzamelhandschriften van branches (die we tegenwoordig handschriften van de *Roman de Renart* noemen). Het is dus een tijd waarin al een duidelijk genrebewustzijn bestaat met betrekking tot de verhalen over Renart. Dat zijn geen nieuwigheden meer maar een bekend type dat weinig originaliteit meer oproept. Wat er rond 1200 (en later, in de dertiende eeuw) nog aan nieuwe Renartbranches geschreven wordt, kan over het algemeen gekarakteriseerd worden als epigonenliteratuur.

Branche XVII illustreert dat heel duidelijk. Beide delen maken intensief gebruik van oudere vossenverhalen. Voor het eerste deel is dat de oudste branche uit de *Roman de Renart*, geschreven door Pierre de Saint-Cloud en in het moderne onderzoek meestal aangeduid als II-Va¹. Voor het tweede deel is dat de *Ysengrimus*. In beide delen zijn zowel de bewoordingen als de concrete gebeurtenissen grotendeels conventioneel. De traditionaliteit van de stijl is in de vertaling van Van Keymeulen natuurlijk moeilijk te bepalen, maar wellicht geven toch bijvoorbeeld de landschapsbeschrijvingen uit de opening van het verhaal (het zoete meilandschap waarmee het eigenlijke verhaal opent, de beschrijving van het bos waar Renart doorheen loopt als hij Malpertuis verlaten heeft, en het direct daarop volgende nieuwe ideaallandschap) wel een indicatie van de traditionele wijze waarop deze auteur zijn verhaal vormgeeft. En de hoofdstructuur van de branche: Renart vertrekt uit Malpertuis omdat vrouw en kinderen honger hebben en op het eind gaat hij terug zonder dat duidelijk is dat die honger nu gestild zal worden, is vele malen eerder gebruikt.

Toch betekent dit alles niet dat de auteur van branche XVII louter een nabootser is. Hij heeft met traditioneel materiaal toch wel degelijk een hechte, eigen structuur gecreëerd. Zijn verhaal is tweeledig. Het eerste deel speelt in de mensenwereld (het dorp en de tuin van de dorper Bertold), maar bevat een scène waarin alleen twee dieren tegenover elkaar staan (Renart en Chantecler). Het tweede speelt geheel in de dierenwereld, maar bevat een scène waarin een dier en een mens tegenover elkaar staan (Renart en de koeherder). In beide delen wordt de feodaliteit, of de verhouding tussen heer en vazal, gethematiseerd. In het eerste deel gebeurt dat door de afloop van het avontuur van Renart in de tuin van Bertold, in het tweede door de wijze waarop Noble met Ysengrin en Renart omgaat.

Laten we nu het verhaal iets meer in detail bezien. In de proloog en de epiloog doet de auteur of hij Pierre de Saint-Cloud is. De moderne kennis over de *Roman de Renart* vereist om te doorzien dat hier een literair spel gespeeld wordt en dat een navolger een schijnidentiteit aanneemt om te kunnen variëren op het materiaal dat hij aantrof in het echte werk van Pierre. Die Pierre schetst eerst ontmoetingen van Renart met Chantecler, een anonieme mees, Tibert de kater en Tielcelin de raaf, waarna hij vertelt over het overspel van Renart met de wolvin dat leidde tot de vete

tussen wolf en vos. De auteur van branche XVII volgt Pierre als hij Renart terecht laat komen op een boerderij waar hij Chantecler als prooi ziet. Dan gaat hij zijn eigen weg: zijn schets van de rijkdom en de gierigheid van de dorper Bertold zijn origineel. Ook het 'gevecht' tussen vos en dorper is nieuw. Eerst lijkt de dorper te winnen omdat hij Renart in een net weet te verstrikken, maar uiteindelijk is Renart de overwinnaar omdat hij zich in het been van de dorper blijft vastbijten tot deze zich overgeeft en de vazalleneed zweert. Als vazallengave eist Renart dan Chantecler en hoewel Bertold een tijd tegenstribbelt, krijgt de vos de haan ook. Hij loopt ermee naar zijn huis, maar onderweg weet Chantecler te ontsnappen. Bij Pierre de Saint-Cloud is dit een zeer geestige scène. Vos en haan worden achtervolgd door een groep boeren die de vos 'dief' en andere beledigingen toeroepen. De haan zegt tegen de vos dat hij dat niet moet nemen en moet antwoorden dat hij slechts zijn rechtmatig eigendom meeneemt. Als de vos zijn bek opent om dat te doen, vliegt de haan op, strijkt neer op een boomtak en ontsnapt zo aan de dood. In deze branche gaat het iets anders. De haan weeklaagt. Renart wijst hem erop dat hij een rechtmatige gift is en dat hij geen reden heeft zijn voormalige bezitter te vervloeken. De haan blijft bedroefd. Al zijn medekippen zullen onder grote feestelijkheid sterven maar voor hem zal er niets gezongen worden. Daar wil Renart wel iets aan doen. Maar zodra hij zijn bek opent om te gaan zingen, ontsnapt Chantecler. Enerzijds is dit een interessante variatie. Anderzijds wordt ons gevoel voor logica hier wel geweld aangedaan. Er heeft immers al een heel gesprek plaatsgevonden voordat de ontsnappingscène volgt. De haan had dus al veel eerder weg kunnen zijn. Waarschijnlijk was dit soort verhaallogica in de dertiende eeuw minder belangrijk dan thans, maar het zal toch wel niet geheel toevallig zijn dat het werk van Pierre de Saint-Cloud ook al in de dertiende eeuw populairder was dan branche XVII.

Deze confrontatie tussen vos en haan wordt beëindigd door de komst van jachthonden en jagers waarvoor de vos moet vluchten. Deze scène vinden we ook in het werk van Pierre, maar daar is de jacht op de vos het einde van de ontmoeting met de mees. De auteur van branche XVII speelt dus met zijn voorgegeven materiaal.

We komen nu bij het tweede deel, waarin de koning, de wolf en de vos samen op jacht gaan en waarbij het centrale thema het verdelen van de jachtbuit is. Renart ziet de wolf en de leeuw samen en gaat erheen 'om de wolf – hij wist nog niet hoe/uit wraakzucht een kool te stoven'. Dit is een toespeling op de *Ysengrimus* die nu het voorbeeld wordt. Daar begint de episode over de verdeling van de buit met de wens van Reinardus om de wolf leed te bezorgen door hem in contact te brengen met de leeuw. Hetzelfde wordt in de geciteerde Franse regels gezegd. Het vervolg van de branche is echter in eerste instantie origineel. Renart wil samen met leeuw en wolf voedsel verwerven, maar de leeuw vindt dat niet nodig. Pas nadat Renart hem indirect verwijt dat hij alleen machtigen om zich heen dult, mag Renart meedoen. En dan sputtert Renart opnieuw tegen ... Hij durft niet goed samen met de wolf op te trekken omdat deze boos op hem is vanwege het vermeende overspel van de vos met de wolvin. De koning treedt dan als verzoener op en vos en wolf sluiten – schijnbaar – vrede. Dat overspel is een van de meest gebruikte thema's in de *Roman de Renart* en het vindt zijn oorsprong in het werk van Pierre de Saint-Cloud. Ook voor het tweede deel van de branche is het dus passend dat de auteur zich achter Pierre verschuilt.

De drie jagers vinden een stier, een koe en een kalf. Renart wordt uitgestuurd om te zien of deze bewaakt worden. Dan volgt een van de meest opmerkelijke scènes uit de hele *Roman de Renart*. Renart vermoordt de boer die de wacht houdt. Hij

neemt daar ruim de tijd voor en gebruikt in eerste instantie zijn eigen poep als wapen, later behalve onderdompeling ook stenen en aarde. De smerigheid van deze scène is al uitzonderlijk, het sadisme nog veel meer.

Terwijl Renart zijn tijd neemt om de boer te doden, maakt Ysengrin hem zwart bij de koning. Dat de vos zoveel tijd nodig heeft, is zeker een teken van minachting voor de koning. De koning gelooft de wolf in eerste instantie maar Renart kan zijn gedrag uitleggen. De koning is blij dat ze nu veilig de buit kunnen verorberen, maar eerst moet er nog verdeeld worden. Ysengrin moet het doen. Hij wenst Renart opnieuw te benadelen, dus hij deelt de koning de stier toe, de (afwezige) koningin het kalf en zelf neemt hij de koe. Om te voorkomen dat hij hebzuchtig lijkt, karakteriseert hij het kalf als 'jong en mals en teder' en noemt hij de koe 'mager'. En Renart? Die moet maar zien dat hij wat krijgt. Zo had de wolf het beter niet kunnen doen, want: 'Gevaarlijk is hij die machtig is, / want wie gezag en macht bezit / zal ze gebruiken en ook tonen / en laat zich door geen mens intomen / en hij weigert ook te delen / hetgeen anderen voor hem stelen./ Daarom had meester Ysegrijn / wijs en attent moeten zijn / alvorens argeloos over te gaan / tot 't opeisen van zijn part.' Hoe gevaarlijk het is met machtigen om te gaan, blijkt onmiddellijk. De koning is boos en trekt Ysengrin het vel van zijn kruin af. Dan moet Renart delen. Die zegt eerst dat dat niet nodig is en dat de koning kan nemen wat hij nodig heeft, dat wil zeggen: alles. Dat vindt de koning echter niet goed. Renart moet delen. Dan geeft Renart de stier aan de koning, de koe aan de (afwezige) koningin en het kalf aan de (eveneens afwezige) kroonprins. Dit vindt Noble de perfecte verdeling.

Zoals al is aangegeven gebruikt de auteur van branche XVII hier de *Ysengrimus*. In dat verhaal gaat het iets anders. Daar zorgt Reinardus dat leeuw, wolf en vos samen op jacht gaan met de bewuste bedoeling om de wolf schade te berokkenen. Hij denkt dat hij dat kan omdat hij rekent op de hebzucht van de leeuw.

De drie vangen een koe en Ysengrimus moet verdelen. Hij doet dat eerlijk door drie gelijke porties te maken. De koning ontsteekt in woede en scheurt Ysengrimus het vel van zijn hoofd. Dan moet Reinardus delen. Die weigert eerst en zegt dat de koning alles maar moet nemen. Dat weigert de koning weer verontwaardigd. Hij zal niets nemen dat hem niet rechtens is toegewezen. Reinardus verdeelt de buit in drie ongelijke delen. Aan elk deel voegt hij een poot toe en de vierde poot legt hij apart. Het beste deel is voor de koning, het middelste voor de koningin en het minste deel voor de koningskinderen. De losse poot is naar believen van de koning voor hem of voor Reinardus. Met deze verdeling is de koning geheel tevreden.

We zien tegelijk overeenkomsten en verschillen tussen deze twee versies. In de *Ysengrimus* is het duidelijk dat Reinardus uit is op het schaden van de wolf en het publiek weet welk mechanisme hij daarvoor denkt te gebruiken: de hebzucht van de koning. Het is dus passend dat Ysengrimus eerlijk deelt. Hij probeert het goed te doen, maar dat baat hem niet want hij heeft te weinig rekening gehouden met de grenzeloze hebzucht van machthebbers. In branche XVII is behouden dat Renart de wolf wil schaden, maar eigenlijk doet de vos niets om het slechte lot van Ysengrin te bewerkstelligen. En omdat ook de vooraankondiging van de ideeën van de vos ontbreekt, kan het publiek de afloop van het gebeuren niet koppelen aan het gedrag van de vos.

Er zijn meer impliciete elementen in de versie van branche XVII. Zo is niet duidelijk waarom de koning niet alles zomaar wil nemen. In de *Ysengrimus* verklaart de koning dat hij niets zal nemen dat hem niet rechtens is toegewezen. Daardoor ontstaat het beeld van een juridische farce. Het is immers eigenbelang van de vos om

de koning alles te geven. Hij moet alleen een juridische formule vinden om dat te kunnen doen. In branche XVII speelt waarschijnlijk hetzelfde, maar het wordt niet verwoord, dus het oorspronkelijke publiek moest zelf een reden voor de noodzaak van een verdeling bedenken.

Door de verschillen hebben de twee versies ook een verschillend effect. In de *Ysengrimus* gaat het om de ongebreidelde hebzucht van de koning en het onvermogen van de wolf om daarop te anticiperen. In de branche gaat het meer om de aloude tegenstelling tussen wolf en vos. De wolf probeert immers de vos zwart te maken bij de koning als die de boer aan het doden is en hij maakt een verdeling die de vos duidelijk benadeelt. En de vos ging naar wolf en leeuw om de wolf te schaden. Op het eind speelt hij ook nog een spelletje met de wolf door aan de koning te vragen of die Ysengrin iets van de buit wil geven, maar te laten merken dat hij het niet meent ('Terwijl hij zo aan 't spreken was, / maakte hij naar Nobel een grimas, / die compeer Ysegrijn niet zag.').

Ook op dit punt sluit de branche voortreffelijk aan bij de hoofdmoot van de *Roman de Renart*. Echt bijzondere elementen in het verhaal zijn alleen de moord op de boer en de brute wijze waarop Noble zijn hebzucht bevredigt. Er bestaat geen bevredigende verklaring voor deze elementen. Het zou kunnen, dat deze branche oorspronkelijk ontstaan is in een adellijk milieu dat zich tegelijk tegen de niet-adellijken in de maatschappij en tegen de koning wilde afzetten. De afkeer tegen niet-edellieden zou kunnen voortkomen uit onvrede vanwege de toenemende economische macht van burgers. Dat zou verklaren waarom de rijkdom en de gierigheid van Bertold zo sterk worden aangezet. Dat hij zich uiteindelijk via een vazalleneed onderwerpt aan Renart is dan tegelijk een spelen met de waarde van zo'n eed en een fictionele onderwerping van de economische 'tegenstander'. De moord op de boer zou vanuit dit perspectief gezien kunnen worden als een poging om het elitaire karakter van de adel te versterken door het, hier letterlijke, uitroeien van het vulgus. Tegen de koning heeft men bezwaar omdat die steeds meer concrete macht krijgt en de oude adellijke feodale verhoudingen (die meestal grote vrijheid boden aan de vazallen) geleidelijk worden vervangen door ambtelijk en economisch overwicht van de koning. Dat zou als ongebreidelde hebzucht kunnen worden gezien. De economische en politieke ontwikkelingen rond 1200 spreken een dergelijke interpretatie niet tegen, maar dat maakt haar niet minder speculatief.

Daarom is het goed ter afsluiting alleen nog eenmaal de nadruk te leggen op het heel bijzondere gedrag van de koning in deze branche. In de meeste branches van de *Roman de Renart* is Noble een goede, zij het niet erg krachtdadige vorst. In *Van den vos Reynaerde* treedt hij ook lange tijd zorgvuldig en juridisch verantwoord op, en als zijn hebzucht de overhand krijgt, dan weet hij dat goed te maskeren. Maar in de Europese overlevering van de dierenepiek kan de koning der dieren ook een echte despoot zijn. En dat is een vaststelling die in een speciaal leeuwennummer niet hoort te ontbreken.

Noot

1. De opvatting hierachter is, dat dit verhaal oorspronkelijk een eenheid was, maar in de loop van de tijd 'uit elkaar is geraakt'. De overgeleverde handschriften bieden ons de latere, niet de oorspronkelijke situatie. Vandaar de vreemde combinatie van nummers.

Literatuur

J. Dufournet, *Littérature oralisante et subversion. La branche XVIII du 'Roman de Renart' ou Le partage des proies*, in: *Cahiers de Civilisation médiévale*, XXII, 1979, p. 321-325.

P.W.M. Wackers, *De waarheid als leugen. Een interpretatie van Reynaerts historie*, Utrecht, 1986, p. 109-111.

Van Keymeulen vertaalde naar de editie van A. Strubel (Parijs, Gallimard, 1998 in de Pléiade-reeks). Branche XVII (nummering Strubel) is bij Martin nummer XVI, bij Roques XVIII en bij Fukumoto-Harano-Suzuki branche 14.

■ Paul van Keymeulen**Leeuwenfabels**

1. Vier leeuwenfabels van Aesopos**De ezel, de haan en de leeuw**

Een ezel en een haan leefden op een hoeve. Een uitgehongerde leeuw zag de ezel, drong de hoeve binnen en stond op het punt om langoor te verslinden. Maar de luide kreten van de haan brachten hem aan het schrikken (men vertelt inderdaad dat leeuwen het gekraai van hanen vrezen) en hij koos het hazenpad. Waarop de ezel, opgewonden bij het zien dat de leeuw voor een haan op de vlucht sloeg, de leeuw achterna rende. Maar op veilige afstand van de hoeve werd hij de prooi van de leeuw.

Zo gaat het mensen die hun vijanden verslagen zien en zich vermetel in hun klauwen storten.

De leeuw en de kikvors

Een leeuw die een kikvors hoorde kwaken, ging op dit geluid af in de mening dat het een groot dier gold. Hij wachtte een tijdje en zag de kikvors uit de vijver kruipen. Daarop naderde hij het diertje, verpletterde het en zei: 'Wat? Met zo'n lijf maak jij zoveel lawaai?'

Deze fabel is toepasselijk op de kletsmajors die altijd maar praten en praten.

De verliefde leeuw

Een leeuw was verliefd op een boerendochter en vroeg haar ten huwelijk. De vader nu, die het niet over zijn hart kon krijgen om zijn dochter aan een wild dier te schenken, maar een zo geducht aanbieder ook niet kon afwijzen, verzoon volgende list. Toen de leeuw bleef aandringen, zei hij dat hij hem de hand van zijn dochter zou schenken als hij zijn tanden uittrok en zijn klauwen afknipte, daar zijn dochter er bang voor was.

Uit liefde gaf de leeuw gevolg aan dit dubbel verlangen. Daarna zag de boer de leeuw niet meer staan en toen hij zich weer aanbod, verjoeg hij hem met zijn knots.

De fabel toont aan dat wie te licht op zijn evennaaste vertrouwt en eenmaal ontdaan van zijn eigen voordelen, een gemakkelijke prooi wordt voor hen die hij vrees inboezemde.

De leeuw en de vos

Een oude leeuw, niet meer in staat om een prooi te vangen, bedacht dat hij het listig moest aanleggen. Hij sloeg zijn leger op in een grot en veinsde ziek te zijn. Al de dieren die hem een bezoek brachten, werden gegrepen en verslonden. Velen hadden al dit lot ondergaan toen de vos, die het spel had doorzien, op bezoek kwam. Op veilige afstand van de grot, vroeg hij de leeuw hoe hij het stelde. 'Het gaat slecht met mij,' antwoordde de leeuw, en hij vroeg waarom hij niet binnen kwam. 'Ik zou het zeker doen,' zei de vos, 'als ik niet veel sporen zag bij de ingang en geen bij de uitgang.'

Zo zien verstandige lui het gevaar en laten ze zich niet vangen.

2. Twee leeuwenfabels uit de *Isopet*

De leeuw en de muis

Een leeuw die miserabel was
rustte uit op een zomerdag
al onder een koel loverdak
omdat het zo zwoel en warm was.
Maar een groot aantal muizen
kwamen aan zijn oren ruisen
met hun druk en luidruchtig spel.
De leeuw keerde zich naar hen
en ving er een tussen zijn klauwen,
die om genade smeekte vol vertrouwen.
De leeuw liet zich vertederen
want hij bedacht: wat voor ere
hij zou halen bij 's muisjes dood.
Neen, die verdienste was niet groot.
Als hij 't muisje overmande
bracht hem dat alleen maar schande.
Als ik het dood ben ik minder waard
en wordt mijn eer verbeurd verklaard.
Een groot dier dat een klein verslaat
oogst schande voor zijn zegepraal.
Naar gelang van de victorie
oogst men roem en oogst men glorie.
De leeuw laat zijn prooi dus gaan.
Het muisje is zeer aangedaan
en heeft, in tranen, de leeuw bedankt
en hem verklaard ietsje te vrank
dat het wel eens de kans zou krijgen
om hem wederdienst te bewijzen.
Het duurde helaas niet heel lang

dat de leeuw gevangen zat;
 hij was gevallen in een net
 dat jagers hadden uitgezet,
 en hij geraakte er niet uit.
 En toen, ja toen verscheen de muis.
 De gratie die haar was verleend
 was zeker niet voor niets geweest.
 Weldra wordt de leeuw beloond
 voor de goedheid de muis betoond.
 Weet je hoe? Ze trippelt naar 't net
 en heeft haar scherpe tandjes gezet
 in de mazen en met veel vlijt
 heeft ze maas na maas tegelijk
 doorgebeten en de leeuw bevrijd,
 die nu ondervindt en begrijpt
 dat nooit of nimmer verloren gaat
 een eens bedreven goede daad.

De oude leeuw

Een leeuw van zeer hoge adeldom
 werd geplaagd door d'ouderdom,
 want stram werden zijn ledematen.
 Het everzwijn dat hem bleef haten
 om wat hij hem had aangedaan
 nam op het zieke dier weerwraak
 en bracht hem toe wonde na wonde.
 De stier deed hem daarbij niet onder,
 stoot hem met zijn horens onzacht
 en dit uit volle macht en kracht;
 en tot overmaat van ramp
 kreeg hij nog een ezelstamp.
 Ieder dier valt de leeuw aan
 die aan 't huilen is gegaan.
 Hij huilt omdat hij, arme man,
 pijn heeft en zich niet wreken kan.
 Hij zucht: – Eens was ik zeer geducht;
 elk dier sloeg voor mij op de vlucht;
 ooit was ik gevreesd en machtig,
 nu verlies ik al mijn krachten.
 Waar is mijn macht, waar is mijn eer
 waarvan alleen nog heugnis bleef.
 Hij bespot mij die 'k heb benadeeld.
 Aan velen verleende ik genade
 die mij nu alleen willen schaden.
 't Is wonder dat ik niet bezwijn.

Hiervan moet de zedenles zijn
 dat wie zich geen vrienden maakt
 en die in welzijn en welvaart
 voor d'armen geen erbarmen heeft
 vergeefs verlangt dat men hem geeft
 bijstand zoals aan de leeuw.

Vertaald naar de editie: Albert Pauphilet, *Jeux et Sapience du Moyen Age*, Parijs,
 1951 (Pléiade).

3. Twee leeuwenfabels van Jean Anouilh

De haas en de leeuw

– Wat ben je toch vreesachtig,
 zei de leeuw tot de haas.
 – Een schaduw, een briesje, een kleinigheid
 (zoals de goede fabeldichter zei)
 en je bent al ver en wijd
 op het bekende hazenpad,
 buiten adem, bevend van angst
 en van ontzetting
 gevluht voor een onbekend ding.
 Ik weet het, je bent geen edelman,
 maar al is men van kleine komaf
 en als je maar een gewoon dorper bent
 (de leeuw liet hem voor weinig geld
 schoonmaken zijn hol dat na een bloedbad
 er nogal vuil en smerig bij lag)
 moet men toch bij gebrek aan moed
 tonen een beetje tact en fatsoen,
 al ligt dat niet in je waar gemoed.
 Arm Frankrijk, arm vaderland,
 wat is er met de nieuwe generatie aan de hand?

– Sta toe, zei tot zijn baas de haas,
 sta toe dat ik u stel een vraag.
 Waar bent u bang voor, monseigneur?
 – Ik, brulde de leeuw en hij verschoot van kleur,
 draaide zijn knevel op
 en verhief zijn brede kop,
 ik, bang van niets
 weet je dat niet?
 Toen de conversatie familiair werd
 verhief hij zijn nobel achterwerk
 en zei: – Kuis daar nog even achter mij,
 daar ligt nog een drol, dunkt mij.

– Maar toch, een man met een geweer!?
 drong de haas aan en verslikte zich alweer.
 De leeuw fronste de wenkbrauwen
 en was nu niet meer te houwen.
 Hij richtte zich op, bezag de heloot
 vanuit de hoogte en besloot
 brullend: – Ik hou er niet van
 dat zelfs een edelman
 insinueert
 dat ik bang ben en bevreesd.
 De sterveling die mij angst inboezemt
 ligt nog niet aan een vrouwenboezem.
 Een man met een vuurroer? Goed!
 Ik ga hem vrankweg tegemoet.
 Hij raakt mij – het is al gebeurd
 maar daarover niet getreurd.
 Wat maakt het uit, een paar dagen ongemak.
 Je verstopt, likt en likt telkens weer het gat,
 en dan wanneer de wonde was gecicatriseerd
 ben ik naar het strijdtoneel weergekeerd.
 – Wat weet u dan over durf en moed?
 – Wablieft? Hoor ik je goed?

De haas ging wijselijk verder staan
 en vulde aan zijn gekke vraag.
 – Alleen al als ik u hoor en zie
 verbruik ik op een dag meer energie
 met niet te vluchten en te beven.
 Wat hebt u dan nodig in het leven,
 gij met uw manen en uw dikke snor
 die terroriseert het hele dorp.
 Wat men moge denken, het is waar,
 de echte helden zijn lafaards.
 Dit zei de haas en holde weg zonder zijn schort
 en hij loopt nog steeds vort ...

De leeuw zat nu wel wat verveeld
 (er moest toch worden geastikeerd,
 geboend en schoongemaakt
 en hoe daarvoor aan hulp geraakt?).
 Hij vertrok, kauwend op een stuk schaap
 en hij ging zorgvuldig na
 of niemand had gezien hoe hij
 het aangelegd had met de meid,
 want hij was zeer bekommerd
 om geroddel.

De drie leeuwen

Drie leeuwen zaten op een terras
 – me dunkt dat het op de Groenplaats was –
 een bolleke te drinken
 en te parlevinken
 over grieten
 met grote tietten,
 over stadsdichters en andere parasieten.
 – Is het jullie al opgevallen, zei de eerste, een dromer,
 dat de vrouwen mooier zijn in de zomer.
 Het randje zweet aan hun oksels geronnen
 geeft als een lichtkring aan hun japonnen.
 Ze openen zich half en beginnen te geuren
 en hun parfum en hun felle kleuren,
 ach, het volstaat om me blij te maken.
 – Ik zie niet, zei de tweede, wat je zo kan behagen.
 Wat mij betreft, ik hou het netjes
 bij mijn vele herderinnetjes.
 Ik heb het vaak voorgehad,
 dat als ik het schaap neergeslagen had
 ik het gewoon liet liggen
 en mij boog over de herderinne.
 Maar, als ik in Parijs verblijf,
 de stad aan cultuur en mode zo rijk,
 zet ik alleen mijn zinnen
 op markiezinnen.
 Ik bejaag daar slechts mondaine vrouwen
 die ook van conversatie houden.
 Toen zei de derde leeuw: – Voor mij
 moeten ze blond en volslank zijn.
 Daarna ging hij door met roken en zwijgen;
 men kon uit hem geen woord meer krijgen.
 De eerste twee, vergetend waar ze waren,
 begonnen elkaar hun levensfilosofie te verklaren.
 't Was zes, het uur dat opgewonden,
 dactylo's en mannequins
 en in de straten
 de grote modehuizen verlaten
 als een kudde gazellen uitgelaten
 rennen naar de metromond,
 dat zesde uur in Parijs, waar op de zomeravond
 zelfs de assepoesters mooi zijn ...
 De twee leeuwen vergeleken vernuft en schoonheid
 en schakelden over op perenniteit
 en authenticiteit en mediabeleid,
 over het sich en an-sich zijn,
 over het zijn en het niet-zijn;
 de een noemde Sartre zijn idool,

d'ander vond zijn werk apenkool.
 Ze kwamen weldra toe aan apostroffen
 en zwaaiden met namen van filosofen.
 De derde leeuw luisterde niet.
 Op een bepaald moment betaalde hij, stond op en verliet
 het terras voor een blonde en volslanke griet.
 D'andere twee op het terras maakten
 zoveel lawaai dat overstuur geraakte
 menige klant,
 zodat de gerant
 de politie liet halen
 om aan de rel een eind te maken.
 Een grote flik
 had ze meteen in de boeien geklikt.
 Van de koningen der dieren
 werden grondig nagezien de papieren,
 al hadden de flikken een vrije dag
 en sloeg het intussen middernacht.
 De dievenkar bracht hen naar Plankendaal.
 Zo werd de uitstap hen fataal.
 Maar de derde die stiekem verdwenen was
 en hen liet twisten op het terras
 besliep het wijfje slank en blond
 tot hij ze in de vroege morgen verslond.
 En omdat hij belezen was en zeer wijs,
 van wellust en honger was bevrijd,
 keerde hij terug naar zijn hok.
 De directeur schonk hem pardon
 omdat hij geen heibel had gemaakt.
 Je hebt alleen waar je aan geraakt
 maar dan nog moet je het hebben gekraakt.

Vertaling naar: Jean Anouilh, *Fables*, Lausanne, La Guilde du livre, 1962.

Steunabonnee 2005

Minstens 25 euro. U ontvangt dan:

- (1) vier *Tiecelijn*-nummers;
- (2) uitnodigingen activiteiten vzw Reynaertgenootschap;
- (3) een Reynaertdruk van de litho van B. Wierink uit 1910;
- (4) de halfjaarlijkse *Nieuwsbrief van Het Land van Reynaert*;
- (5) vermelding van naam en woonplaats vanaf de betaling.

Voor 2005, betaling tot 1 december

Antiquariaat Erik Tonen, Antwerpen (B)	J. Dieleman, Nijmegen (NL)
Antiquariaat Schoon Lier, Lier (B)	P.J. Dieleman, Zwijndrecht (NL)
Antiquariaat Secundus, Peter Everaers, Ter Hole (NL)	H. Elst, Kalmthout (B)
Lucien Bats, Sint-Niklaas (B)	Willy Feliërs, De Klinge (B)
Ivan Bernage, Berchem (B)	Chris Ferket, Deinze (B)
Prof. dr. A. Berteloot, Ostbevern Brock (D)	Gemeentebestuur Lochristi (B)
Prof. dr. Bart Besamusca, Utrecht (NL)	Wim Gielen, Hulst (NL)
Karel Boeckx, Hoogstraten (B)	Em. prof. Jan Goossens, Heverlee (B)
A. Boeren, Rijswijk (NL)	Green Center Select Delforge, Belsele (B)
Em. prof. J. Boets, Schoten (B)	Piet Hageman, Hulst (NL)
Ir. Karel J.J. Brand, Hulst (NL)	Hakkemars, Uithoorn (NL)
R. Breukers, Bree (B)	Yo Heyse-Herman, Stekene (B)
Broeders Hiëronymieten, Sint-Niklaas (B)	Peter Holvoet-Hanssens, Berchem (B)
Stanny Bruyninckx, Stabroek (B)	G. Jansseune, Oostduinkerke (B)
John Buyse, Stekene (B)	Kerckhaert, Hengstdijk (NL)
Jan Buytaert, Sint-Niklaas (B)	C. Ketele-Engelen, Antwerpen (B)
Felix Claessens, Tienen (B)	Horst Klitzing, Düsseldorf (D)
Jeffy Crauwels-Costeur, Antwerpen (B)	Prof. dr. Willem Kuiper, Zaandam (NL)
Chris de Beer, Sint-Niklaas (B)	André Lampaert, Houthulst (B)
Annemie de Brabandere, Waasmunster (B)	F.J. Lodder, Ridderkerk (NL)
Ivo de Cock, Stekene (B)	Dr. Nard Loonen, Boxmeer (NL)
Wim de Cock, Belsele (B)	R. & M. Maffliet-Lehembre, Stekene (B)
Juliaan de Cuyper, Burcht (B)	Leon Matthijs, Lochristi (B)
Ineke de Deckere, Clinge (NL)	Peter Melis, Sint-Niklaas (B)
T. de Geeter, Puurs (B)	Marie-Jeanne Moors-Peeters, Aalst (B)
Mevr. G. de Graeve, Merelbeke (B)	Dirk Naudts, Proefbrouwerij, Hijfte-Lochristi (B)
A.B. de Jong, Doetinchem (NL)	Simone Nonneman, Borgerhout (B)
Maurits de Jonghe, Assebroek (B)	Armand Onghena, Brasschaat (B)
Ignace de Kesel, Stekene (B)	Pijp- en Tabaksmuseum, Sint-Niklaas (B)
E. de Koning, Hulst (NL)	Richard Pooth, Bocholt (D)
Yvan de Maesschalck, Sint-Niklaas (B)	Philip Proost, Deinze (B)
Marcel de Meyer, Rupelmonde (B)	Reineke Fuchs-Museum, F. von Fuchs, Linden/Hessen (D)
Maria de Rooze, Lokeren (B)	Restaurant Reinaert, Sint-Niklaas (B)
Firmin de Vliegheer, Bassevelde (B)	Restaurant Tiecelijn, Daknam (B)
Firmin de Vos, Destelbergen (B)	Prof. dr. Joris Reynaert, Drongen (B)
G. de Vos-Keppens, Mechelen (B)	Em. prof. J.-J. Reynaerts, Tienen (B)
N. de Vries, Veghel (NL)	Omer Reyniers, Sint-Niklaas (B)
Lieven Dehandschutter, Sint-Niklaas (B)	Hans Rijns, Leiden (NL)
Lucien Delange, Sint-Baafs-Vijve (B)	K. Schreuder, Leiden (NL)
Prof. dr. Robert Derom, Destelbergen (B)	Prof. dr. A. Schwarz, Lausanne (CH)
Ingrid Desmedt, Knokke-Heist (B)	J. Smit, Diemen (NL)
Willy Devreese, Marke (B)	Paul Steuperaert, Le Faget (F)
Lutg. D'haene, Bissegeem (B)	Herman Symoens, Sint-Niklaas (B)
Norbert D'Hulst, Leuven (B)	Elze ter Harkel, Groningen (NL)

Th. Thiels, Beers (NL)	Roger van Huffel, Sint-Niklaas (B)
Richard Thiron, Sint-Niklaas (B)	M. van Kerchove-Mariman, Sint-Niklaas (B)
Luc Tirez, Stekene (B)	H.G. van Otterloo, Houten (NL)
A.E.M. Tordoir, Bloemendaal (NL)	Marinus van Reeth, Niel (B)
Dr. Veerle Uyttersprot, Dendermonde (B)	Van Rompaey-Ceule, Aartselaar (B)
J.J.M. van Acker, Westdorpe (NL)	H. van Winkel, Lokeren (B)
René van Bogaert, Kruibeke (B)	Jozef Verbraecken, De Klinge (B)
Freddy van Bogget, Kapellen (B)	Johan Vercruysse, Willebroek (B)
W. van Cannegem, Wambeek (B)	Drs. Erwin Verzandvoort, Rosmalen (NL)
Gustaaf van Daele, Sint-Niklaas (B)	Patricia Visscher, Veldhoven (NL)
Prof. dr. Baudouin van den Abeele, Brussel (B)	F. Vogel, Purmurend (NL)
Lutgart van den Broeck, Sint-Niklaas (B)	A.M.H. Vos, Breda (NL)
Prof. dr. Hans van Dijk, Utrecht (NL)	J.W. Walgien, Oldenzaal (NL)
Georges van Dooren, Stekene (B)	M. Wassenburg, Hulst (NL)
Octaaf van Duffel, Zaffelare (B)	Prof. dr. Frank Willaert, Antwerpen (B)
P.H. van Gemert, Bunnik (NL)	Arco C.J. Willeboordse, Aardenburg (NL)
Em. Prof. Jozef van Haver, Zellik (B)	M.A. Winkelhuysen, Beverwijk (NL)

Jaargang 18 nummer 4

257	Rik van Daele	De koning der dieren
259	Yvan de Maesschalck	Omtrent <i>De Leeuw van Vlaenderen</i> . Enkele kanttekeningen
274	Paul Verhuyck	Middelleeuwen: middeleeuwse leeuwen rond Nobel
279	Paul van Keymeulen	Over de leeuw
281	Wim N.Th.M.B. Gielen	De leeuw in de fabel
299	Willy Feliërs	De leeuw in ex libris en gelegenheidsgrafiek
323	Paul van Keymeulen	<i>De verdeling van de prooien</i> (branche XVII)
339	Paul Wackers	<i>De verdeling van de prooien</i> (nawoord)
344	Paul van Keymeulen	Leeuwenfabels

Illustratoren

Wim de Cock (omslagillustratie), Robert Baramov, Nikolaj Batakov, Albin Brunovsky, Remy Cornelissen, Julian Jordanov, Harry Jürgens, Anatoli Kalasjnikov, K. Kalinovitsj, Ivan Miladinovic, Karol Ondreicka, Hedwig Pauwels Sergej Udovichenko, Peter Velikov en Michel Wieczerniak

Foto's bij het artikel over de fabel

Collectie Wim Gielen (Hulst)

Medewerkers aan dit nummer

Yvan de Maesschalck, Passtraat 243, B-9100 Sint-Niklaas, Yvan.De.Maesschalck@pandora.be;
 Willy Feliërs, Polenlaan 34, B-9170 De Klinge, willy.feliërs@skynet.be;
 Wim Gielen, Grote Markt 11, NL-4561 EA Hulst fabelreyn@zeelandnet.nl;
 Rik van Daele, Nijverheidsstraat 32, B-9100 Sint-Niklaas; rik.vandaele@online.be;
 Paul van Keymeulen, de Zevenster 41, B-2970 's-Gravenwezel;
 Paul Verhuyck, Dorpsstraat 48, NL-1569 AK Graauw;
 Paul Wackers, Universiteit Utrecht, Trans 10, NL-3512 JK Utrecht, paul.wackers@let.uu.net.

Marcel Ryssen, Peter Everaers, Willy Devreese, Hilde Reyniers en Els Wauters.